

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK-İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

EDİRNELİ MUSTAFA KABÛLÎ BABA
DİVANINDA DİNÎ VE TASAVVUFÎ
MUHTEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa ORHAN

1228273102

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ramadan DOĞAN

Edirne-2025

ÖZET

Bu çalışmanın amacı önemli bir mutasavvıf olarak kabul edilen Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin dîvânını incelemektir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î nazmını İslam merkezli ve tasavvuf eksenli bir anlayış ile kaleme almıştır. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak dîvânın, tematik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Kullanılan bütün temalar orijinal metne bağlı kalınarak yorumlanmıştır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin şiirleri, özellikle Allah'a, Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.), Ahmed er-Rifâ'î Hazretlerine ve şeyhine duyduğu derin muhabbet ve sevgi ile biçimlenmiştir. Nazmında bulunan manevî hikmet ve kullandığı üslup ile muhataplarına farklı bakış açıları kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan dîvânı tasavvufî bilgi elde etmek isteyenler için evrensel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada bu çerçevenin anlaşılması için; Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin hayatı, eserleri, seyr ü sülûku ve tarîkatı, dinî mefhumlar (itikadi konular, ahiret ile ilgili kavramlar, önemli şahsiyetler ve sıkça kullanılan diğer dinî kavramlar), tasavvufî mefhumlar (tasavvuf literatüründe sıkça kullanılan kavramlar) olarak üç bölüme ayrılmıştır. Bu açıdan dîvân, öncelikli olarak dayandığı dinî kaynaklar, şahsiyetler ve dinî bağlamı ile incelenmiştir. Dîvân sadece teorik bir metin olarak düşünülmemelidir. Bir başka ifade ile Kabûlî Baba'nın İslam ve tasavvuf ile ilişkisi onun bütün hayatını biçimlendirmiş ve başkalarına rehberlik etmesine de olanak sağlamıştır. Bu nedenle dîvânı aynı zamanda hem teorik hem de tecrübi bilgiyi barındırmakta ve okuyanlara bu çerçevede nasihatler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dîvân Edebiyatı, Kabûlî Baba, Rifâ'î, Tasavvuf

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the dîvân of Sheikh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î, who is considered an important Sufi. Sheikh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î intided his poetry with an Islam-centered and Sufism-oriented understanding. In this context, the study aims to thematically analyze the dîvân using qualitative research methods. All the themes used have been interpreted while adhering to the original text. Sheikh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î's poems are shaped by his deep love and affection for Allah, Prophet Muhammad Mustafa (peace be upon him), Ahmed er-Rifâ'î, and his sheikh. It is understood that the spiritual wisdom found in his verses and the style he used provided his audience with different perspectives. In this regard, his dîvân serves as a universal source for those seeking to acquire sufistic knowledge. In this study, to understand this framework; the life, works, spiritual journey, and order of Sheikh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î, religious concepts (theological issues, concepts related to the afterlife, religious figures, and other frequently used religious terms), and Sufi concepts (terms frequently used in Sufi literature and Sufi figures) have been divided into three sections. In this regard, the dîvân has been examined primarily through the religious sources, personalities, and religious context it is based on. The Dîvân should not be considered merely as a theoretical text. In other words, Kabûlî Baba's relationship with Islam and Sufism shaped his entire life and enabled him to guide others. Therefore, his dîvân simultaneously contains both theoretical and practical knowledge and provides advice to its readers within this framework.

Anahtar Kelimeler: Dîvân Literature, Kabûlî Baba, Religion, Rifâ'î, Sufism

ÖN SÖZ

Bu çalışmamızda 19. yüzyıl mutasavvıf ve şairlerinden olan Şeyh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î'nin dîvânını dinî ve tasavvufî muhteva açısından incelemek amaçlanmıştır. Mutasavvıfın şiirlerinde İslam anlayışını manevî bir düzlemde edebî bir dile nasıl aktardığı ele alınmıştır. Bu açıdan Şeyh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î'nin şiir dili ve manevî birikimi üzerinden tasavvufî düşüncüyü çözümleyip muhataplarına verdiği mesajların muhtevasına ulaşmak hedeflenmiştir.

Hamd, varlığın özü olan Allah'a mahsustur. Bizlere idrak nimetini, gönüllerde açığa çıkan aşkı ve söze sirayet eden hikmeti bahşeden Rabbimize sonsuz hamd u senalar olsun. Bu çalışmanın her harfî Allah'ın lütfu, inayeti ve muradı ile kaleme alınmıştır. Vahdeti, kesrete tercih edenlerin izinden yürümeye gayret eden bir kimse olarak her şeyde olduğu gibi bu çalışmanın da başında ve sonunda Allah'a hamd ediyorum.

Bu çalışmanın kaynağı olan, gönüllere hikmetiyle dokunan ve irfânı ile yüzyıllar boyunca insanlara rehberlik eden Şeyh Mustafa Kabûlî Er-Rifâ'î Hazretlerine sonsuz minnetimi arz ederim. O'nun dîvânında yankılanan her çağrı bu çalışmaya damar, ruhuma ışık ve kalemime gayret vermiştir.

Bu çalışmayı yaptığım süre boyunca gönlümdeki aşkı diri tutmamı sağlayan, hikmet sahibi büyüklerime, maddi manevî desteklerini asla esirgemeyen kardeşlerime ve gerek sözleriyle gerek dualarıyla katkıda bulunan dostlara teşekkür etmeyi bir vefa borcu bilirim. İsimleri anamasam da duasıyla, hâliyle ve varlığıyla bu çalışmada destek olan her gönle selam ederim.

Bu ilmi yolculukta bana ilmiyle rehberlik, sabrı ve teşvikiyle yön veren, her aşamada bilgi ve birikimiyle destek olan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ramadan DOĞAN'a en içten dileklerle teşekkürlerimi sunarım. Akademik rehberliğinin yanında, anlayışı ile bu çalışmaya yaptığı katkılar unutulmayacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER- RİFÂÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
1. HAYATI.....	1
1.1. Doğum Yeri ve Tarihi	1
1.2. İsmi ve Mahlası	1
1.3. Ailesi ve Tahsili	2
1.4. Tasavvuf Yoluna Girişi ve Vefatı	2
2. ESERLERİ	5
2.1. Kenzü'l Esrar	5
2.2. Risâle-i Tasavvuf	5
2.3. Mûsiletü'l-Hidâye	5
2.4. Müşkil-Küşâ.....	6
2.5. Dîvân	6

3. TARİKATI (RİFÂİYYE).....	8
3.1. Rifâ'îyye Tarîkatı.....	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	18
ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER- RİFÂÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ MEFHURLAR.....	18
2.1. ALLAH (c.c).....	18
2.2.MELEKLER	20
2.2.1. Cebrâil	21
2.3. KİTAP	22
2.3.1. Kur'an-ı Kerim.....	22
2.3.1.1. Ayet.....	24
2.4.PEYGAMBERLER.....	25
2.4.1. Hz. Âdem (a.s.)	25
2.4.2. Hz. Nuh (a.s.)	26
2.4.3. Hz. İbrahim (a.s.)	27
2.4.4. Hz. İsmail (a.s.)	28
2.4.5. Hz. Yusuf (a.s.)	29
2.4.6. Hz. Musa (a.s.)	31
2.4.7. Hz. Süleyman (a.s.)	32
2.4.8. Hz. İsa (a.s.)	33

2.4.9. Hz. Muhammed (s.a.v.).....	34
2.5. ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER	39
2.5.1. Hz. Hızır (a.s.).....	39
2.5.2. Hz. Ebubekir (r.a.).....	40
2.5.3. Hz. Ömer (r.a.)	42
2.5.4. Hz. Osman(r.a.)	44
2.5.5. Hz. Ali (k.v.)	45
2.5.6. Hz. Hasan (r.a.)	51
2.5.7. Hz. Hüseyin (r.a.).....	53
2.5.8. İmam Ali Zeynelâbidîn (r.a.)	55
2.5.9. İmam Muhammed el-Bâkır (r.a.)	56
2.5.10. İmam Ca'fer es-Sâdık (r.a.).....	58
2.5.11. İmam Mûsâ el-Kâzım (r.a.).....	60
2.5.12. İmam Ali er-Rızâ (r.a.).....	61
2.5.13. İmam Muhammed el-Cevâd (r.a.).....	63
2.5.14. İmam Ali el-Hâdî/el-Nâkî (r.a.)	65
2.5.15. İmam Hasan el-Askerî (r.a.).....	66
2.5.16. İmam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar (r.a.)	68
2.5.17. Hasan-ı Basrî (k.s.).....	70

2.5.18. Serî es-Sakatî (k.s.)	71
2.5.19. Habîb el-Acemî (k.s.)	72
2.5.20. Ma'rûf-i Kerhî (k.s.)	72
2.5.21. Dâvûd et-Tâî (k.s.)	73
2.5.22. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)	74
2.5.23. Hallâc-ı Mansûr (k.s.)	75
2.5.24. Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.)	76
2.5.25. Ahmed el-Bedevî (k.s.)	77
2.5.26. İbrâhim ed-Desûkî (k.s.)	78
2.5.27. Bahâeddin Nakşibend (k.s.)	79
2.5.28. Sa'deddin el-Cebâvî (k.s.)	80
2.5.29. Ömer el-Halvetî (k.s.)	81
2.5.30. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (k.s.)	82
2.5.31. Sadreddin Konevî (k.s.)	83
2.5.32. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (k.s.)	84
2.5.33. Hacı Bektâş-ı Velî (k.s.)	85
2.5.34. İbrâhim Zâhid-i Geylânî (k.s.)	86
2.5.35. Dede Ömer Rûşenî (k.s.)	87
2.5.36. İbrâhim Gülşenî (k.s.)	88

2.5.37. Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.).....	89
2.5.38. Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.)	90
2.6. AHİRET VE AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	91
2.6.1. Kıyamet.....	91
2.6.2. Mahşer.....	92
2.6.3. Şefâat.....	93
2.6.4. Tevbe.....	95
2.6.5. Bezm-i Elest.....	96
2.6.6. Cennet	98
2.6.6.1. Kevser	101
2.6.6.2. Sidre	102
2.6.6.3. Tûbâ Ağacı.....	103
2.6.7. Cehennem.....	104
2.7. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR	106
2.7.1. Besmele	106
2.7.2. Hamd-Şükür	107
2.7.3. Tasliye (Salat ve Selam).....	111
2.7.4. Zemzem.....	113
2.7.5. Vahiy	114

2.7.6. Helal-Haram.....	115
2.7.7. Mihrab.....	116
2.7.8. Tevekkül.....	117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	119
ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUFÎ	
MEFHUMLAR	119
3.1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	119
3.1.1. Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Ma'rifet	119
3.1.2. Aşk	124
3.1.3. Âsitân-Tekke-Dergâh.....	127
3.1.4. Himmet.....	129
3.1.5. Sâlik.....	131
3.1.6. Feyiz.....	132
3.1.7. Sülûk	134
3.1.8. Şeyh-Mürşid.....	138
3.1.9. Evliya	140
3.1.10. Muhib	141
3.1.11. Pervâne.....	142
3.1.12. Recâ.....	144

3.1.13. Zikir.....	146
3.1.14. Rind.....	147
3.1.15. Felek.....	148
3.1.16. Cezbe.....	149
3.1.17. Vecd	151
3.1.18. Zâhid	152
3.1.19. Nefs	155
3.1.20. Kutb.....	157
3.1.21. Câm	158
3.1.22. Derviş	160
3.1.23. Fenâ-Bekâ	161
3.1.24. İlham	163
3.1.25. İhlâs	164
3.1.26. Gül.....	165
3.1.27. Ârif.....	168
SONUÇ	170
KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA	172

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
Bl.	: Bölüm
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
c.c.	: Celle celalühü
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İstem	: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi
k.s.	: Kuddise Sırruh
k.v.	: Kerremallahu Vecheh
Ktp.	: Kütüphane/Kütüphanesi
Md.	: Madde
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. :ve benzeri

Yay. : Yayınları

Yk. : Yaprak

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin Ma'rifet makamındaki keşif bilgisiyle yazdığı dîvânında, dinî ve tasavvufî konuların nasıl ele alındığını incelemektir. İslamî düşüncenin, özellikle tasavvufî düzlemde nasıl temsil edildiği incelenmiştir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin nazmı yalnızca kendisinin manevî yolculuğunun tezahürü değildir. Aynı zamanda bu çalışmayla beraber O'na, bende olan herkesin nasıl bir seyr ü sülûk içinde olması gerektiğine dair yol göstericiliğinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin dîvânı aracılığı ile muhataplarını nasıl manevî bir yolculuğa çıkardığı idrak edilmesi amaçlanmıştır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î 19. Yüzyılda Edirne'de yaşamış Rifâ'î şeyhlerindendir. Tasavvufî yaşam tarzını benimsemiş olup ahlak-ı Muhammediye ile ahlaklanmış ve bu ahlakı yaşadığı dönemdeki insanlara hâl âdâbıyla aktarmıştır. Kendisinden sonra yaşamış olan insanlara ise her daim yol gösterici özelliğe sahiptir. Türk İslam Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan birçok mutasavvıf gibi Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin de yazmış olduğu dîvânın ana yapısı, din ve tasavvuf konularından oluşmaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin hayatı, tasavvuf yoluna girişi, seyr ü sülûku, eserleri ve tarîkatını ele almaya gayret ettik. İkinci bölümünde ise “dinî muhteva” başlığı altında itikadî konular, önemli şahsiyetler, ahiret ile ilgili kavramlar ve sıkça kullandığı diğer dinî kavramları nasıl ele alındığı incelenmiştir. Son bölümde ise öncelikle tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip olan kavramlar incelenmiştir.

Böylelikle Rifâ'î tarîkatının önemli şeyhlerinden biri olan Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î tasavvuf yoluna girmeye gönül veren kimselerin manevî sülûkuna rehberlik ettiği anlaşılmıştır. Buradan da anlaşılabacağı üzere Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î sadece dönemiyle kalmayıp kendinden sonraki dönemlerde de insanlara rehberlik etmeye devam etmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan metin çözümleme yöntemi kullanılması tercih edilmiştir. Bu yöntemle beraber Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin

dîvânı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dîvânda yer alan şiirler dinî ve tasavvufî içerikler bağlamında sınıflandırılıp her konu dîvândaki kapsamına uygun bir şekilde incelenmiştir. Öncelikle ele alınan konular hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Sonrasında ise konu ile ilgili beyitlerin orijinal metinleri ve anlamları verilmiş ve anlama sâdik kalarak yorumlama yapılmıştır.

Literatür taramasında ise öncelikli olarak Selami ŞİMŞEK'in Edirne Valiliği Kültür Yayınları tarafından 2013 yılında basılmış olan “Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla beraber Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî üzerine 2004 yılında Elif BOLAT tarafından hazırlanan “Kabûlî Mustafa Dîvânı (metin-inceleme) isimli yüksek lisans tezi de incelenmiştir. Bunların dışında Tasavvuf şairleri üzerine yazılmış ve içeriğinde Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî hakkında bilgi olan bütün eserler incelenip etik kurallarına uygun bir şekilde alıntılar yapılmıştır. Dinî ve tasavvufî muhteva bölümlerinde ise şairler üzerine icra edilmiş bütün tezler incelenip bilgi birikim oluşturulmuştur. Bunun yanında Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî'nin dîvânı üzerine Ezgi GEMİCİ tarafından “Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük” adlı bir tez çalışması da bulunmaktadır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî bu çalışmada incelenmiş olan dîvânının önemli özelliklerinden birisi, muhataplarını tefekkür etmeye davet etmesi ve tefekkür ile daha derin anlamlara ulaşmasına izin vermesidir. Bu açıdan bu nazım çok yönlü bir bakış açısı ile çok çeşitli şekillerde incelenebilir. Ancak bu çalışmanın sınırları nedeniyle kapsam belirli konular ile sınırlı tutulmuştur. Kabûlî Dîvânındaki beyitlerin ortak özelliği İslam'ın merkezde olduğu bir tasavvufî anlayışı yansıtmalarıdır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî ulaştığı Ma'rifet makamı gereğince kendisine bahşedilen keşif bilgisini edebî bir üslup ile muhataplarına aktarmıştır. Bunun için yazmış olduğu eser, her detay ile tefsir yapılmasına olanak sağlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER- RİFÂÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. HAYATI¹

1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

Doğum tarihi hakkında kaynaklarda kaydedilmiş kesin bir bilgi olmamasına rağmen 19. yy. Rifâî şeyhlerinden olan Mustafa Kabûlî er-Rifâî'nin Edirne'de dünyaya geldiği bilinmektedir. Bu anlamda Mustafa Kabûlî'nin şeyhi İbrahim Ecel Hazretlerinin 1778 yılında vefat ettiği dikkate alındığında 18. yy. ortalarında veya sonlarında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî'nin doğum yeri kaynaklarda Edirne olarak geçmektedir.² Tahsilini, memuriyetini ve irşâd faaliyetlerini Edirne'de sürdürdüğü bilinmektedir.

1.2. İsmi ve Mahlası

Asıl adı “Mustafa” olan Kabûlî er-Rifâî,³ halk nezdinde evliya olarak kabul edilmekte ve “Kutup Mustafa Kabûlî” olarak anılmaktadır. Kabûlî er-Rifâî'nin künyesi “Kabûlî eş-Şeyh Mustafa el-Edirnevî er-Rumi el-Hanefî” olarak zikredilmektedir.⁴

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî içki içenleri, kötü yola düşenleri ya da işsizleri, bir başka ifade ile toplumun hakîr gördüğü kesimi, Allah'ın kulları oldukları için ve Allah rızası için ayırt etmemiş, asla hor görmemiş, herkese daima hoşgörü ve gerçek

---

¹ Tez çalışmamızın bu bölümünde öncelikli olarak Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK tarafından hazırlanan *Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2013, C. 1. isimli eserden yararlanılmaktadır.

² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. C. Kurnaz, M. Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000, C. 1, s.150.

³ Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 243.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, “*Hediyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn Âsârü'l-Musannifîn*” (Haz. Kilisli Rıfat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal), Kültür ve Maarif Yayınları, İstanbul 1995, C. 2, s. 455.

bir tevazu ile yaklaşmış, bu nedenle Edirne halkı ona “Kabûlî” mahlasını vermiş ve bu mahlas ile bilinir olmuştur.⁵

Öyle ki Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin bu hoşgörüsünü görüp kendisine hayran kalıp gıpta eden halka Şeyh Kabûlî “Hayrât et kendini, Hakka makbul ol” beytiyle cevap verip, cümle mahlukatın da tasavvufun gül kokan râyahasından faydalanmasını amaçlamıştır.⁶

1.3. Ailesi ve Tahsili

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin ailesi ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Şeyh Mustafa er-Rifâ’î’den sonra Şeyh Ahmed b. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin 1241/1826 yılında posta oturduğu bilinmektedir. Bu açıdan Ahmed Efendi’nin Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin hem zahiren hem de manen evladı olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin tahsilini Edirne’de yaptığını lakin nasıl ve ne şekilde yaptığı bilinmemektedir. Farsçaya hâkim oluşu hem başkâtiplik görevi hem de Fars lûgatine dair yazmış olduğu “Müşkül Küşa” isimli eserinden anlaşılmaktadır. Farklı dilleri kullanabilmekte mâhir oluşu diğer eserlerinde ve özellikle divânında da göze çarpmaktadır.

1.4. Tasavvuf Yoluna Girişi ve Vefatı

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, Edirne’de yaşamış ve başkâtiplik görevinde bulunmuştur. Manevîyatla olan ilişkisinin derinleşmesi sonucunda başkâtiplik görevini bırakarak tamamıyla tasavvufa yönelmiş ve Rifâ’î tarîkatına uygun bir şekilde yaşamıştır.

Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâ’î sık sık namaz için Eski Camiye gittiği bilinmektedir. Şeyh Efendi, vakit namazlarından sonra “Ya Rabbi beni evliyâdan eyle, senin velî kullarından olayım” diye dua ettiği ifade edilmektedir. Velî Allah’ın dostu anlamına gelmektedir. Bu dua Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâ’î’nin İslami bilgisinin çok

⁵ Rıdvan Canım, “Edirne Şairleri”, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 243.

⁶ Necâti Seçkin, “Edirne Evliyâları”, Ülkü Basımevi, İstanbul 1971, s. 19-20.

ileri bir seviyede olup kendisini Allah’a yaklaştıracak bir yol arayışında olduğunu göstermektedir.

Yine bir gün abdestini alıp camiye girdiği vakit o zamana kadar kimsenin görmediği veli bir zatın kürsüden; “Bazı insanlar da vardır ki Allah’ın veli kulu olmayı isterler. Ben onlara derim ki, her hâl ve hareketini Allah’a ibadet kaydettiren insan, Allah’ın velîlerinden olur” dediğini duyar ve bu sözlerin kendisi için bir işaret olduğunu düşünür. Bunun üzerine dünya hayatını terk ederek inzivâyâ çekilir ve tasavvuf yoluna adım atmış olur.⁷

Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâ’î, önceleri Edirne’de mahkeme başkatipliği görevini sürdürmüş ardından Selimiye Cami civarındaki evini Rifâ’î Dergâhı olarak ittihaz etmiştir. Ahmed er-Rifâ’î’ye benzer bir meşrebe sahip olmasından dolayı etrafındaki insanlara hoş nazar ile bakmış, onları büyük bir tevazu ile kabul etmiş ve ihtiyaç sahiplerine elinden gelen yardımı ayırt etmeden yapmaya çalışmıştır. Pir Ahmed er-Rifâ’î’nin de her akşam 10.000 kişiyi ayırt etmeksizin dergahında kabul ettiği, doyurduğu dertlerini dinlediği ve yardım ettiği bilinmektedir. Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâ’î de Ahmed er-Rifâ’î Hazretlerini örnek alıp aynı hâl ile hayatını sürdürmüştür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î sadece her kesimden insanı irşâd etmemiş aynı zamanda, yabani bitkileri aşlamış, sakat ve yaralı hayvanlara yardım etmiştir. Yani kısacası yaratılmış olan her mahlûkun yardımına koşup elinden geldiğince onların en hayırlı istikamete girmeleri için çabalamıştır.⁸

Bundan sonra tasavvuf yolunda eriştiği nimetleri dîvânındaki şiirler ve kaleme aldığı beyitlerle dile getirmektedir. Hayatını Allah (c.c) yoluna bend eyleyip cümle mahlukata ilahî nazar ile bakan Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î H.1244

⁷ Fehmi Kuyumcu, “*Evliyânın Dilinden*”, Nur Yayınları, Ankara 1978, s. 461.

⁸ Rıdvan Canım, “*Edirne Şairleri*”, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 423.

1828/1829 yılında vefat etmiş ve günümüzde Edirne’deki Selimiye Cami yakınlarında bulunan dergâhına defnedilmiştir.⁹

---

⁹ Mehmet Ali Kırboğa, “*Kâmûsu’l-Kütüb ve Mevzuâtı’ l-Müellefât*”, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974, c. 1. s. 226.

2. ESERLERİ

2.1. Kenzü'l Esrar

Kenzü'l Esrar, Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin tasavvuf ile ilgili en önemli eseri olarak bilinmektedir. Nedeni ise sade ve anlaşılır bir dille Kur'an ve sünnet çerçevesinde yazılmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin eserinde “insanın hakîkati, mürşid-i kâmilin vasıfları, rûh-ı Muhammed’i, sülûk hâlleri ve nefis mertebeleri, ilm-i Ledün, zikir, vuslat, tecelli, râbîta, mürid-mürşid münasebetleri, bâat, âdâb-ı tarîkat, dört kapı-kırk makâm, Ehl-i Beyt sevgisi, tarîkat-ı Muhammediye, tâc, hırka, postnişinlik ve şartları, ahkamı, erkanı, manası” gibi konuları işlediği bilinmektedir. Bununla beraber eserinde Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Tâlib Mekkî, Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî, Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şeyh Ebû'l Hasan Harakanî gibi tasavvuf büyüklerinin de sözlerine yer verdiği görülmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î eserindeki konulardan bazılarına “Ey Sâlik” kalıbıyla başlar ve nasihat etme üslubunu koruyarak fazla detaya inmeden anlatmak istediğini kısa ve öz bir biçimde dile getirmiştir. Kabûlî Baba aynı zamanda bu konuları ayet, hadis ve veliyullahın büyüklerinin sözleriyle delillendirmiştir.

2.2. Risâle-i Tasavvuf

Eser üslup ve muhteva bakımından her ne kadar “Kenzü'l Esrar” eserinde benzese de Kenzü'l Esrardaki gibi nasihat ve sohbet havasından ziyade daha çok ilmi bir üslup ile yazıldığı görülmektedir.

Bu eserde işlenen konular “İlm-i zâhir ve ilm-i bâtın, âlem-i kebîr ve âlem-i sağîr, ilim ve cehâlet, mürşidin gerekliliği ve mürşidi kâmilin özellikleri, nefsin yedi mertebesi ve kalbin yedi hâli, kabz-bast, akl-ı kül, akl-ı ma‘aş, fark-ı farkullah, seyr-i fillah, ilm-i ledün, Ma‘rifet ve tayy-i mekân” şeklinde sıralanmaktadır.

2.3. Mûsiletü'l-Hidâye

Bu eser ile alakalı olarak kaynaklarda tasavvufa dair bir risale olması dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

2.4. Müşkil-Küşâ

Bu eseri ile ilgili kaynaklarda Farsça'dan Türkçe'ye bir lügat olduğu ve yirmi cüzden oluştuğuna dair bilgiden başka bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

2.5. Dîvân

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin şairlik yönünün olduğu bilinmektedir. Bu özelliğinin en belirgin örneği de değişik ve orijinal görüşler ortaya koyduğu dîvânında görülmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î 19. yy. da ortaya çıkan "Türkî'i Basît" hareketinden etkilenmiş ve eserini olabildiğince sade, anlaşılır bir İstanbul Türkçesi ile yazmıştır. Gereksizce dîvânında Arap ve Fars diline ait kalıpları kullanmadığı bilinmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î dîvânını diğer klasik dîvân şairlerinin usûl ve tasniflerine benzer bir yol ile oluşturmuştur. Dîvânına besmele ile başlayıp tarihler ile tamama erdirdiği görülmektedir.

Kendine has tarzı ve üslubu ile dîvânında işlediği özgün konuların bazılarını; "Allah aşkı, Hz. Peygamber sevgisi ve onun Sünnetine ittiba, hulefâ-yı râşidîn'in kutlu yolundan gitmek, mürşit, hilâfet tâcî, melâmet, mescit, ibâdet, fırka-i dâlle-fırka-ı nâciye, nakîb, necib, rakib, ebdâl, evtâd-ı imâmân, kutb-ı, âlem, dil-i dâna, şeriat-tarîkat-hakikat-mârifet, cem'-fark ve cezbe-sahv kavramları, zikre müdâvemet, anâsır-ı erbaa, namaz-oruç-velî, aşk-mâsivâ, pervâne, def-raks, sevgi-muhabbet, vuslat, vahdet-i vücûd, postnişînlik, semâ'" bu şekilde sıralamak mümkündür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin dîvânında, başta Rifâiyye tarikatının pîri Ahmed er-Rifâî olmak üzere, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Şeyh Sadrüddin Konevî, Şeyh Sa'düddin Cibâvî, Şeyh Ömer Halvetî, Seyyid Ahmed Bedevî, Şeyh İbrâhim Desûkî, Şeyh Bahâüddin Nakşbend, Dede Ömer Rûşenî, İbrâhim Gülşenî, İbrâhim Zâhid Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Şeyh Hüsameddin Uşşâkî, Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî, Şeyh Abdülkâdir Geylânî, Cüneyd-i Bağdâdî,

Dâvûd-ı Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Habîb-i Acemî ve Hasan-ı Basrî gibi meşhur tasavvuf büyüklerine yer verdiği görülmektedir.

3. TARÎKATI (RİFÂİYYE)

“Rifâ’îlik 18. yy. ile Edirne’de bilinir hale gelmiştir. Bunda İbrahim Ecel Hazretleri (k.s.) ve müridi olan Kabûlî Baba’nın payı çok büyüktür. Rifâ’î’liği Edirne’ye Basra’dan gelen Şeyh Ali eş Şeyba Hazretleri (k.s.) getirmiştir. Onun müridi olan İbrahim Ecel Hazretleri başlangıçta Hasan Sezai Gülşeni Hazretlerinin (k.s.) sohbetlerine katılmış daha sonra ise 41 yıl boyunca postnişinlik yapacağı Rifâ’î Dergahında hizmette bulunmuştur. Edirne’de Rifâ’îliğin bilinen iki merkezi bulunmaktadır. Bunlar Kabûlî ve Kanatlı Köprü isimleriyle anılan tekkelerdir. Şeyh Kabûlî er-Rifâ’î, Şeyh İbrahim Ecel er-Rifâ’î’nin (k.s.) müridi olarak onun terbiyesinde yetişmiştir. Fakat hilafeti kendisine Şeyh İbrahim Ecel er-Rifâ’î’nin (k.s.) son halifesi olan Müftüzade Sadeddin Efendi (k.s.) tarafından verilmiştir.

Râh-ı Hak’ ta Seyyid Ahmed bin Rifâ’î’ ye bedel

Kişver-i Rûm’da Cenâb-ı Şeyh İbrâhîm Ecel (R20/40)¹⁰

Hak yolunda Seyyid Ahmed er-Rifâî’ye (k.s.) denk bir zat, Rum diyarında Şeyh İbrahim Ecel Hazretleridir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, Şeyhi İbrahim Ecel Hazretlerinden (k.s.) bahsederken, Ahmed er-Rifâ’î Hazretlerine (k.s.), yaşadığı topraklarda denk olan bir zat olduğunu dile getirerek şeyhinin makamını yüceltmektedir. Beyitten yola çıkarak Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin kendisine Allah (c.c.) yolunda rehberlik eden şeyhine gösterdiği vefa ve bağlılığı anlaşılmaktadır.

İlm-i Hakk’ın lücce-i ebhâridir **şeyhim benim**

Feyz-i Hakk’ın menba-ı enhârıdır **şeyhim benim** (R106/1)

Şeyhim, Hak ilminin okyanuslar dolusu derinliğidir. Allah’ın (c.c.) feyzinin nehirler gibi aktığı kaynağın kendisidir.

---

¹⁰ Burada kaydedilen ilk harf Kabûlî Divanı’nda bulunan şiirleri, ilk rakam şiir numarasını, ikinci rakam şiir bölümünü, son rakam ise beyit numarasını göstermektedir. Bundan sonraki kısımlarda bu şekilde kaynak verilecektir.

Vâris-i ilm-i Muhammed zübde-i nesl-i Ali

Evliyâ-ı asrının serdârıdır **şeyhim benim** (R106/2)

Şeyhim, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilminin mirasçısı, Hz. Ali'nin (k.v.) neslinin özüdür. Zamanın evliyalarının önderidir.

Seyr-i subhânellezî esrâ'yı seyrân eyleyen

Şâh-ı erbâb-ı risâlet yârıdır **şeyhim benim** (R106/3)

Miraçta "Subhânellezî esra..." ile yol alan Resulullah'ın seyrini ruhen gerçekleştiren, risâlet sahiplerinin sultanı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) dostudur benim şeyhim.

Ey hakikat gülşenî ne yol soran bülbül işit

Râh-ı aşkın kâfile-sâlârıdır **şeyhim benim** (R106/4)

Ey hakikat bahçesi! Yol soran aşığa seslen: Aşk yolculuğunun kâfile başıdır benim şeyhim.

Bağban-ı gülşen-i aşkın hakikat perveri

Ravza-i dil-i gülbün-i bî-hârıdır **şeyhim benim** (R106/5)

Aşk bahçesinin bağbanı, hakikat yolunda olanların sığınağıdır. O, kalbinde diken barındırmayan bir gülistandır.

Âlem-i gayb-ı şehâdet sâye-i hıfzındadır

Ya'nî iki âlemin mi'mârıdır **şeyhim benim** (R106/6)

Görünmeyen ve görünen âlem O'nun koruyucu gölgesindedir. O, iki âlemin de mânevî mimarıdır.

Bu Kabûlî bendesin ihyâ-ı bahş-ı feyz eder

Küntü kenz'in hâzin-i esrârıdır **şeyhim benim** (R106/7)

Benim şeyhim, bu Kabûlî kulunu ihya eden, diriltten ve feyzi sunandır. "Gizli bir hazineydim..." hadisinin sırlarının hazinedarıdır benim şeyhim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, şeyhi İbrahim Ecel Hazretlerini (k.s.) methettiği bu gazelde şeyhinin manevî alemdeki halinden Allah'ın ilminin denizi ve feyzinin nehri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilminin varisi ve Hz. Ali'nin (k.v.) neslinin özü, asrın evliyalarının serdarı, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dostu, aşk yolunda olanların reisi, hakikat yolunda olanların sığınağı, iki alemin koruyucu gölgesi ve insanlara gizli bir hazinedim hadisinin hazinedarı olarak yol gösteren, rehberlik eden bir zat olarak bahsetmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î bu gazel ile şeyhinin manevî tasarrufunu ve şeyhine olan bağlılığını harikulade bir şekilde özetleyerek, insanın bağlılığının ve sevgisinin ölçütlerini en güzel şekilde belirtmektedir.

Mürşid-i râh-ı hakikat şâh-ı kutbu'l-ârifin

Şeyh Sa'düddîn Efendi kümmel-i ehl-i vusul (R156/1)

Hakikat yolunun mürşidi, ariflerin kutbu ve padişahı olan Şeyh Sa'düddîn Efendi (k.s.), Allah'a (c.c.) yakınlığa erenlerin en kâmilidir.

Gûşuna erip nidâ-ı ırci'î ez-savb-ı Hak

Azm edip dergâh-ı Hakk'a etti uşşâkı melûl (R156/2)

Allah'tan (c.c.) “bana dön” çağrısını duyunca, Hakk'ın dergâhına yönelerek aşıkları mahzun etti.

Rûhun istikbâl edip âsmân ehli heves

Fevc fevc destûr-ı Hak'la ber-zemîn etti nüzul (R156/3)

Gök ehli onun ruhunu karşılamak için Allah'ın (c.c.) izniyle grup grup yeryüzüne indi.

Cümle ebvâb-ı semâvât feth olup bâ-emr-i şîr

Rûhu pervâz eyleyip tâ etti firdevse nüzul (R156/4)

Göklerin tüm kapıları Allah'ın (c.c.) emriyle açıldı. Ruhu kanatlanıp Firdevs Cennetine kadar ulaştı.

Nüh felekten ahz idûb dedi Kabûlî târihin

Rûh-ı Sa'düddîn Efendi kâne cîrân-ı Rasûl (R156/5)

Kabûlî, dokuz kat gökten geçişine tarih düşerek, Sa'düddîn Efendi'nin (k.s.) ruhunun Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) komşu olduğunu söyledi.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İbrahim Ecel Hazretlerinden (k.s.) sonra intisab ettiği şeyhi Sa'düddîn Efendi'nin (k.s.) Hakk'a vuslatına tarih düşmektedir. Hilafetini de aldığı Sa'düddîn Efendi'yi; hakikat yolunun mürşidi, ariflerin kutbu ve Allah'a (c.c.) yakınlığa erenlerin kâmilî olarak nitelendirmektedir. Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği "Dön Rabbine, sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak"¹¹ ayetini manen işitmesinden sonra şeyhinin Allah'a (c.c.) yöneldiğini ve arkasında kalan cümle aşığın bu ayrılıktan kaynaklı mahzun olduğunu belirtmektedir.

Seyyid Ahmed Rifâ'î'dir pîrimiz

Aşk ile Allâh deriz biz Rifâ'îyiz

Sehâvet ma'denidir rehberimiz

Meydânda vârimiz biz Rifâ'îyiz

Allâh Allâh yâ Allâh mü'minü bike yâ Allâh (R83/1)

Pîrimiz Seyyid Ahmed Rifâ'î'dir (k.s.). Aşk ile Allah (c.c.) deriz çünkü biz Rifâ'îyiz. Cömertlik madenidir rehberimiz, bütün varımızla meydandayız çünkü biz Rifâ'îyiz. Ey Allah'ım bizi mü'minlerden eyle.

Bu yolda her kim verirse vârı

Keşf eder Allâh ona esrârı

Bulur nâr içre ol gülizârı

Nâr bize gülzârdır biz Rifâ'îyiz

Allâh Allâh yâ Allâh nestehdîke yâ Allâh (R83/2)

---

¹¹ Fecr, 89/28.

Bu yolda kim kendinden geçerse Allah ona sırlarını açar. Ateş içerisinde gül bahçesini bulur. Ateş bize gül bahçesidir çünkü biz Rifâ'îyiz. Ey Allah'ım bize hidayet ver.

On iki tarîkîm cümlesi haktır

Hâşâ ki birinde şüphemiz yoktur

Hazret-i Rifâ'înin esrârı çoktur

Mahrem-i esrârız biz Rifâ'î'yiz

Allâh Allâh yâ Allâh nestehdîke yâ Allâh (R83/3)

On iki tarikin hepsi haktır. Hiçbirinden şüphe etmeyiz. Seyyid Ahmed Rifâ'î'nin (k.s.) sırrı çoktur. Biz bu sırların mahremiyiz. Çünkü biz Rifâ'î'yiz. Ey Allah'ım bize hidayet ver.

Bu yola ikrârın verince kişi

Fedâ kılmak gerek cânla başı

Kabûlî gönülden çıkar teşvîşi

Dil sâfî isteriz biz Rifâ'î'yiz

Allâh Allâh yâ Allâh nestehdîke yâ Allâh (R83/4)

Bu yolda yürümeye söz veren kişinin her şeyini feda etmesi gerekir. Kabûlî gönlünden çıkar endişeyi, gönlü saf haliyle isteriz çünkü biz Rifâ'îyiz. Ey Allah'ım bize hidayet ver.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, zikrettiği bu muhammesinde Rifâ'îyye tarikinden olduğunu, bu tarikin nasıl bir yol olduğunu ve bu yolda yürümek için ne yapmak gerektiğini dile getirmektedir. Her muhammesin sonunda da Allah'ın (c.c.) yardımını talep ederek bu tarikte vuslata ermeyi gaye edindiği anlaşılmaktadır.

3.1. Rifâ'îyye Tarîkatı¹²

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin, Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'nin (k.s.) kurduğu Rifâ'îyye tarîkatına mensup olduğu bilinmektedir. Ahmediyye veya Rifâ'îyye olarak bilinen tarîkat Kadiriyye ve Yeseviyyeden sonra kurulmuştur.

Seyyid Ahmed er-Rifâ'î (k.s.), 512/1118 yılında Bataih bölgesinin Ümmü Abide Köyünde dünyaya gelmiştir. Soyu babası yoluyla Hz. Ali'ye (k.v.) ulaşmaktadır. 7 yaşında Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden Seyyid Ahmed er-Rifâ'î aynı yıl içerisinde babasını da kaybetmiştir. Manevî sorumluluğunu dayısı olan Şeyh Mansur Bataihi'nin üstlendiği bilinmektedir. Tasavvufa yönelmesi de yine dayısı ile beraber olmuştur. Dayısının vefatı üzerine dergahında postnişin olmuştur.

Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'nin asıl mürşidi Şeyh Ali el-Vasîti el-Kureşî'dir (k.s.). O'na "iki alem, şerîat ve tarîkat sahibi" anlamına gelen Ebu'l-Alemeyn mahlasını vermiştir. Seyyid Ahmed er-Rifâ'î (k.s.), Ebu Bekir el-Vasîti'den (k.s.) fıkıh, şeyhi Ali el-Vasîti'den (k.s.) de tasavvuf ilmine dair icazet aldığı bilinmektedir.

Üç evlilik yapan Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'nin (k.s.) soyu tıpkı Hz. Muhammed (s.a.v) gibi kız çocuğundan devam etmektedir. Erkek evlatları o hayattayken dar-ı bekaya irtihâl etmişlerdir. Kaynaklarda, "gönlü zengin, ilmi geniş, doğru sözlü, ayıpları örten, yoksulları doyuran, çıplakları giydiren, kanaatkâr, sabırlı" bir insan-ı kâmil olarak anılmaktadır.

Seyyid Ahmed er-Rifâ'î (k.s.), Üstadu'l Ulema (âlimlerin hocası), Kutbu'l Evhad (biricik kutup), Sultanu'l Evliya (evliyaların sultanı), Varsiu'l Enbiya (peygamberlerin varisi), Bahru's Şeria (şerîat denizi) olarak bilinmektedir ve Türkçeye de çevrilen birçok eseri vardır.

Seyyid Ahmed er-Rifâ'î (k.s.) Kur'an ve sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir prensibe sahiptir. O'na göre kâmil sufi, Hz. Muhammed'e (s.a.v) tabi olup kulluk makamının en yüksek makam ittihaz eden kişidir. Derviş demek, toplumdan uzak

---

¹²Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 99-103; Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâi", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 127-130.

kalan insan demek değildir. Kerâmet, bir noksanlık işaretidir gizlenmesi gerekir. O kendi yolunun “tevâzu, zül, meskenet, fakr, inkisâr, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine uymak” olduğunu söyler.

Seyyid Ahmed er-Rifâ’î (k.s.) yakalandığı şiddetli bir hastalık sonucunda 578/1182 yılında dar-ı bekaya irtihâl eylemiştir. Türbesi Bağdat’ın güney tarafında yer alan Vasıt yakınlarındadır.

Hakikat râhına burhân **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir**

Kerâmet bahrine ummân **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir** (R25/1)

Hakikat yolunun açık delili ve keramet denizin okyanusu Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir (k.s.).

Ona ver gönlünü ey cân dilerse olmağa insân

Velâyet tahtına sultân **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir** (R25/2)

Ey gönül! Gerçek insan olmak istersen gönlünü O’na ver. Çünkü velilik makamının sultanı Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir (k.s.).

Umarsan derde dermânı ona ver ahd u peymânı

Alîm-i ilm-i Lokmânî **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir** (R25/3)

Derdine derman istersen O’na söz verip bağlan. Çünkü O, Hz. Lokman’ın ilminin alimi Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir (k.s.).

Ona derviş olan âdem tarîkinde olur hâtem

Muhakkak kutb-ı dü-âlem **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir** (R25/4)

O’na derviş olan kişi, tarîkatta son noktaya erişir. Çünkü şüphesiz ki iki alemin kutbu Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir (k.s.).

Tarîkinde bulan vahdet ederler halk ile ülfet

Hakîkatta yed-i kudret **Rifâ’î Seyyid Ahmed’dir** (R25/5)

O'nun yolunda vahdeti bulanlar, halka bütünleşirler. Çünkü O, hakîkatte Allah'ın eli Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Şecâ'at mülkünün şâhı âsûde ettiren âhi

Gönül ikliminin mâhı **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/6)

Cesaret mülkünün padişahı, huzur veren kardeş O'dur. Gönül ikliminin parlak ayı da Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Tutup makhûr eden mârı gülistân eyleyen nârı

Bilâ-şek sırr-ı Kerrârî **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/7)

Zehirli yılanı yakalayıp, ateşi gül bahçesine döndüren, hiç şüphe yok ki Hz. Ali'nin (k.v.) sırrı Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Cerâhâta vuran merhem ağız yârı ile her dem

Kemâ-kân âşikâr bu dem **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/8)

Her daim ilahi aşkın diliyle konuşup yaralara merhem olur. Hem önce hem de şimdi âşikâr olan Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Ali'nin sırrıdır yâ hû çeker tabl u alem dûdu

Eren imdâdına sû sû **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/9)

Hz. Ali'nin (k.v.) sırrıdır. “Ya Hu” diyerek vecde gelir. “sû sû” diyerek yardımına eren Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Kerâmâtı katî izhâr hidâyet nûruna mazhar

Cemâl-i hazret-i rehber **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/10)

Keremeti kesin, hidayet nurunun mazharıdır. Cemalinde Allah'ın hidayeti parlayan Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Cihânın merd-i meydânı azîmü' ş-şân u hâkânı

Hemîşe kurb-ı Yezdânî **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/11)

Her daim Allah'a yakın olan, alemin yiğidi, şahı ve padişahı Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Kabûlî'yi eden çâker visâl u kurbe hâhişker

Kamu uşşâka ser-asker **Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir** (R25/12)

Kabûlî'yi hizmetkarı kabul eden, vuslata erme arzusunda olanların önderidir. Cümle aşîğa başkomutan Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (k.s.).

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, pîri olan Rifâ'î Seyyid Ahmed (k.s.) için yazdığı bu kaside ile O'na duyduğu sevgi, saygı ve bağlılığını; Hakikat yolunun açık delili ve keramet denizin okyanusu, velilik makamının sultanı, Hz. Lokman'ın (a.s.) ilminin alimi, iki alemin kutbu, hakîkatte Allah'ın (c.c.) eli, gönül ikliminin parlak ayı, cesaret mülkünün padişahı, Hz. Ali'nin (k.v.) sırrı, kerameti kesin ve hidayet nurunun mazharı, cemalinde Allah'ın (c.c.) hidayeti parlayan, cümle aşîğa başkomutan ve Allah'a (c.c.) yakınlığıyla cümle alemin yiğidi, şahı ve padişahı olarak dile getirmektedir. Bu gazelden yola çıkarak Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin yürüdüğü yolun önderine karşı büyük bir muhabbet ile bağlı olduğunu ve bu bağlılığı kendisine düstur edindiğini anlamaktayız. Rifa'iyye tarikatinde en çok manzum eser vermiş ve tarikat piri olan Seyyid Ahmed Rifa'îye (k.s.) ithaf edilen çok sayıda beyitleri bulunmaktadır.

Tasavvufî ve dinî muhtevaya sahip başka eserlerinin de bulunduğu bilinmektedir. Lakin çoğu eserinin günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin eserleri vasıtasıyla tarikat piri olan Seyyid Ahmet Rifâ'î (k.s.) ile ilgili daha çok bilgi sahibi olunmaktadır. Çünkü tarih boyunca kaleme alınan eserler incelendiğinde Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î kadar Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'yi (k.s.) anlatan ve öven daha kapsamlı bir eser ve yazar bulunmamaktadır.

Menba'-ı bahr-i kerâmet-i velî

Benim pîrim **Seyyid Ahmed Rifâ'î**

Mahrem-i sırr-ı Halîlullâhî

Benim pîrim **Seyyid Ahmed Rifâ'î** (R144/1)

Velilerin keramet denizinin kaynağı benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâ'î'dir (k.s.). Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim'in sırrı benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâ'î'dir (k.s.).

Âlemin kutubu arzın evtâdı

Vasiyyetin tutmak gerek mürîdi

Ûsî bi-takvallâh diye buyurdu

Benim pîrim **Seyyid Ahmed Rifâ'î** (R144/2)

Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâ'î (k.s.) alemin kutbu yerin direğidir. Her müridin O'nun size Allah'a karşı saygılı olmanızı "takvayı" buyruğuna uyması gerekir.

Bin bir ayak bir olunca mahşerde

Mü'min müşrik tefrîk olur o günde

Kabûlî'yim şefî'imdir ol demde

Benim pîrim **Seyyid Ahmed Rifâ'î** (R144/3)

Benim pîrim Seyyid Ahmed Rifâ'î (k.s.) mahşer günü herkes bir araya toplandığında, inanan ve şirk koşan birbirinden ayrıldığında şefâatçimdir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu şiirinde pîrinin Seyyid Ahmed Rifâ'î (k.s.) olduğunu ve ne denli yüce bir zat olduğundan bahsederek mahşer gününde şefâatine nail olabilmek için vasiyetine uyulması gerektiğini belirtmektedir. Seyyid Ahmed Rifâ'î (k.s.) öncülüğünü yaptığı bu yolda yürüyenlere takvayı "Allah'a karşı saygılı olmayı, O'nun emir ve yasaklarına uymayı ve O'na layık bir kul olmayı" vasiyet etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER- RİFÂÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ MEFHUMLAR

2.1. ALLAH (c.c)

Lafza-i celâl olarak bilinen yüce yaratıcının en kapsamlı ismidir.¹³ Bütün güzel esmaları kendinde toplayan ibadet edilmeye layık yüce yaratıcı anlamına gelmekte olup Kur'an-ı Kerim'de 2697 defa zikredilmektedir.¹⁴

Yüce yaratıcının Cemâl, Celâl ve Kemâl isimlerinin hepsini kapsayıp diğer isimlerinin de tasvir çerçevesinde olan, özel bir isim olmasından mütevellit hiçbir dilde tam bir karşılığı olmayan ve her harfinin yine yüce yaratıcıya işaret ettiği harikulade bir isimdir. Allah (c.c.) lafzının birçok kelimeden türetildiği söylene de tercih edilen “el-ilah” kavramındaki hemze olarak kullanılan elifin düşürülmesiyle ortaya çıktığı görüşü tercih edilmektedir.¹⁵

Türk edebiyatında Lafza-i Celal ve ulûhiyyet bahisleri; dinî, tasavvufî, halk ve dîvân edebiyatında önemli bir yer tutmuş ve geniş bir kesime etki sağlamıştır. Günlük dilden, atasözlerine oradan dinî ve edebî türlere kadar kullanılan Allah (c.c.) kavramı Türk dilinde yoğun bir ilgiye sahiptir. Halk edebiyatında ilahi, nefes, mâni gibi türlerde kullanılan Allah (c.c.) kavramı, dîvân edebiyatında ise tevhid, münacaat ve zikir gibi türlerde sık sık kullanılmış olup Allah'ın (c.c.) rahmeti, yüceliği, kudreti ve eşsizliği öne çıkarılmıştır. Sadece klasik türde kullanılmamış olup yenileşme döneminde Âkif Paşa ve Ziyâ Paşa gibi yazarlar Allah (c.c.) kavramını modern tarzda ele alıp farklı üsluplarla işlemişlerdir. Türk edebiyatında Allah'ın (c.c.) varlığını, birliğini ve kudretini içermekte olan, kültürel ve edebî eserlerin ana unsurlarını oluşturmuşlardır.¹⁶

¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s.42.

¹⁴ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, s.139.

¹⁵ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, s.23.

¹⁶ Komisyon, “Edebiyatta Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, C.2, s.499.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î dîvânında yüce Allah (c.c.) hakkındaki düşüncelerini “Hamdiyye” isimli şiirinde ve ayrı ayrı beyit ve şiirlerinde belirtmektedir.

Birliğine şüphe sığmaz zerrece

Küfvü yoktur cümleden oldur yüce (R2/8)

Allah'ın (c.c.) birliğine hiçbir şüphe sığmaz,¹⁷ O'nun hiçbir dengi ve benzeri yoktur. Her şeyden yüce olan O'dur.¹⁸

Ger olaydı âlem içre **dü-ilâh**

Yıkılırdı yer ü gök olup tebâh (R2/9)

Eğer alemde iki ilah olsaydı, yer ve gök yıkılıp mahvolurdu.¹⁹

İki beyitte de Allah'ın (c.c.) varlığı, birliği ve eşsizliği bir şaheser olarak işlenmektedir. Allah'tan (c.c.) başka bir ilah olamayacağı olma ihtimalinde kâinatta düzenden bahsedilemeyeceğine işaret edilmektedir. Tevhid anlayışının iki beyitte özetlenmiş hali olarak görülmektedir.

Gör kûh-ı vücûda ne tecellî eder **Allah**

Onunla tesellî bulup ol zevk u safâda (R34/8/6)

Gör ki vücut dağına ne tecelli eder, Allah (c.c.) ne tecelli eyler ise onunla zevk ve huzur tesellisinde bulunur.

İnsan kendi varlığında Allah'ın (c.c.) sıfat ve isimlerinin yansımalarının farkına vararak, O'na olan yakınlığı hissedip bu tefekkür ile huzur ve mutluluğa ulaşabilir. Ancak bütün bunlar için manevî bir idrak ve uyanış gereklidir. Kabûlî Baba'nın hayatına ve sözlerine baktığımızda insanın, kendisinin kul olduğunu, kul olmanın ne anlama geldiğini öğrenmesi ve hayatının merkezine bu öğretiyi

¹⁷ “*Kul huvallâhu ehad*”. (De ki: O Allah birdir. İhlas 112/1) ayetine işaret edilmektedir.

¹⁸ Selami Şimşek, a.g.e, s. 72.

¹⁹ “*lev kane fihima alihetun illallahu le fesedeta*”. (Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Enbiya 21/22) ayetine işaret edilmektedir.

yerleştirerek yaşaması gerekir. Dünya hayatının sahte, geçici ve insanın mahvına yol açan çekiciliği karşısında insanın kul olduğunu hatırlaması ve Allah’a (c.c.) yönelerek yaşaması son derece güçtür. Kabûlî Baba kendi hayatını bu düstura uygun olarak düzenlemiş ve kendisinin tecrübesini beyitlerinde paylaşmaktadır. Bir başka ifade ile bu beyitler sadece zihni bir faaliyetin ürünü olmayıp yaşamda karşılığı olan ve yol gösterici niteliğe sahip olan ifadelerdir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î bu beyitlerin dışında Allah’ın (c.c.) birçok ismini beyitlerinde ve şiirlerinde işlemiştir. Bunların bazıları: Gafur, Gani, Gaffar, Hüdâ, Settâr, Rahmân, Cebbâr, Rezzâk, Perverdgâr, Kirdgâr, Çalab, Hayy, Hâlık, Cemil, Mudil, Yezdan, Hak.

2.2.MELEKLER

İslam inancında melek, farklı şekillere girebilen ve duyularla algılanamayan nurdan yaratılmış varlıklar olarak geçmektedir.²⁰ Kur’an-ı Kerim’de²¹ ve tevatür derecesine ulaşmış olan hadislerde meleklerle inanmanın İslam inanç esasları arasında yer aldığı görülmektedir.²² Ayetlerde meleklerin özellikleri ve görevleri ile ilgili genişçe bilgi verilmektedir. Örneğin; görevlerinden kaynaklı iri cüsseli ve güçlü olmaları²³, cinsiyetlerinin olmadığı²⁴, yeme içme ihtiyaçlarının olmadığı²⁵, Allah (c.c.) hitabına mazhar olup bizzat onunla konuşmaları²⁶, birden fazla kanada sahip olmaları²⁷, müminler için dua ve istiğfarda bulunan varlıklar²⁸ oldukları belirtilmektedir. Diğer ilahî dinlerde de genel olarak iyilik taraftarı ve doğa üstü varlıklar melek kavramı ile ifade edilmektedir²⁹.

Melek secdesini görmeyen mi ki gayri gerektir göz

²⁰ M. Sait Özeryarlı, “Melek”, *DİA*, Ankara 2004, C.29, s. 40-42.

²¹ Bakara 2/285.

²² Buhârî, “İmân”, 37.

²³ Necm, 53/5.

²⁴ Saffat, 37/149-150.

²⁵ Hüd, 11/69-70.

²⁶ Bakara, 2/30-34.

²⁷ Fatır, 35/1.

²⁸ Mü’min, 40/7-9.

²⁹ Ali Çolak, *Kur’an ve Hadislere Göre Melek*, Afşar Yayınları, Gümüşhane 2012, s.17.

Onun bâtin gözü görmez sanır ki bende a'mayım (R15/9)

“Meleklerin secdesini görmek için başka göz gerekir, bâtin gözü görmeyen kimse beni de kör zanneder.”

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î bu beyitte meleklerin Hz. Adem'e ettikleri secdeyi görmek için zahiri göz dışında manevî göz olan gönül gözünün olması gerektiğine işaret eder. Gönül gözleri açık olanlar; nefslerini terbiye eden ve gönüllerini temizleyerek gönlün bir bilgi kaynağı olduğunu fark eden gönül ile görmeyi öğrenenlerdir. Kabûlî Baba, gönül gözü kapalı olanların onun da kör olduğunu zannettiklerini ifade etmektedir.

2.2.1. Cebrâîl

İslâm inancında Cebrâîl, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) emirlerini ileten vahiy meleği olarak geçmektedir. Dört büyük melekten biri olan Cebrâîl, dil uzmanları tarafından “Allah'ın (c.c.) kulu” ve “Allah'ın (c.c.) gücü” olarak isimlendirilmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy getiren, Kur'an-ı öğreten ve farklı konularda hükümler bildiren melektir. Hadislerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve bazen Ashab-ı Kiram'a insan suretinde görünen bir melek olduğu ve Allah (c.c.) ile kulları arasında elçilik yaptığı anlaşılmaktadır. Bundan kaynaklı Allah (c.c.) ile vasıtasız bir şekilde konuştuğu anlaşılmaktadır.³⁰ İlk olarak Hira dağından bir tahta kurulmuş ve bütün göğü kaplamış bir şekilde Hz. Peygambere (s.a.v.) kendi suretinde görünüp onu kuvvetle sıkarak İlahî Kelâm'ın ilk emri olan “Oku” emrini ilettiği bilinmektedir.³¹

Sidretü'l Munteha da ikamet ettiği anlaşılan Cebrâîl edebiyatımızda; Cibrîl-i Emîn, Rûh'ul Emin, Rûhu'l Kuds ve Hümâ-yı Kudsî gibi isimlerle anılmaktadır. Şiirlerde en çok zikredilen melek olarak geçmektedir.³²

Varıncak Sidre **Cebrâîl** delâlet eyleyip ondan

³⁰ Buhârî, “Tevhid”, 33.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrâîl”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.202.

³² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 94

Gelip cezbe yeli tekrâr beni aldı durâğımdan (R11/70)

Sidretü'l-Münteha'ya, Cebrâil'in rehberliğiyle yaklaştığımda, Cezbe (İlahi aşkın etkisi) beni bulunduğum makamdan alıp başka bir makama taşıdı.

Bu beyitte, bir mutasavvıfın ilahi hakîkate doğru olan yolculuğunda bir rehberin mecburi olduğu ve Allah'ın (c.c.) hidayetinin kulları üzerindeki dönüştürücü etkisi muhteşem bir zarafetle ifade edilmektedir. Cebrail'in bu beyitteki yeri ise Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) Allah (c.c.) ile olan iletişimde ettiği rehberlik ile örneklendirilmektedir.

2.3. KİTAP

2.3.1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Allah (c.c.) tarafından Cebrâil aracılığıyla mahiyeti net bir şekilde bilinmeyen yollarla 610 yılının Ramazan ayının Kadir gecesinde indirilmeye başlandığı bilinmektedir. Son peygamber olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, Mushaflara yazılmış, tevatür haberlerle sabit olan günümüzdeki haliyle Fatiha Suresi ile başlayıp Nas Suresi ile biten, insanların bir benzerini yazmakta aciz oldukları mucize bir kelimadır.³³

İlahi dinlerin sonuncusu olan İslam dininin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in diğer ilahi kitaplar gibi yalnızca bir kavme değil bütün insanlığa indirilen bir kelim olduğuna inanılmaktadır. 6236 ayet, 114 sure ve 30 cüzden oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bütün insanlığa gelmesi münasebetiyle günümüze kadar hiçbir tahribata uğramamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an-ı Kerim'i) biz indirdik biz! O'nun koruyucusu da elbette biziz.”³⁴

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra birçok hafızın şehit olmasından kaynaklı Hiz. Ebubekir (r.a.) döneminde kurulan bir kurul kontrolünde Kur'an sahifeleri mushaf haline getirilmiştir. Hiz. Osman (r.a.) döneminde ise İslam

³³ Abdulhamit Birışık, “Kur'an (Tarifi ve İsimleri)”, *DİA*, İstanbul 2002, C.26, s.383-388.

³⁴ Hicr, 15/9.

coğrafyasının genişlemesiyle ihtiyaç haline gelen Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılma durumu gerçekleştirilmiştir.³⁵

Türk Edebiyatı da İslam dinî ve Kur'an-ı Kerim dairesi çerçevesinde şekillenmiş olup, Türk Edebiyatının bütün içeriklerinde kendisine yer edinmektedir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim Türk Edebiyatının temel ilham kaynağıdır, peygamber kıssaları ve İslami öğretiler hem manzum hem de mensur eserlerde geniş yer bulmuştur. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l- Hakâyık gibi erken dönem eserlerinden başlayarak edebiyatın estetik yapısını, belâgat ve edebî sanatlarının temelini oluşturmuştur. Bu etkiler, dîvân edebiyatında ayetlerden yapılan alıntılar, peygamber kıssalarının işlenişleri ve İslami değerlerin vurgulandığı türlerle (na't, ilâhi, mesnevi, münaccaat) belirginleşmektedir. Bununla beraber Kur'an'ın sadece dinî eserlerde değil, sosyal ve kültürel alanda da estetik bir unsur olarak yer aldığı görülmektedir.³⁶

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î de dîvânında Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini birçok alanda referans olarak kullanmaktadır.

Yüzün seb'ü'l-mesânî'dir³⁷ onun için heft âyettir

Yazılmış evvel u âhir cemâlinde **kelânullâh** (R133/3)

Yüzün Fatiha'ya benzer onun için yedi ayettir. Başlangıçtan sonsuza kadar cemalin ile yazılmıştır Allah'ın (c.c.) kelamı.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, “And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi ayetli Fatiha'yı ve Kuran-ı Azim'i verdik.” (Hicr Suresi 15/87) Ayetinin işaret ettiği Fatiha suresini Peygamber efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) yüzüne benzeterek Kur'an-ı Kerim'in, O'nun cemali ile yazıldığını zikretmektedir.

Levh-i kalbin menzil-i vahy-i kelâm-ı Hak durur

Hulk-ı pâkin **mushaf-ı** innâ hedeynâhu's-sebîl (R101/7)

³⁵ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2011, s. VII

³⁶ Mustafa İsmet Uzun, “Kur'an (Edebiyat)”, *DİA*, İstanbul 2002, C.26, s.414-417.

³⁷ Hicr, 15/87.

Kalp levhası, Allah'ın (c.c.) vahyinin indiği kutsal bir yerdir. İnsanın temiz yaratılışı ise, Allah'ın (c.c.) doğru yolu gösterdiği bir Mushaf gibidir.³⁸

Beyit, insan kalbini ve yaratılışını Kur'an ayeti ile ilişkilendirir. Kalbi, Allah'ın (c.c.) tecelli edebileceği kutsal bir levha olarak görürken aynı zamanda insanın yaratılıştaki saflığını da "Biz ona doğru yolu gösterdik..." (İnsan Suresi 76/3) ayetine işaret ederek ilahi mesajların yansımaları olan bir kutsal kitaba benzetilmektedir.

2.3.1.1. Ayet

Arapça bir kavram olan ayet; alamet, nişan, delil ve mucize gibi anlamlara gelmektedir.³⁹ Ayet, sonu ve başı belli olan, uzunluğu ve kısalığı değişken olan harflerden, kelimelerden veya cümlelerden oluşan Kur'an bölümlerine denilmektedir. Fatiha Suresinin başındaki besmele ile Kur'an'da 6236 ayet bulunmaktadır. İlk inen ayetler Alak Suresi ilk beş ayeti üzerinde görüş birliği olmasının yanında son inen ayetler üzerinde bir görüş birliği sağlanamadığı bilinmektedir.⁴⁰ Tasavvuf alanında ise, birbirinden farklı olarak görülen lakin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görülen bilgilerdir.⁴¹

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, dîvânındaki birçok beyitte ayetlerden iktibas yoluyla bahsetmektedir. Bu çalışmada bunlardan bazılarının yer vermeye gayret edeceğiz.

Bin bir ismin içre bildirdin Gafûr ismini

Hem dedin mücrimlere **lâ taknatû**⁴² tebşirini (R9/4)

Bin bir ismin içinden Gafur (çok bağışlayan) ismini bildirdin, günah işleyen kullarına merhametinden ümit kesmemelerini müjdeledin.

³⁸ İnsan, 76/3.

³⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁰ İsmail Karagöz vd., *a.g.e.*, s. 44.

⁴¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 69.

⁴² Zümer, 39/53.

Beyitte, “Allah’ın (c.c.) rahmetinden ümit kesmeyiniz.” (Zümer Suresi 39/53) ayetine ve Gafur isminin ön plana çıkarılmasından bahsedilmektedir. İnsanın günah işlemekten kaynaklı buhrana girmemesi, Allah’ın (c.c.) rahmetinden asla ümit kesmeyip daima O’na sığınmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Gelip ervâh tecrîde makâmım oldu evvel-i saff

Elest⁴³ soruldu hakkıma çün işittim gûş-ı cânımdan (R11/2)

Ruhlar aleminde, saf ve arınmış bir şekilde en önde yer aldım. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunu can kulağımla işittim.

Belâ⁴⁴ yâ Rab cevâb ettim suâlinin hitâmında

Yazıldı levhe ben mü’min kılıp ikrâr İlâhımdan (R11/3)

İkinci beyitte, "Evet, Rabbimsin" diyerek, Allah’ın (c.c.) sorusuna cevap verdim. Allah’ın (c.c.) sözüyle levh-i mahfuza mü’min olarak kaydedildim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î bu iki beyitle, Allah’ın (c.c.) “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.” (A’raf Suresi 7/172) Ayetini ruhlar aleminde Allah’a (c.c.) verdiği söz ve bu söz üzerine nasıl karşılık bulduğunu dile getirmek için iktibas yoluyla şiirine işlemiştir.

2.4.PEYGAMBERLER⁴⁵

2.4.1. Hz. Âdem (a.s.)

Hz. Âdem (a.s.) ilk insan ve ilk peygamberdir. Allah (c.c.) O’nu topraktan yaratıp kelimeleri öğretmiştir. Daha sonra ise meleklerle O’na secde etmelerini

⁴³ A’raf, 7/172.

⁴⁴ A’raf, 7/172

⁴⁵ Bu bölümde peygamberlerin biyografisi genel anlamda farklı kaynaklarda dahi aynı mahiyeti ve bilgileri içermesinden kaynaklı diğer bölümlere nazaran kaynak çeşitliliğinin sınırlı tutulması yeterli görülmüştür.

emretmiştir. Melekler secde ederken Şeytan kibrine yenik düşüp benlik davasına girdiği için ilahî rahmetten kovulmuştur. Daha sonra Hz. Âdem (a.s.) ile Hz. Havva Allah'ın (c.c.) emriyle cennette yaşamaya başlamışlardır. Şeytanın vesvesesine kanıp Allah (c.c.) tarafından yasaklanan meyveyi yemelerinden kaynaklı cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmişlerdir. Bununla beraber dünya hayatı insanoğlu için başlamıştır.

Yaratıp bir racul sonra koymuşum adını **Âdem**

Tamâm on bin sene ömr ile ettim türlü ihsânât (R17/120)

Bir erkek yaratıp sonra Âdem (a.s.) koydum adını, on bin sene ömür ile türlü iyilikler verdim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î dîvânında Hz. Âdem'in (a.s.) ilk insan oluşunu, ne kadar ömür sürdüğünü ve Allah (c.c.) tarafından verilen nimetleri bu beytinde ifade etmektedir.

O muhabbetle fidâ etti behiştî **âdem**

O tekâzâ ile geldi bu cihâna nâgâh (R22/19)

Hz. Âdem (a.s.), Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olan muhabbetle cenneti feda etti. O yüzdendir ansızın dünyaya gelişi.

Bu beyitte Hz. Âdem'in (a.s.) dünyaya gelişi, Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) olan muhabbetten kaynaklı olduğu işlenmektedir.

2.4.2. Hz. Nuh (a.s.)

Hz. Nuh (a.s.), Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamberimizin hadislerinde diğer peygamberlere oranla daha çok yer alan “ulu'l-azm” peygamberlerden bir tanesidir. Kur'an'ın yetmiş birinci suresi baştan sona O'nun tevhid mücadelesine yer veren ve adını taşıyan suredir.⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de, “Nûh (a.s.), şöyle dedi: Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz davet ettim. Fakat benim onlara davetim yalnızca

---

⁴⁶ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, s. 225.

kaçmalarını artırdı.”⁴⁷ Ayeti Hz. Nuh’un (a.s.) tevhid mücadelesinin özeti niteliğinde gösterilmektedir.

Kavmi kendisine inanmadığı için tufan ile cezalandırılmıştır. Hz. Nuh’a (a.s.) nispet edilmesinden kaynaklı Nûh tufanı diye zikredilmektedir. Tufanda yalnızca iman sahipleri ve Allah’ın (a.s.) emriyle gemiye bindirilmiş olan hayvanların kurtulduğu bilinmektedir. Tufandan sonra insanlık Hz. Nuh’un (a.s.) üç oğlu (Ham, Sam ve Yafes) soyundan türemiştir. Bu nedenle Hz. Nuh’a (a.s.) insanlığın ikinci atası denilmektedir.

Ne aceb gözyaşı tûfânına dökse **Nûh’un**

Ki cemâline dilerdi ede hasretle nigâh (R22/20)

Eğer Hz. Nûh (a.s.), gözyaşlarını bir tufana çevirseydi, bu şaşırtıcı olmazdı. Çünkü O’da Hz. Muhammed’in (s.a.v.) güzelliğini hasretle görmek isterdi.

Beyitte Nûh tufanı, gözyaşıyla ilişkilendirilerek mecazi bir anlam oluşturulmuştur. Hz. Nûh’un (a.s.) da diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hem fiziksel güzelliğini hem de manevî nurunu görmeyi hasretle dilediğine değinilmektedir. Beyit, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) manevî büyüklüğünü ve kendinden önce gelmiş olan bütün peygamberler tarafından hasretle anıldığını göstermektedir.

2.4.3. Hz. İbrahim (a.s.)

Hz. İbrahim (a.s.), Kur’an-ı Kerim’de ismi en çok geçen ulu’l-azm peygamberlerden bir tanesidir.⁴⁸ Hz. İbrahim’in (a.s.) seçilip peygamber olarak kavmine gönderilmesinden sonra tevhid mücadelesine başladığı ve öncelikle babasını hak dine davet ettiği Kur’an-ı Kerim’de bildirilmiştir.⁴⁹ Türk İslam Edebiyatı’nda da Hz. İbrahim (a.s.); putları kırması, Hz. İsmail’i (a.s.) kurban etmek istemesi, Kâbe’yi inşa etmesi ve misafirperverliği ile şairlerin dîvânlarında genişçe yer almaktadır.⁵⁰

⁴⁷ Nuh, 71/5-6.

⁴⁸ Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, C.21, s. 272.

⁴⁹ Meryem, 19/42-46

⁵⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Edebiyatta İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, C.21, s. 272.

Peygamberler, Allah'ın elçileri olmaları münasebetiyle Kur'an-ı Kerim'de bazı sıfatlarla anılmışlardır. Bunlardan biri olan Hz. İbrahim (a.s.) de Kur'an'da "Halîlullah" olarak anılmıştır.⁵¹ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de, "Kimin dinî, iyilik yaparak kendini Allah'a (c.c.) teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in (a.s.) dinîne tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah (c.c.), İbrahim'i (a.s.) dost edindi."⁵² Ayeti ile belirtilmiştir.

Ahlaki değerler olan cömertlikten, misafirperverlikten, malın helal yollardan kazanılıp harcanmasından, sofraya ile kazanca bereket dilenmesinden genel itibariyle Hz. İbrahim'e (a.s.) telmihte bulunulmuştur.⁵³

N'ola ger düşse anın âteş-i aşkına **Halîl**

Tâ ere gülşen vaslına onun ol âgâh (R22/21)

Eğer Halil (Hz. İbrahim) aşk ateşine düşseydi, O aşk sayesinde Allah'a (c.c.) yakınlaşır ve O'nun hakikatini idrak ederdi.

Beyitte Hz. İbrahim'in (a.s.) Nemrut tarafından ateşe atılması, lakin Allah'ın (c.c.) mucizesi sayesinde ateşin ona serinleştğine telmihte bulunmaktadır. Eğer Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) aşk ateşine düşseydi bu ateş onu yakacak ve onu ilahî hakikate ulaştıracaktı yorumu yapılmaktadır.

2.4.4. Hz. İsmail (a.s.)

Hz. İsmail (a.s.), Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu ve Allah'ın (c.c.) peygamberlerinden bir tanesidir. Hayatı Kur'an-ı Kerim'de ve İslami kaynaklarda genişçe bir şekilde ele alınmaktadır. Babası Hz. İbrahim (a.s.) ile Kabe'yi inşa etmeleri ve kurban edilme hadisesi hayatının ön planında yer almaktadır. Kurban edilme

⁵¹ Mustafa Baktır, "Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet Hz. İbrahim", Editör: Ali Bakkal, *1. Hz. İbrahim Sempozyumu, Şurkav Yayınları*, Şanlıurfa 2007, s. 66.

⁵² Nisa, 4/125.

⁵³ Zülfi Güler, *Dîvân Şiirinde Peygamber Hikayelerine Telmihler*, Uğurel Matbaası, Malatya 2006, s. 60.

hadisesi, Kurban Bayramı'nın temelini oluşturmaktan kaynaklı Müslümanlar arasında büyük bir öneme sahiptir.⁵⁴

Edebiyatta ise Hz. İsmail (a.s.), doğumundan itibaren hayatının her evresiyle birlikte ele alınmış, özellikle annesi Hz. Hacer ile Mekke'ye yerleşmesi ve burada yaşadıkları olaylar edebî türlerde sıkça işlenmiştir. Annesinin O'nun için su arayışı ve Hz. İsmail'in (a.s.) teslimiyeti ve sabrı edebî eserlerde örnek bir karakter olarak tanıtılmasını sağlamıştır. Dîvân edebiyatından halk edebiyatına kadar geniş bir yelpazede konu edilmiştir. Öncelikle kurban edilme hadisesinden kaynaklı olarak fedakârlık ve teslimiyet temaları çerçevesinde şiir ve hikayelerde yer bulmuştur.⁵⁵

Bezî-i cân etmek için vaslına **İsmâil** onun

Hoş tavâf eyler idi Ka'be-i kevneyn geh u gâh (R22/22)

Hz. İsmail (a.s.), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vuslatına ulaşmak için canını feda etmeye hazırды. O, zaman zaman iki alemin Ka'besini tavaf ederdi.

Beyitte, Hz. İbrahim'in (a.s.) Allah'a (c.c.) verdiği söz üzere oğlu Hz. İsmail'i (a.s.) kurban etme hadisesine telmihte bulunulmuştur. Hz. İsmail'in (a.s.) alemlerin nuru olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vasıl olmak için canını hiçe saydığını ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) iki alemin Ka'besine benzeterek onu sürekli tavaf ettiği dile getirilmektedir.

2.4.5. Hz. Yusuf (a.s.)⁵⁶

Hz. Yusuf (a.s.), Hz. Yakup'un (a.s.) oğludur ve Kur'an'da hayatı detaylı şekilde anlatılan peygamberlerden biridir. Küçük yaşta bir rüya görerek babasına anlatmış, "Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla Güneş'i ve Ay'ı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm." (Yusuf, 12/4) demiştir. Babası Hz. Yakup (a.s.), rüyanın büyük bir geleceğe işaret ettiğini sezmiş ve onu kardeşlerine anlatmamasını öğütlemiştir. Ancak kardeşleri, kıskançlık duyarak onu bir kuyuya atmış ve babalarına onun bir kurdun yediğini söylemişlerdir (Yusuf, 12/17). Bir kervan Hz. Yusuf'u (a.s.)

⁵⁴ Ömer Faruk Harman, "İsmail", *DİA*, İstanbul 2001, C. 23, s. 76-80.

⁵⁵ Mustafa İsmet Uzun, "İsmail", *DİA*, İstanbul 2001, C. 23, s. 80-82.

⁵⁶ Bu bölüm Kur'an-ı Kerim'in 12. Suresi olan Yusuf Suresinden özetlenmiştir.

kuyudan çıkararak Mısır'da köle olarak satmıştır (Yusuf, 12/19-20). Mısır'da bir devlet adamı olan Aziz'in evine köle olarak giren Hz. Yusuf (a.s.), güzelliği ve ahlakıyla dikkat çekmiştir. Aziz'in eşi Züleyha kendisini baştan çıkarmak istemiş, ancak Hz. Yusuf (a.s.) iffetini korumuş ve kaçmaya çalışmıştır. "O gerçekten benim efendimdir, bana güzel bir konum vermiştir. Şüphesiz zalimler kurtuluşa ermez." (Yusuf, 12/23) diyerek ahlaki duruşunu göstermiştir. Ancak Züleyha'nın iftirası sonucu zindana atılmıştır (Yusuf, 12/35).

Zindanda iki mahkûmun rüyalarını yorumlayan Hz. Yusuf (a.s.), Allah'ın (c.c.) kendisine rüya tabir etme ilmi verdiğini göstermiştir (Yusuf, 12/36-41). Bu yorumlarından biri gerçekleşmiş ve firavunun rüyasını yorumlamak üzere saraya çağırılmıştır. Firavunun gördüğü rüya yedi bolluk ve yedi kıtlık yılına işaret etmekteydi. Hz. Yusuf (a.s.), bu dönemin yönetimi için önerilerde bulunmuş ve Mısır'ın hazinelerinin başına geçmiştir (Yusuf, 12/54-55). Kıtlık yıllarında kardeşleri Mısır'a gelip yiyecek istemiş, ancak onu tanımamışlardır (Yusuf, 12/58-59). Bir plan kurarak küçük kardeşi Bünyamin'i yanında tutan Hz. Yusuf (a.s.), daha sonra kimliğini açıklamış ve kardeşlerine geçmişteki hatalarından dolayı onları bağışladığını söylemiştir: "Bugün size kınama yoktur, Allah sizi bağışlasın! O, merhametlilerin en merhametlisidir." (Yusuf, 12/92).

Daha sonra ailesini Mısır'a getirerek onlara en iyi şekilde bakmış ve rüyasında gördüğü on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde etmesi, babası, annesi ve kardeşlerinin ona hürmet göstermesiyle gerçekleşmiştir (Yusuf, 12/100). Hz. Yusuf'un (a.s.) hayatı, sabır, ihlas, iffet ve Allah'a (c.c.) güvenin en güzel örneklerinden biri olarak Kur'an'da anlatılmıştır. Bütün bu örneklerle aynı zamanda edebiyatta büyük yer edinmiş ve beyitlerde sıkça işlenmiştir.

Nebze-i hûsn-i cemâl ezeli'sin **Yûsuf**

Bilip ol reşk ile olmuş idi üftâde-i câh (R22/25)

Ey Yûsuf! Sen ezeli güzelliğin sadece bir zerresisin. Bu hakikat bilindiği için kıskançlıkla kuyuya atılmıştı.

Beyitte Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin onun güzelliğini kıskanmaları ve bundan kaynaklı onu kuyuya atmalarının asıl sebebinden bahsetmektedir. Bu neden, Hz. Yûsuf'un (a.s.) asıl güzelliğinin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nurunun yalnızca yeryüzündeki bir yansıması olduğu ve bundan kaynaklı sınanması olarak zikredilmektedir.

2.4.6. Hz. Musa (a.s.)

Hz. Musa (a.s.), İsrailoğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen Ulu'l-Azm peygamberlerden biridir.⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de 34 surede 136 kez anılarak, hakkında en çok bilgi verilen peygamberdir.⁵⁸ Doğumu sırasında Firavun, gördüğü rüyadan kaynaklı İsrailoğulları'nın bütün erkek çocuklarını öldürme emri vermişti. Allah'ın (c.c.) buyruğu üzere annesi Onu, bir sepet içerisinde Nil Nehri'ne bıraktı ve Allah'ın izniyle Firavun'un eşi Âsiye tarafından bulunup saraya alınmıştır.⁵⁹

Hz. Musa (a.s.), sarayda büyümüş ve gençliğinde Mısırlı bir Kipti'nin ölümüne sebep olmasından kaynaklı Medyen şehrine gitmiş ve Hz. Şuayb'ın (a.s.) kızıyla evlenmiştir.⁶⁰

Medyen'den dönüşü esnasında Tûr Dağı'nda Allah (c.c.) tarafından peygamberlikle müjdelenmiştir. Kendisine asâ ve yed-i beyzâ gibi mucizeler verilmiştir.⁶¹ Hz. Musa (a.s.), Allah'ın (c.c.) emriyle Firavun'u Allah'ın (c.c.) birliğine davet etmiş lakin Firavun ve çevresi iman etmeyi reddetmiş ve Hz. Musa'ya (a.s.) açık bir şekilde karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s.), İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Kızıldeniz'i geçerek Sina Yarımadası'na götürmüştür. Bu esnada onu takip eden Firavun ve ordusu Hz. Musa'yı (a.s.) takip ederken Kızıldeniz'in dibinde boğulmuşlardır.

Sinâ Dağı'nda Hz. Musa'ya (a.s.) Tevrat indirilmiştir. Bu dönemde İsrailoğulları arasında Sâmiri adlı biri, altından bir buzağı yaparak onları sapkınlığa

⁵⁷ Muhammed Aruçi, "Ülû'l-Azm", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 294-295.

⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 257-262.

⁵⁹ Ömer Faruk Harman, "Firavun", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 118-121.

⁶⁰ Mehmet Ümit, "Şuayb", *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, s. 222-223.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *DİA*, Ankara 2020, C. 31, s. 207-213.

sürüklemiştir. Hz. Musa (a.s.), halkının bu sapkınlıktan kurtulması için Sâmiri isimli bu kişi ile mücadele etmiş ve ömrünün sonuna kadar İsrailoğulları'na rehberlik edip doğru yoldan ayrılmamaları için çalışmıştır.⁶²

Yarattım **yed-i beyzâ'yı** bu rûhtan bî-hisâb sonra

Bu bir dürdür ki yâ **Mûsâ** budur bil ümm-i imkânât (R17/112)

Bu ruhtan sayısız varlık yarattıktan sonra yed-i beyzâ'yı yarattım. Ey Musa (a.s.), bil ki bu bir inci tanesi gibidir ve varlık aleminin asıl kaynağıdır.

Beyitte, Allah (c.c.) tarafından Hz. Musa'ya (a.s.) verilmiş olan Yed-i Beyzâ'ya (elini koynuna soktuğu zaman elinin bembeyaz bir şekilde çıkması) mucizesine telmihte bulunulup, Allah'ın (a.s.) bu mucizeyi de ezelde her şeyi yarattığı ilahî nurdan yarattığını ve bu nurun da varlık aleminin gerçek hakîkati olduğunu ifade etmektedir.

2.4.7. Hz. Süleyman (a.s.)

Hz. Süleyman (a.s.), İsrailoğulları'na gönderilen hem peygamberlik hem de hükümdar sıfatı olan bir peygamberdir.⁶³ Babası Hz. Davud (a.s.) olup onun ölümünden sonra tahta geçmiştir.⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Süleyman'ın (a.s.) kuş dili dahil olmak üzere çeşitli ilimlere sahip olduğu, cin, kuş ve insanlardan oluşan ordulara hükmettiği belirtilmektedir. Aynı zamanda rüzgâra hükmetme ve madenleri işleme gibi mucizelerle donatıldığı aktarılmaktadır. Neml Suresinde, Belkıs ile olan kıssası anlatılıp Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar kendi sarayına getirtmesi üzerine Belkıs'ın tevhid inancını kabul ettiği belirtilmektedir.⁶⁵ Hz. Süleyman'ın (a.s.), Mescid-i Aksa'yı inşa etmesi ve hükümdarlığı boyunca adaletle hükmettiği bilinmektedir.⁶⁶ Bundan kaynaklı İslam-i literatürde hikmet, adalet ve Allah'a (c.c.) bağlılığın sembolü olarak anılmaktadır.

⁶² Mahmut Salihoglu, "Sâmiri", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 78-79.

⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 257-262.

⁶⁴ Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 21-24.

⁶⁵ Neml, 27/38-44.

⁶⁶ Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 268-271.

Edebiyatta ise Hz. Süleyman (a.s.), kıssa ve menkıbeleriyle ele alınmıştır. Telmih, teşbih ve tenasüp gibi sanatlarla edebî eserlerde işlenmektedir. Bunlara örnek olarak Belkıs, Âsaf, Davûd gibi kişiler; çekirge, hüdhüd ve karınca gibi hayvanlar; ifrit, cin ve dev gibi yaratıklar; saltanat, zenginlik ve haşmet gibi sıfatlar; kuş dilini bilme, rüzgâra ve cinlere hükmetme gibi mucizeleri ve mühür, asa gibi eşyalar örnek gösterilmektedir.⁶⁷

Ne haddimdem efendime hediye lik mûrâne

Nice mûr eyledi ihdâ melah pâyin **Süleymân'e** (R161/1)

Ne haddime Efendime hediye sunayım, lakin karıncalar çekirge ayağını Hz. Süleyman'a (a.s.) hediye etmişlerdi.

Beyitte Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Karıncaların Hz. Süleyman'a (a.s.) çekirge ayakları hediye etme hadisesine telmihte bulunup, efendisine hediye etmenin haddine olmadığını lakin niyetinin karıncaların niyeti gibi olduğuna işaret etmektedir. Efendisine layık bir hediye veremeyeceğini fakat kendi nispetince hareket etmek istediği anlaşılmaktadır.

2.4.8. Hz. İsa (a.s.)

Allah (c.c.) tarafından İsrailoğullarına peygamber olarak mûciz bir şekilde gönderilmiş bir peygamberdir. Annesi Hz. Meryem, iffetli ve seçkin bir kadın olarak Cebrail'in Allah'ın (c.c.) emri ile getirdiği müjde sayesinde mucizevi bir şekilde Hz. İsa'ya (a.s.) hamile kalmıştır. Tevrat'ı doğrulayıp İncil'i tebliğ eden Hz. İsa (a.s.), Allah'ın (c.c.) izniyle ölüleri diriltmek, hastaları iyileştirmek ve çamurdan kuş yapıp can vermek gibi mucizeler gerçekleştirmiştir. Yahudilerin baskısı sonucu çarmıha gerilse de Allah'ın (c.c.) mucizesiyle kurtulup göğe yükseltilmiştir.

Reh-i vaslın arayı göklere çıktı **İsâ**

Ki nüzûl ede semâdan kademin ede penâh (R22/29)

---

⁶⁷ Hüseyin Akkaya, "Süleyman (Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 2010, C. 38, s. 60-62.

Hız. İsa (a.s.) Allah'a (c.c.) kavuşma yolunu göklere çıkarak aradı. Ancak O, gökten tekrar inip Hız. Muhammed'in (s.a.v.) ayak izine sığınacak.

Beyitin ilk satırında Hız. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerilmesi üzerine Allah'ın (c.c.) O'nu bir mucize olarak oradan kurtarıp gökyüzüne yükseltmesi ve bu durumu Hız. İsa (a.s.) için Allah'a (c.c.) kavuşma olarak tanımlamaktadır. İkinci beyitte ise Hız. İsa'nın (a.s.) gökten tekrar ineceğini ve Hız. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiğı dine tabi olacağını ifade etmektedir.

2.4.9. Hız. Muhammed (s.a.v.)

Hız. Muhammed (s.a.v.), İslam peygamberi ve son ilahi vahyin tebliğcisidir.⁶⁸ 571 yılında Mekke'de doğmuş, babası Abdullah kendisi doğmadan önce vefat etmiş, annesi Âmine ise altı yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Öksüz ve yetim kalan Hız. Muhammed (s.a.v.), dedesi Abdülmuttalib tarafından himaye edilmiş, dedesinin vefatının ardından ise amcası Ebû Tâlib'in gözetiminde büyümüştür. Gençlik yıllarında ticaretle meşgul olmuş ve dürüstlüğü ile tanınarak "el-Emin" (güvenilir) unvanını almıştır. 25 yaşında Hız. Hatice ile evlenmiş ve bu evlilikten ikisi erkek, dördü kız olmak üzere altı çocuğı dünyaya gelmiştir.⁶⁹

Hız. Muhammed (s.a.v.), 40 yaşına ulaştığında Hira Mağarası'nda inzivaya çekildiğı bir dönemde Cebrâil aracılığıyla ilk vahyi almış ve peygamberlik görevi kendisine tevdi edilmiştir. İslam'ı tebliğe başlamasıyla birlikte Mekke'nin önde gelen kabilelerinin tepkisiyle karşılaşmış ve Müslümanlara yönelik baskılar artmıştır. Bu baskılar neticesinde bazı Müslümanlar, inançlarını serbestçe yaşayabilmek amacıyla Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır. Hız. Muhammed (s.a.v.) ise 622 yılında Medine'ye hicret ederek İslam toplumunun temelini oluşturmuştur. Medine'de, Yahudiler ve diğer topluluklarla barışçıl bir yönetim tesis etmek amacıyla Medine Vesikası hazırlanmış ve şehirde hukuki ve toplumsal bir düzen kurulmuştur.

⁶⁸ Ahzab, 33/40.

⁶⁹ Mustafa Fayda, "Muhammed (Hayatı)", DİA, Ankara 2020, C.30, s.406-421.

Medine’de devlet teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra, Mekke müşrikleri ile çeşitli askerî mücadelelere girişilmiş; 624 yılında Bedir, 625 yılında Uhud ve 627 yılında Hendek savaşları gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, Müslümanlarla yaptığı anlaşmalara ihanet eden bazı Yahudi kabileleri Medine’den çıkarılmıştır. 630 yılında Hz. Muhammed (s.a.v.), 10.000 kişilik bir ordu ile Mekke’yi fethetmiş ve Kâbe’yi putlardan arındırarak İslam’ın merkezi haline getirmiştir. Bu fetihten sonra, Arabistan’daki birçok kabile İslam’ı kabul etmeye başlamış ve İslam dinî, 631-632 yılları arasında Arap yarımadasının büyük bir kısmına yayılmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.), 632 yılında Vedâ Haccı’nı gerçekleştirerek ünlü Vedâ Hutbesini irad etmiş ve burada insan hakları, kadın hakları ve sosyal adalet gibi konulara vurgu yapmıştır. Aynı yılın haziran ayında Medine’de Hakk’a güzeran eylemiştir.

Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Türk Edebiyatındaki yeri ise, Türker’in İslamiyet’i kabul etmeleriyle beraber peygamber sevgisi Kur’an ve hadisler ışığında hızlı ve derin bir şekilde işlenmeye başlanıp zamanla kültürel bir miras hali almıştır. Osmanlı döneminde ise peygamber temalı na’t, siyer, mevlid, miraciyye gibi edebî türlerin oluşmasına vesile olmuştur. Na’t türü, gazeller ve kasidelerle peygamber sevgisi işlenirken, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) fiziksel ve manevî kişiliği de hilye ve şemail isimli eserlerde önemli bir yer edinmiştir. Bu alanlarda yapılmış olan bütün eserler Hz. Muhammed’e (s.a.v.) olan sevginin nesiller boyunca artarak devam etmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î dîvânında birçok yerde peygamber efendimiz Hz. Muhammed Mustafa’dan (s.a.v.) bahsetmektedir. Lakin bu çalışmada onun için yazmış olduğu müstakil Na’t incelenecektir.

Bâ’is-i halk-ı cihân durur **Muhammed Mustafâ**

Yâr-ı Hak mahbûb-ı Rahmân’dır **Muhammed Mustafâ** (R23/1)

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) cihanın yaratılmasına vesiledir. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Allah’ın (c.c.) dostu ve Rahman’ın sevgilisidir.

Şânına levlâk okundu Hak bilindi her cihet

Tâ ezel ma'sûk-ı Sübhân'dır **Muhammed Mustafâ** (R23/2)

Senin için “sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım” kudsî hadisi okundu, bu sayede her cihetten Allah bilindi. Çünkü Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) ezelden beri Allah'ın (c.c.) sevgilisidir.

Rahmeten li'l-âlemîn olduğuna hiç şüphe yok

Menzil-i be-sırr-ı Kur'ân'dır **Muhammed Mustafâ** (R23/3)

Alemlere rahmet olarak gönderildiğine şüphe yoktur. Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) yolu Kur'an'ın sırrıyla şekillenmiştir.

Sâyesi gelmezdi asla vech-i arza hak bu kim

Tâ ser ü pâ nûr-ı Yezdân'dır **Muhammed Mustafâ** (R23/4)

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) baştan ayağa kadar Allah'ın (c.c.) nuruyla yaratıldığı için gölgesi yere düşmezdi.

Cümle âlem yok iken ol Hakk'la dâim olup

Kenz-i mahfî içre pinhândır **Muhammed Mustafâ** (R23/5)

Allah'ın (c.c.) saklı hazinesinde gizli olan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), alemler yaratılmadan önce Hakk ile daim idi.

Kâinât ondan zuhûra geldi ma'lûm oldu

Hak Varlığı isbâta burhândır **Muhammed Mustafâ** (R23/6)

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Allah'ın (c.c.) varlığının ispatının delilidir. Kâinat O'nun nurundan meydana gelip bilindi.

Mu'cizâtıyla nice âyînler ibtâl edip

Mazhar-ı Hak dîn ü îmândır **Muhammed Mustafâ** (R23/7)

Mucizesiyle nice batıl inanış yok olmuş, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Allah'ın (c.c.) dininin ve imanının tecelli ettiği kimsedir.

Bunca kâmiller gelip huzûruna baş eğdiler

Bildiler ki kâmil insândır **Muhammed Mustafâ** (R23/8)

Kâmil insanlar huzuruna gelip boyun eğdiler. Çünkü bildiler ki Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) en kâmil insan idi.

Ehl-i hikmet meclisinde habt oluben anladı

Bahr-i hikmet içre ummândır **Muhammed Mustafâ** (R23/9)

Hikmet ehli, O'nun meclisinde oturup dinlediklerinde anladılar ki, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), hikmet denizindeki sonsuz bir okyanus gibidir.

Zâta da'vet ile me'mûr görücek ehl-i sıfat

Dediler ki sâhib-irfândır **Muhammed Mustafâ** (R23/10)

Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) hakîkate çağırان bir peygamber olduklarını gördüklerinde O'nun irfan sahibi bir kimse olduğunu anladılar.

Asrının kâmilleri hep eyledi imân ona

Fehm olundu merd-i meydândır **Muhammed Mustafâ** (R23/11)

Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) gerçek bir mücadele ve irade insanı olduğunu anladıkları için çağın bütün bilgeleri O'na iman ettiler.

Enbiyâlar ümmeti olmak diler çün bildiler

Şâfi'-i ashâb-ı isyândır **Muhammed Mustafâ** (R23/12)

Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) günahkarlara şefâatçi olacağını bildikleri için diğer bütün peygamberler O'nun ümmeti olmak istediler.

Nutk-i pâki ehl-i küfre dîn ü imân bahş eder

Her kelâmı la'l u mercândır **Muhammed Mustafâ** (R23/13)

Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) her sözü inci ve mercan gibi kıymetli olduğundan, sözleri küfür ehlinin iman etmesini sağlar.

Sâhib-i mu'ciz kerâmet mazhar-ı nûr-ı cemâl

Seyyid-i sâdât-ı dîvândır **Muhammed Mustafâ** (R23/14)

O, mucize ve kerametlerin sahibi, Allah (c.c.) Nuru'nun tecelli ettiği kimsedir. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), peygamberler meclisinin en üst mertebesinde.

Cehl-i zulmetten bu âlem halkını rûşen eder

Nûr-ı vechi mâh-ı tâbândır **Muhammed Mustafâ** (R23/15)

Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) yüzündeki nur, parlak bir ay gibidir. Bu yüzden cehalet ve karanlık içindeki bu alemleri aydınlatmıştır.

Hak budur kim ins ü cinne cümle âlem halkına

Fazl-ı Hak'dan cûd u ihsândır **Muhammed Mustafâ** (R23/16)

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Allah'ın (c.c.) ihsan ve kereminin en büyük tecellisi olduğu için Allah (c.c.), O'nu insanlara ve cinlere bir lütuf olarak göndermiştir.

Ey Kabûlî nâr-ı aşk-ı Mustafâ'ya rûz u şeb

Yan ki cândan özge cânândır **Muhammed Mustafâ** (R23/17)

Ey Kabûlî gece gündüz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) aşkıyla yan. Çünkü O, senin canından daha kıymetli bir sevgilidir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, dîvânının birçok yerinde Hz. Muhammed'i (s.a.v) hem zahiri hem de manevî özellikleriyle ele almaktadır. Dîvânın genelinde ele alınış şekline bakıldığında zaman bu na't bir özet mahiyetinde görülebilmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu na't ile Hz. Muhammed Mustafa'yı (s.a.v.); cihanın yaratılmasına vesile olan, Rahman'ın sevgilisi, Allah'ın (c.c.) dostu, ezelden beri her şeyden münezzeh olan Allah'ın (c.c.) sevgilisi, alemlere rahmet, Kur'an'ın sırrına mazhar, gölgesi yere düşmeyen, bütün varlığı ile Allah'ın (c.c.) nurundan yaratılan, Allah'ın (c.c.) saklı hazinesinin en değerlisi, Allah'ın (c.c.) varlığının delili, dünyaya gelmesiyle batıl inanışları ortadan kaldıran, din ve imanın mazharı olan en kâmil insan, sonsuz bilgi kaynağı, irfan sahibi, günahkarların şefâatçisi, inci ve mercan gibi sözleri ile küfür ehlini iman ehline döndüren, mucize ve keramet sahibi, Allah'ın (c.c.) "Cemâl" sıfatının tecelligâhı, Peygamber meclisinin lideri, nuruyla cehalet karanlığını

aydınlatan ve Allah'ın (c.c.) ihsanı olarak nitelemektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î şah beyitte ise, bu sıfatlara sahip olan kutlu Peygamberin aşkıyla gece gündüz yanmayı kendisine hatırlatmaktadır. Çünkü cümle mahlukun içinde Hz. Muhammed Mustafa'dan (s.a.v.) daha özge bir insan-ı kâmil gelmemiş ve gelmeyecektir. Bu durumun altını “cândan özge cânândır” diyerek çizmektedir. Bununla beraber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kıymetli bir sevgili ve aşkın hakiki muhatabı olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î de bunun sebeplerini izah ederek Hz. Muhammed'e (s.a.v.) bir aşk çağrısı yapmaktadır.

2.5. ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

2.5.1. Hz. Hızır (a.s.)

İslam geleneğinde bilge ve salih bir kimse olarak tanınan Hz. Hızır (a.s.), Kur'an-ı Kerim'de adı açıkça geçmemekle beraber, Kehf Suresi'nde Hz. Musa (a.s.) ile olan kıssasında kendisinden bahsedilmektedir.⁷⁰ Kıssada, Allah'ın (c.c.) kendisine ilim ve rahmet verdiği bir kul olarak tanıtılan Hz. Hızır (a.s.), Hz. Musa'ya (a.s.) bilmediği bazı hakikatleri öğreten bir öğretici konumunda gösterilmektedir.⁷¹

Hz. Hızır'ın (a.s.), Hz. Musa (a.s.) ile olan kıssasında Allah (c.c.) tarafından kendisine “ilm-i ledün” verildiği kabul edilen bir zat olmasından kaynaklı tasavvufi kültürde büyük öneme sahip olarak görülmektedir. Nedeni ise bu kıssanın tasavvufi gelenekte büyük öneme sahip olan irşâd ve ilm-i ledün kavramlarını temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Mutasavvıflar arasında Hz. Hızır'ın (a.s.) peygamber mi veli mi olduğu tartışmalı bir konu olmakla beraber genel itibariyle bir veli olarak kabul edilmektedir.⁷²

Edebiyatta ise Hz. Hızır (a.s.), önemli bir figür olarak yer almaktadır. Mürşid-i Kâmil olarak anılan Hz. Hızır (a.s.), ilahi aşkın ve ledün ilminin kaynağı olarak

⁷⁰ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, İstanbul 1998, C.17, s. 406-409.

⁷¹ Kehf, 65-82.

⁷² Süleyman Uludağ, “Hızır (Tasavvuf ve Halk İnancı)”, *DİA*, İstanbul 1998, C.17, s. 409-411.

anılmaktadır.⁷³ Bu bağlam ile göz önünde bulundurulduğunda Hz. Hızır (a.s.); irfan, aşk, ölümsüzlük ve rehberlik kavramlarının simgesi olarak geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Bundan kaynaklı hem klasik hem de modern dönemde edebî ve kültürel bir motif olarak varlığını sürdürmektedir.

Lebinin teşne-i hâhişkeri **Hızır** idi onun

O vecihten zulumât oldu ona meslek ü râh (R22/24)

Hz. Hızır (a.s.), O'nun dudağının arzusuyla susamıştı, bu yüzden ona karanlıklar yol ve yöntem oldu.

Beyitte, İlâhi bir bilgi ve rahmet ile donatılan Hz. Hızır'ın bile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hakîkatine susamış olduğu ve O'nun nurundan mahrum kalındığı zaman yollarının karanlığa bürüneceğine işaret edilmektedir. Beyit Hz. Hızır (a.s.) üzerinden Hz. Muhammed'in (s.a.v.) manevî büyüklüğünü ve ilahî hakîkatin en yüce kaynağı olduğunu vurgulamaktadır.

Ta'lîm ederiz subh u mesâ ilm-i ledünnî

Kim **Hızır** ile hemhâl geçinir sâhib-i bâliz (R34/2)

Biz sabah akşam ledünni ilmi öğretiriz. Bu bilgi Hz. Hızır (a.s.) ile hemhâl olan ve hikmet sahibi kimseye aittir.

Beyitte, Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Hızır'a (a.s.) verilen ilme telmihte bulunarak bu bilginin yalnızca Hz. Hızır (a.s.) ile beraber olanlara ve hikmet sahibi kimselere ait olduğunu ve bu bilgiye sahip olup talep edenlere de aktardığını belirtmektedir.

2.5.2. Hz. Ebubekir (r.a.)

Fil olayından üç sene önce doğmuş ve İslam'ın ilk dönemlerinde önemli rol oynamış olan Hz. Ebubekir (r.a.), kendisine başta Mi'raç olayı olmak üzere gaybi bilgilere tereddütsüz bir şekilde iman etmesinden kaynaklı "Sıddık" lakabı Hz.

---

⁷³ Cemal Kurnaz, "Hızır (Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 1998, C.17, s. 411-412.

Muhammed (s.a.v.) tarafından verilmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra halife olan Hz. Ebubekir (r.a.), halifeliği döneminde irtidad olaylarıyla ve yalancı peygamberlerle uğraşmış olup İslam devletinin otoritesini sağlamlaştırmıştır. Halifeliği iki yıl üç ay süren Hz. Ebubekir (r.a.), Kur'an ayetlerinin toparlanması çalışmalarını yapmış ve miladi 634 yılında vefat etmiştir.⁷⁴

Pes ez-cümle biri **Bûbekr-i Sıddîk**

Kamudan ön Resûlü etti tasdik (R4/4)

Bunlardan biri Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a.) idi, herkesten önce Allah'ın (c.c.) resulünü tasdik etmişti.

Kabâilde ganî yok idi ondan

Dahi sâhib-âkıldı cümlesinden (R4/5)

Kabileler arasında ondan zengini yok idi. Ayrıca cümlesinden daha akıllı idi.

Kamu varın Resûlullâh'a verdi

Bütün uğur-ı dîne sarf kıldı (R4/6)

Cümle varlığını Allah'ın (c.c.) resulüne verdi. Cümle zenginliğini din uğruna sarfetti.

Onun mâlıyla zâhir oldu bu dîn

Onun mâlıyla dizildi bu âyîn (R4/7)

Onun malıyla zahir (ortaya çıkmak, görünür olmak) oldu bu din. Onun malıyla kuruldu bu düzen.

Resûlün sırrına mahrem emîni

Beher anda vücûh ile mu'îni (R4/8)

---

⁷⁴ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 101-108.

O Resulullah'ın (s.a.v.) sırlarına vakıf güvenilir dostu idi. Her zaman ona destek olan bir yardımcıydı.

Kemâl-ı Ma'rifetle kâmil idi

Katî ârif ü hem sâhib-dil idi (R4/9)

O, Ma'rifet bakımından en olgun idi. Hem Arif hem de gönül sahibi idi.

Resûlullâh nice yârim demez çün

Kamu varın fedâ kıldı onunçün (R4/10)

Resûlullah (s.a.v.) nasıl dostum demez idi. Çünkü sahip olduğu her şeyi onun uğruna feda etti.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, dîvânının ilk kısımlarında Hulefa-i Raşidin'i de anıp onların faziletlerinden bahsetmektedir. İslam'ın ilk halifesi olan Hz. Ebubekir (r.a) hakkında; Allah (c.c.) resulünü ilk tasdik eden, malını ve canını Allah (c.c.) yoluna adayan, Resulullah'ın (s.a.v.) sırlarına vakıf güvenilir dostu, kâmil ve ârif, akıl sahibi bir insan olarak zikredip bu sayede İslam'ın zahir olduğunu ve düzenin kurulmasına vesile olduğu belirtmektedir.

2.5.3. Hz. Ömer (r.a.)

Hz. Ömer (r.a.), İslam'ın ikinci halifesi olup cesareti, yönetim becerileriyle ve adaletiyle bilinmektedir. İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şiddetli bir şekilde karşı çıkarken miladi 616 yılında Müslüman olmuş olup, Müslümanların açıkça inançlarını yaşamalarını ve toplu bir şekilde Kâbe'de namaz kılmalarına vesile olduğu bilinmektedir.

Hz. Ebubekir'in (r.a.) vefatından sonra İslam halifesi olan Hz. Ömer (r.a.), 10 yıllık hilafeti döneminde İslam topraklarını genişletmiş, Sasaniler ve Bizanslılarla yaptığı mücadelelerde zaferler elde etmiştir. Divan teşkilatı ve maaş uygulaması onun zamanında uygulanmaya başlamıştır.

Hz. Ömer (r.a.), 644 yılında vefat etmiş olup, kurduğu yönetim şekli ve adaleti sonraki İslam devletleri için model teşkil etmiştir.

Adâlet ravzasının bülbülüdür

Ömer dahi bu bağın bir gülüdür (R5/1)

Adalet bülbülünün bahçesidir. Hz. Ömer (r.a.), bu bağdaki güllerden biridir.

Yalınız ser kodu yâri önünce

Ali erip gazâyâ yâra nice (R5/2)

Başını Allah (c.c.) ve Resulünün (s.a.v.) yoluna koydu. Bu uğurda önde gittiği gazalarda nice yaralar aldı.

Adûya etmedi asla müdârâ

Ezânı ol okuttu âşikâre (R5/3)

Hz. Ömer (r.a.) düşmana asla taviz vermedi. Ezanın ilk kez açıktan okunmasını sağladı.

Çalıp her rûz u şeb küffâra seyfi

Çıkardı zâhire şer'-i münîfi (R5/4)

O, gece gündüz İslam düşmanlarına kılıç çekti. O'nun sayesinde İslam şerîatı açıkça uygulanmaya başlandı.

Edip her dem Resûl ile gazâyı

Getirdi pîrâna emr-i Hüdâyı (R5/5)

O, Resulullah (s.a.v.) ile her zaman gaza etti. Allah'ın (c.c.) emirlerini herkese ulaştırdı.

Bu vechile Resûlün oldu yâri

Rızâ ile geçirdi rüzgârı (R5/6)

Bundan kaynaklı Allah (c.c.) Resulünün (s.a.v.) dostu oldu. Hayatını Allah (c.c.) rızasına ermek için geçirdi.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer (r.a) hakkında ise; adil, gaza ehli, cesaret sahibi olarak anmaktadır. Hz. Ömer'in (r.a.)

Müslüman olmasıyla beraber ezanlar açıktan okunmasına ve İslam şeriatının açıktan uygulanmaya başlamasına vesile olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer'in (r.a.) bu özellikleri ile Allah (c.c.) Resulünün (s.a.v.) dostu olmuş ve hayatını Allah (c.c.) yoluna adanarak geçirdiğini dile getirmektedir.

2.5.4. Hz. Osman(r.a.)

Miladi 576 yılında Mekke'de doğmuş olup, Kureys'in Emevi koluna mensup olduğu bilinmektedir. Gençliğini ticaretle geçiren Hz. Osman (r.a.), Mekke'nin zengin insanlarından biridir. Hz. Ebubekir (r.a.) aracılığı ile Müslüman olan Hz. Osman (r.a.), ilk Müslümanlardan biridir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) iki kızı olan Hz. Rukiyye ve Hz. Ümmü Gülsüm ile evlenmiş olup iki nur sahibi anlamına gelen "Zinnureyn" lakabı ile bilinmektedir.

Hz. Ömer'in (r.a.) şehadetinden sonra hilafete gelen Hz. Osman 12 sene boyunca hilafet görevini sürdürmüştür. Halifeliği döneminde Kur'an'ın farklı lehçelerle okunmasından kaynaklı Hz. Ebubekir'in (r.a.) topladığı mushafı çoğaltarak İslam beldelerine göndermiştir.

Hz. Osman'ın (r.a.) kendi döneminde atadığı valilerden kaynaklı ortaya çıkan iç karışıklıklar olmuştur. Bu karışıklıkların büyümesi 656 yılında Medine'nin kuşatılıp Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesine neden olmuştur.

Dahi yârin biri **Osmân bin Affân**

Ki oldur câmi'-i âyet-i Kur'ân (R5/7)

Resulullah'ın (s.a.v.) dostlarından biri de Osmân b. Affân'dır. Ki O'dur Kur'an ayetlerini toplayan.

Severlerdi onu ehl-i kabâil

Sayarlardı halk içre anı kâmil (R5/8)

Bütün kabileler severlerdi O'nu. Hz. Osman'ı (r.a.) halk içinde olgun bir insan olarak görürlerdi.

Kabûl edince İslâm'ı o mehter

Kabâil ona tabi' oldu ekser (R5/9)

O büyük insan İslam'ı kabul edince, pek çok kabile de O'na uyup Müslüman oldu.

Delâlet eyleyip sâlârlarına

Kabâilden katî çok geldi dîne (R5/10)

Kabile liderlerine yol gösterince, çoğu İslam dinine girdi.

Bu yüzden buldu çün kuvvet Muhammed

Çoğaldı askeri şad oldu Ahmed (R5/11)

Bundan kaynaklı Hz. Muhammed (s.a.v.) kuvvet buldu. Askeri çoğalıp şad oldu Hz. Ahmed (s.a.v.).

Bu vechile edince dîne hizmet

Ona yârim demek lâyıktır elbet (R5/12)

Dine bu şekilde hizmet edince, O'na Resulullah'ın (s.a.v.) dostu demek yerinde olacaktır.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İslam'ın üçüncü halifesi olan Hz. Osman (r.a.) hakkında; Kur'an-ı çoğaltan ve kabileler arasında muhkem bir yeri olan kâmil bir insan olarak bahsetmektedir. Hz. Osman'ın (r.a.) kabileler arasındaki bu saygınlığı Müslüman olunca da birçok kabilenin Müslüman olmasını ve Müslüman sayısının çoğalmasına vesile olduğunu belirtmektedir. Dinî İslam-ı Mübin'e bu şekilde büyük hizmetler sergilemesi üzerine Resulullah'ın (s.a.v.) dostu olduğunu söylemenin doğru olacağını dile getirmektedir.

2.5.5. Hz. Ali (k.v.)

Hz. Ali (k.v.), miladi 600 yılında Mekke'de doğmuştur. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcası Ebu Talib ile Fatma bint Esed'in oğludur. Çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında büyüyen Hz. Ali (k.v.), İslam dinine giren ilk insanlardan biri olup çocuk olarak ilk Müslüman olan kimse olarak bilinmektedir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kızı Hz. Fatıma ile evlenen Hz. Ali'nin (k.v.) bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Rukiye ve Ümmü Külsüm adında 4 çocuğu olmuştur.

Hayatı boyunca putlara tapmadığı için “Keremallahu Veche” olarak anılmaktadır. Hasan'ın babası anlamına gelen “Ebü'l Hasan”, toprağın babası anlamına gelen “Ebu Turâb” ve seçilmiş, gözde anlamlarına gelen “Murtaza”, Hz. Ali (k.v.) için kullanılan künyeler olarak bilinmektedir. Allah'ın (c.c.) aslanı anlamına gelen “Esedü'llah”, “üstün gelen” anlamına gelen “el-Gâlib” ve aslan anlamına gelen “Haydar”, Hz. Ali (k.v.) için kullanılan lakaplar arasında anılmaktadır.⁷⁵

Hz. Ali (k.v.); Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gibi önemli savaşların başrollerinde bulunmuş ve Hayber'de gösterdiği üstün başarılarla Hayber Fatihi olarak anılmıştır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vahiy katipliğini yapmış olup Hudeybiye antlaşmasının metnini yazmıştır.

Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesinden sonra 656 yılında İslam halifesi olarak seçilmiştir. Hilafeti genel itibariyle iç savaşlar ve siyasi karışıklıklar ile geçmiştir.

Hz. Ali (k.v.), 661 yılında Kufe'de sabah namazı esnasında Abdurrahman b. Mülcem isimli bir Harici tarafından zehirlenmiş bir kılıçla yaralanmış olup iki gün sonra şehit olmuştur.

Hz. Ali (k.v.), İslam tarihinde büyük yer edinmiş olup ilmi, cesareti ve adaletiyle tanınmış bir kimsedir. Kendisine nispet edilen sözler ve hutbeler “Nechü'l-Belâga” adlı eserde toplanmıştır.

Biri dahi **Ali** şîr-i Hudâ'dır

Kamu ehl-i sulûka pîşvâdır (R5/13)

Resûlullah'ın (s.a.v.) dostlarından biri de Hz. Ali'dir (k.v.). O, Allah'ın (c.c.) kılıcı ve süluk ehlinin önderidir.

Resûlullah etin dedi etimdir

---

⁷⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 28-29.

Kanın kanım gözün dahi gözümdür (R5/14)

Resûlullah (s.a.v.) etin etimdir dedi. Ve dahi kanın kanım, gözün gözümdür dedi.

Ben ilmin şehriyim **Ali** bâbıdır

Heme ashâbdan âlim ol velidir (R5/15)

Ben ilmin şehriyim Ali (k.v.) ise kapısıdır. O, tüm ashaptan daha alim ve veli bir kimsedir.

Kamu ehl-i kitâb gelse nâsın

Ederdi ilmin icrâsını her kitâbın (R5/16)

Tüm ehl-i kitap alimleri gelseydi, Hz. Ali (k.v.) her kutsal kitaba dair ilmini icra ederdi.

Ona kim iktidâ eylerse elbet

Sulûk içre bulur Allâh'a vuslat (R5/17)

Her kim Hz. Ali'yi (k.v.) örnek alırsa, manevî yolculukta Allah'a (c.c.) ulaşır.

Ali'nin fazlı çok tahrîre gelmez

Gazâsı bâhusûs takrîre gelmez (R5/18)

Hz. Ali'nin (k.v.) faziletleri o kadar çok ki yazılmakla bitmez. Özellikle gazalardaki kahramanlıkları anlatılmayacak kadar çoktur.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İslam'ın dördüncü halifesi, Allah'ın (c.c.) aslanı, Fatih-i Hayber olarak anılan Hz. Ali (k.v.) hakkında ise; Allah'ın (c.c.) kılıcı, süluk ehlinin lideri, babü'l ilm, cümle ashaptan daha alim ve veli olarak bahsetmektedir. Hz. Ali'nin (k.v.) meziyet ve faziletlerinin sayılarak bitemeyeceğini, her kutsal kitaba dair ilim icra edebileceğini ve O'nu takip edenlerin Allah'a (c.c.) ulaşacağını dile getirmektedir.

Ma'rifet bahrinde türlü gevhere kândır **Ali**

Her kelâmı lü'lü-i şehvâr u mercândır **Ali** (R24/1)

Hiz. Ali (k.v.), marifet denizinde nice cevherlerin madeni, her sözü kıymetli inci ve mercan gibidir.

Râh-ı Hak'da sâhib-i seyf-i adâlet ol durur

Hem şecâat sâhibi bir merd-i meydândır **Ali** (R24/2)

Hiz. Ali (k.v.), Hak yolunda adalet kılıcının sahibi ve meydanların cesur yiğididir.

Ol Muhammed Mustafâ Mi'râca ettikte 'urûc

Arşdan ileri gördü şîr-i Yezdân'dır **Ali** (R24/3)

Hiz. Ali (k.v.), Hiz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) miraca çıktığında arşın ötesinde gördüğü Allah'ın (c.c.) aslanıdır.

Hâtemin ağzına verip geçti hazretten yana

Ertesi gün hâtemin destine sunandır **Ali** (R24/4)

Hiz. Peygamber (s.a.v.), yüzüğünü ağzına koyup geçtiğinde ertesi gün onu eline geri sunan Hiz. Ali'dir (k.v.).

Söyleşirken Hazret-i Hak' la kelâmın Mustafâ

Şâbb-ı emred sûretinde karşı durandır **Ali** (R24/5)

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Allah (c.c.) ile konuşurken bir genç suretinde karşısında tecelli eden Hiz. Ali'dir (k.v.).

Cümleden önden Muhammed meclisine hem gelip

Eyleyen tebrîk-i Mi'râc şâh-ı merdândır **Ali** (R24/6)

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) mi'racından sonra ilk önce gelip onu tebrik eden mertlerin şahı Hiz. Ali'dir (k.v.).

Hak'la Ahmed her ne kim ol demde ettiyse kelâm

Mustafâ'ya cümle bir bir aydıverendir **Ali** (R24/7)

Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Allah (c.c.) arasında geçen sözleri, Peygamber'e tek tek bildiren Hz. Ali'dir (k.v.).

Bir eli ile kopardı Hayber'in kapısını

Kuvvet-i pazusu ancak sırr-ı Sübhân'dır **Ali** (R24/8)

Hayber'in kapısını bir eliyle söken, pazusunun kuvveti Allah'ın (c.c.) sırrından başka bir şey olmayan Hz. Ali'dir (k.v.).

Lahmuke lahmî dedi hakkında onun Mustafâ

Her cihetle oldu ma'lûm kâmil insândır **Ali** (R24/9)

Peygamber (s.a.v.) O'na "Etin etim, kanın kanımdır" dedi. Her yönüyle kâmil insan olan Hz. Ali'dir (k.v.).

Hem dedi hazret-i Ahmed ben ki ilmin şehriyim

Kapısı Haydar'dır onun mîr-i Kur'ân'dır **Ali** (R24/10)

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Ben ilmin şehriyim, kapısı Ali'dir" buyurduğu Kur'an'ın emiri Hz. Ali'dir (k.v.).

Üç yüz otuz yıldan evvel Selmân'ın imdâdına

Deşt üzerinde erip arslanı çalandır **Ali** (R24/11)

Selman'ın yardımına üç yüz otuz yıl önce yetişip, çölde aslanı alt eden kişi Hz. Ali'dir (k.v.).

Hem otuz üç bin üç yüz otuz üç yıl ileri

İfrîtin destine muhkem bendi vurandır **Ali** (R24/12)

Otuz üç bin yıl üç yüz otuz üç yıl ileri gidip ifritin eline sağlam bağ vuran Hz. Ali'dir (k.v.).

Zâhir oldu Zülfikâr'ından onun çün şer'-i dîn

Hâricîler gözlerine tîğ-ı perrândır **Ali** (R24/13)

Dinin şeriatı O'nun Zülfikâr'ı ile ortaya çıktı. Haricilerin gözlerine kılıç çalan Hz. Ali'dir (k.v.).

Dîn-i Ahmed uğruna şol cânların eden fedâ

On bir şehzâdelerdir bu' l-imâmândır **Ali** (R24/14)

Hz. Ahmed'in (s.a.v.) dinî uğruna canını feda eden on bir imamın babası Hz. Ali'dir (k.v.).

Kim Ali'yi sevmez ise la'nete oldu sezâ

Zîrâ ki ma'sûk-ı Hazret yâr-ı Rahmân'dır **Ali** (R24/15)

Hz. Ali'yi (k.v.) sevmeyen lanetlenir. Çünkü O, Allah'ın (c.c.) sevgilisi ve Rahman'ın dostudur.

Zâhidâ gel eyle îmân sen Ali'ye mü'min ol

Cümlelerin kalbinde zîrâ sırr-ı pinhândır **Ali** (R24/16)

Ey ibadet ehli gel Ali'ye (k.v.) iman et. Çünkü O'nun sırrı tüm kalplerde gizlidir.

Ey Kabûlî şöyle bildim şöyle ikrâr eyledim

Zâhir u bâtında mevcûd cümleye cândır **Ali** (R24/17)

Ey Kabûlî, ben böyle bilip böyle ikrar eyledim. Zahir ve bâtında bütün varlıklar için Hz. Ali (k.v.), cândır.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyitlerle hakikat ve ma'rifet yolunun merkezinde bulunan Hz. Ali'yi (k.v.) yüceltmektedir. Ma'rifet bahrindeki cevherlerin kaynağı demesi ile bâtını ilimlerdeki derinliğini belirtmektedir. Sözlerini inci ve mercan ile karşılaştırarak hikmet dolu konuşmalarına işaret etmektedir. Meydanlardaki cesaret ve adalet kılıcının sahibi oluşu ile hem zahirî hem de bâtinî mücadelenin timsali olarak görülmektedir. Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v) miraca çıktığı vakit arşın ötesinde gördüğü “şîr-i yezdan” olarak anılması, onun ilahî hakîkatin bir yansıması olduğunu ima etmektedir. Peygamber ile olan ilişkisi zahir anlamdan öte bâtinî bir boyuta ulaşmaktadır. “Etin etimdir” ifadesiyle zahiri, “ilmin kapısı”

ifadesiyle ise bâtinî olan bir manevî bağın olduğu belirtilmektedir. Hz. Ali'nin (k.v.) zaman ve mekândan münezzeh tasarruflarıyla velayet makamında olan yüksek derecesini ortaya koymaktadır. İslam düşmanlarına karşı Zülfikar'ı ile ortaya koyduğu mücahede ile dinî koruma vazifesinin sembolü olarak gösterilmektedir. Rahman'ın dostu ve bâtinî sırların muhafızı olarak nitelendirilmesi tasavvuftaki "insan-ı kâmil" anlayışının vücut bulmuş halini göstermektedir.

2.5.6. Hz. Hasan (r.a.)

Hz. Hasan b. Ali (r.a.), 625 yılında Medine'de dünyaya gelmiş, çocuk yaşta dedesi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yoğun sevgi ve ilgisine mazhar olmuştur. Dedesinin kendisine bizzat ezan okuması ve Hz. Fâtıma'nın (r.a.) saçının ağırlığınca gümüşü sadaka olarak dağıtması, doğumundan itibaren özel bir ilgiye sahip olduğunu göstermektedir. "Müctebâ, takî, zekî ve sıbt" lakaplarıyla anılan Hz. Hasan (r.a.) halim selim, cömert, sakin, vakarlı, siyaset ve fitneden kaçınan bir yaratılışa sahip olduğu bilinmektedir. Hz. Ali'nin (k.v.) halifeliği döneminde Cemel ve Sıffın gibi önemli çatışmalarda babasının yanında yer almıştır. Babası şehit edildikten sonra Kûfe'de halife ilan edilen Hz. Hasan (r.a.), kısa sürede Muâviye ile karşı karşıya gelmiş; ancak Müslümanlar arasında kan dökülmesini önlemek adına hilafeti ona devretmiş ve böylece tarihe hilafeti devrettiği yıl "âmü'l-cemâa" (birlik yılı) olarak geçmektedir. Bu kararı nedeniyle bazı çevrelerin eleştirisine maruz kalsa da Resûlullah'ın (s.a.v.) torunu olarak barışçıl tutumu, onun hikmet sahibi ve yüksek ahlaklı bir lider olduğunu ortaya koymuştur. Hilafeti bıraktıktan sonra Medine'ye çekilen Hz. Hasan (r.a.), siyasetten uzak bir hayat sürmeyi tercih etmiş, İslâm ümmetinin birliği adına sergilediği tavırla örnek bir şahsiyet olmuştur. Onun zühdü, cömertliği ve vakar sahibi tavrı hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda övgüyle anılır. 669 yılında eşi tarafından zehirlenerek vefat etmiş ve Medine'de Cennetü'l-Bakî' mezarlığına defnedilmiştir. Hz. Hasan (r.a.), hem Ehl-i beyt'in mübarek bir ferdi hem de İslâm tarihinin en erdemli, sabırlı ve uzlaştırıcı şahsiyetlerinden biri olarak saygıyla yâd edilmektedir.⁷⁶

---

⁷⁶ Ethem Ruhi Fırlı, "Hasan", *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, s. 282-285; Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Şanlıurfa 1995, s. 81-109.

Mehter-i ferzend-i Hayder ol **Hasan Hulki Hamîd**

Ta ezel bezminde rûhu yaratılmıştır saîd

Altı ay edip imâmet eyledi adl-ı sedîd

Çîl-penc yaşında rûz-ı ömrü oldukda resîd

Avreti mel'ûne tesmîm eyleyip etti şehîd

La'netullâhi aleyhâ dediğim görmen ba'îd

Geldi çün şehir-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/5)

Ruhu ezel bezminde saadetle yaratılmış olan, ahlakı methedilmeye layık ve Hayder'in (Hz. Ali) oğlu Hz. Hasan'dır (r.a.). Altı ay boyunca adalet ve doğru bir şekilde imamet görevini yerine getirdi. Kırk beş yaşına gelince ömrü sona erdi. Lanetlenmiş olan eşi O'nu zehirleyerek şehid etti. Allah'ın (c.c.) la'neti onun üzerine olsun dememe şaşırmayın. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Kurretü'l-ayn-ı Resûl-ı Kibriyâ

İbn-i şîr-i **Hak Hasan Hulki Rızâ** (R20/6)

Yüce Peygamber'in (s.a.v.) gözünün nuru, Allah'ın (c.c.) aslanının oğlu Hz. Hasan Hulki Rıza'dır (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Hz. Hasan'ı (r.a.), Hz. Ali'nin (k.v.) evladı ve Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) gözünün nuru olarak değerlendirerek hem nesil hem de manevî anlamda yüceltmektedir. Ruhunun ezel meclisinde saadetle yaratılan veli bir kimse olarak zikredilmesi kaderinin ilahî bir ihsan ile çizildiğini işaret etmektedir. İmameti altı ay sürmesine rağmen doğruluk ve adalet temelli önderlik vasfından kaynaklı "adl-ı sedid" sıfatıyla anılmaktadır. Eşi tarafından ihanete uğrayarak kırk beş yaşında şehit edilmesi ile mazlumiyeti, tasavvuftaki "şehadetle yücelme" düşüncesine bağlanmaktadır. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüzn olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı

da ehl-i beyte olan bağıllık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir. Aynı zamanda Hz. Hasan zahirdeki hilafetinin ötesinde Hakikat-ı İlâhi'nin bir mazharı olarak tasvir edilmektedir.

2.5.7. Hz. Hüseyin (r.a.)

Hz. Hüseyin b. Ali (r.a.), 626 yılında Medine'de dünyaya gelmiş, doğumunda dedesi Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kulağına ezan okunarak isminin konulduğu bilinmektedir. Doğumundan itibaren Resûlullah'ın (s.a.v.) özel ilgisine mazhar olmuş; onun dizinde büyümüş, omzunda taşınmış, secde hâlindeyken bile sırtından inmediği torunu olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir" buyruğu, Hz. Hüseyin'in (r.a.) İslâm ümmeti nezdindeki yerini belirginleştirmektedir. Babası Hz. Ali'nin (r.a.) halifeliği döneminde onun yanında siyasi gelişmelerin içinde yer almış, Cemel ve Sıffin savaşlarında aktif bir şekilde bulunmuştur. Ağabeyi Hz. Hasan'ın (r.a.) vefatından sonra siyasetten bir süre uzak durmuş, fakat Muâviye'nin ardından Yezîd'in hilafete zorla geçirilmesi karşısında bu sükunluğunu bozduğu bilinmektedir. Biat etmeyi reddederek Mekke'ye çekilmiş, Kûfeliler'in daveti üzerine Kerbelâ'ya yönelmiş ancak burada ağır bir ihanete uğramıştır. 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) günü, beraberindeki aile fertleri ve az sayıdaki sadık yoldaşlarıyla birlikte Kerbelâ'da şehid edilmişlerdir. Bu elim vaka, yalnızca bir siyasî trajedi değil, hak, adalet ve direnişin efsaneleşmiş bir sembolü olarak tarihsel ve manevî hafızada yerini almıştır. Hz. Hüseyin'in (r.a.) kişiliği, cesaret, vakar, zühd, sabır ve Allah'a (c.c.) tam teslimiyetle yoğrulmuştur. Kendi canını feda etme pahasına hak bildiği yoldan dönmemiştir. Onun bu asil duruşu, başta Şîi gelenek olmak üzere bütün İslâm dünyasında derin bir sevgi ve hürmetle anılmış; Kerbelâ hadisesi, mazlumiyetin ve ilahî davaya adanmışlığın timsali olmuştur. Oğlu Ali Zeynelâbidîn'den süregelen soyu, seyyid unvanıyla İslâm toplumlarında saygın bir konum kazanmıştır. Hz. Hüseyin'in (r.a.) aziz hatırası hem manevî mirası hem de uğruna can verdiği değerlerle kıyamete dek İslâm ümmetinin vicdanında yaşamaya devam etmektedir.⁷⁷

---

⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 518-521.

Şâh-ı mazlûmân u ferzend-i Aliyü'l-Murtazâ

Ol **Hüseyin** şâh serdâr-ı şehîd-i Kerbelâ

Elli beş yaşına ömrü erişince bî-riyâ

Eyleyip üç ay imâmet mahrem-i sırr-ı Hüdâ

Teşnelik hâlinde kasd etti Şimir mel'ûn ana

La'net olsun her nefeste zâlimin tâ cânına

Geldi çün şehr-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/6)

Hiz. Hüseyin (r.a.), Hiz. Aliyü'l Murtezâ'nın (k.v.) oğlu, Kerbela şehitlerinin ve mazlumların şahıdır. İki yüzlülükten uzak bir şekilde elli beş yaşına gelince üç aylık imamet yapmış ve Allah'ın (c.c.) sırlarının mahremi olmuştur. Lanetlenmiş olan şimir O'na susuzluk halinde iken kastetti. Zalimin canına her nefeste lanet olsun. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Şâh-ı merdân-ı şehâdet ol şehîd-i Kerbelâ

Hazret-i Seyyid Hüseyin bast-ı Fahr-i Enbiyâ (R20/7)

Fahr-i Enbiya Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) torunu, şehadet erlerinin padişahı ve Kerbela şehidi Hazreti Seyyid Hüseyin'dir (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Hiz. Hüseyin'den (r.a.); mazlumların şahı, Kerbela şehitlerinin serdarı, Fahr-i kâinat efendimiz Hiz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) torunu ve Hiz. Ali'nin (k.v.) oğlu olarak bahsederek, O'nu hem zahir hem de maneî alemdeki yüceliği ile zikretmektedir. Elli beş yıllık yaşamını iki yüzlülükten uzak bir durulukla geçirdiği ve imameti kısa sürmesine rağmen Allah'ın (c.c.) sırlarına mahrem olduğunu belirtmektedir. Şimir tarafından susuzluk halinde iken canına kastedilmesi sadece zalimane bir saldırı olmadığı aynı zamanda hakîkate karşı bir kasıt olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin zalim olan bu kimselere her nefeste la'net edilmesi gerektiğini belirtmesi, tasavvufî celal anlayışının bir tezahürüdür.

Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.8. İmam Ali Zeynelâbidîn (r.a.)

Ali Zeynelâbidîn (r.a.), hicrî 38 (659) yılında Medine’de dünyaya gelmiştir. Babası Hz. Hüseyin (r.a.), annesi ise son Sâsânî hükümdarının kızı Şehrbânû olarak bilinmektedir. Kerbelâ Vak‘ası’nda hastalığı sebebiyle fiilen yer alamamış, böylece faciadan sağ kurtulan tek Hüseyin (r.a.) evlâdı olmuştur. Zühdü, takvâsı ve derin ilmiyle tanınan İmam Zeynelâbidîn’in (r.a.) hayatını siyasetten uzak durarak Medine’de ibadet, ilim ve irşâdla geçirdiği bilinmektedir. Sahâbe ve tâbiînden hadis rivayet etmiş; Zührî, Nâfi’ ve Mukâtil gibi önemli isimler onun öğrencileri arasında yer almıştır. Tasavvufî yönüyle, zâhidane yaşamı, geceleyin gizlice sadaka dağıtması ve ibadet hâline olan bağlılığı kaynaklarda özellikle vurgulanmaktadır. İslamî gelenekte dördüncü imam olarak kabul edilen İmam Zeynelâbidîn (r.a.), mutedil söylemleriyle dikkat çeker. 94 (712) yılında Medine’de vefat etmiş, Cennetü’l Bakî Mezarlığı’na defnedilmiştir. Onun ilmi ve ahlâkı, İslâm düşünce tarihinde derin bir iz bırakmıştır.⁷⁸

Geldi **Zeyne’l-âbidîn** ibn Hüseyin’in nevbeti

Yirmi iki yıl imâmetle adâlet şehrini

Çîl-penc yaşına ömrü erişince devleti

Eyleyip Abdülmelik Mervân horla sohbeti

Hâin-i Peygamber oldular edip bu zilleti

Sundular ona dahi âhir şehâdet şerbeti

Geldi çün şehr-i Muharrem erdi mâtem günleri

---

⁷⁸ Ahmet Saim Kılavuz, “Zeynelâbidîn”, *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, s. 365-366.

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/7)

Sıra Hz. Hüseyin'in (r.a.) oğlu Zeyne'l-âbidîn'e (r.a.) geldi. Yirmi iki yıl boyunca adaletle imamet vazifesini ifa etti. Kırk beş yaşına geldiği vakit Abdülmelik bin Mervân onu hor görerek sohbetini aşağıladı. Bu zilleti yapanlar Peygamber'e (s.a.v.) ihanet etmiş oldular. O'na da şehadet şerbetini içirdiler. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Bâ'is-i nesl-i pâk hatm-i enbiyâ

Şâh Zeyne'l-âbidîn ibn-i şehîd-i Kerbelâ (R20/8)

Peygamberlerin (s.a.v.) sonuncusunun neslinin devamına vesile olan, Kerbela şehidinin oğlu Şah Zeyne'l-âbidîn'dir (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Zeyne'l-âbidîn'i Kerbela şehidi Hz. Hüseyin'in (r.a.) oğlu ve Resûl-i Ekrem Efendimizin (s.a.v.) torunu olarak anmakta ve bu cihetle onu ilahî nurun ve manevî mirasın taşıyıcısı olarak zikretmektedir. Yirmi iki yıl süren imametinin adaletle özdeşleştirilmesinden kaynaklı onun ideal bir irfan toplumu oluşturduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mirasına ihanet edip soyunu aşağılayan Abdülmelik b. Mervan'ın, O'nun şehadetine neden olduğunu zikretmektedir. Aynı zamanda Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Zeyne'l-âbidîn'i (r.a.) sabır, vakar ve hakikat yolunu temsil eden velayet halkası bir zât olarak anmaktadır. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.9. İmam Muhammed el-Bâkır (r.a.)

Muhammed el-Bâkır (r.a.), hicrî 57 yılında Medine'de doğmuş hem anne hem baba tarafından Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin'in (r.a.) torunu olarak Ehl-i Beyt silsilesinin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Küçük yaşta Kerbelâ faciasına tanıklık eden İmam Muhammed el-Bâkır (r.a.), babası İmam Zeynelâbidîn'in (r.a.) vefatından sonra İslamî gelenekte dördüncü imam olarak kabul edilmektedir. Zühdü, ilmî derinliği ve güçlü hafızasıyla tanınmış; Emevîler döneminde siyâsî mücadeleye

karışmadan, Medine’de ilim ve irfanla meşgul olmuştur. Fıkıh, hadis ve kelâm sahalarında birçok tartışmaya katılmış, Sünnî ve Şîî çevrelerde saygın bir âlim olarak kabul edilmektedir. Şîî düşüncesinde imamet doktrininin şekillenmesinde belirleyici rol oynayan Muhammed el-Bâkır’ın (r.a.) öğretileri İsnâaşeriyye inancının temellerini oluşturmaktadır. Hicri 114 yılında Medine’de vefat etmiş, Cennetü’l Bakî Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁷⁹

Ol Muhammed Bâkırî kim ibn-i Zeyne’l-âbidîn

Olmuş idi on sekiz yıl çün imâmü’l-müttakîn

Eyleyip Abdülmelik oğlu Hişâm inkâr-ı dîn

Meyl edip it gibi dünyâ cîfesine ol la’în

Kırk dokuz yaşında iken merd-i merdân-ı zemîn

Gör nice etti şehîd onu reîsü’z-zâlimîn

Geldi çün şehir-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/8)

İmam Zeyne’l-âbidîn’in (r.a.) oğlu olan İmam Muhammed Bâkır (r.a.), on sekiz yıl boyunca takva sahiplerinin imamı olmuştur. Lanetlenmiş olan Abdülmelik’in oğlu Hişâm dinî inkâr edip, dünyaya it gibi meyletmişti. Yeryüzü yiğitlerinin yiğidi kırk dokuz yaşına geldiği zaman zalimlerin reisi tarafından şehid edildi. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Âlem-i ervâhta Hakk’ın zâkiri

Hazret-i Seyyid Muhammed Bâkırî (R20/9)

Ruhlar aleminde bile Allah’ı (c.c.) zikreden zât, Hazreti Seyyid Muhammed Bâkır’dır (r.a.).

---

⁷⁹ Mustafa Öz, “Muhammed el-Bâkır”, *DİA*, Ankara 2020, C. 30, s. 504-505.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Muhammed Bâkır'ı (r.a.) İmam Zeyne'l-âbidin'in (r.a.) oğlu, takva ehli insanların imamı ve manevî ilimlerin taşıyıcısı olarak bahsetmektedir. On sekiz yıl süren imametini ile sadece zahirde değil aynı zamanda muttakilerin içsel rehberliğini de simgeleyen bir zât olarak tanımlanmaktadır. Ruhlar aleminde bile Allah'ı (c.c.) zikreden bir kimse olarak nitelendirilmesi ise zaman ve mekândan bağımsız bir temsiliyetinin olduğunu göstermektedir. Dünya malına “it gibi” bağlanan Hişam'ın düşmanlığı ve İmam Muhammed Bâkır'ın (r.a.) yeryüzündeki yiğitlerin yiğidi teşbihleri ile iki tarafın makamları çok net bir şekilde belirtilmektedir. Bu durum tasavvufta çokça rastlanılan “nefs ile ruh” ve “dünya ile ahiret” ayrımının şairâne bir üslupla yansımastır. Şehadeti ise sadece siyasi bir zulüm değil aynı zamanda ilahî hakîkate karşı oluşan kin ve nefretin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.10. İmam Ca'fer es-Sâdık (r.a.)

Ca'fer es-Sâdık (r.a.), hicrî 80/83 yıllarında Medine'de doğmuş, Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) soyunu birleştiren önemli bir Ehl-i Beyt mensubudur. Babası Muhammed el-Bâkır'dan (r.a.) aldığı ilmî mirası, uzun imâmet süresi boyunca fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf alanlarında derinleştirdiği kaydedilmektedir. Emevî ve Abbâsî baskılarına rağmen siyasetle ilgilenmeyerek Medine'de ilme yönelmiş, Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes gibi isimlerin onun ilmî çevresinden etkilendikleri bilinmektedir. İsnâaşeriyye Şîası'nın altıncı imamı olarak kabul edilen Ca'fer es-Sâdık (r.a.), tasavvufî gelenekte çok büyük saygı görmüş, hikmetli sözleri ve zühdüyle tanınmaktadır. Vefatı 148/765 yılında Medine'de gerçekleşmiş, Cennetü'l Bakî Mezarlığı'nda babası ve dedesiyle birlikte defnedilmiştir. Şîî-Sünnî literatürde hem bir imam hem de muhakkik bir âlim olarak yer bulmaktadır.⁸⁰

⁸⁰ Mustafa Öz, “Ca'fer es-Sâdık”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 1-3.

Mazhar-ı ilm-i İlâhî **Ca'fer** ibn-i Bâkırî

Hakk' a irşâd eyledi asrında nice münkiri

Ümmete otuz sene erdi imâmet pertevi

Buldu altmış beş yaşında çün kemâl-ı unsuri

Dîni dünyâyâ satıp Mansûr-i Kûfî kâfiri

Gör nice etti şehîd ol vâris-i peygamberi

Geldi çün şehir-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/9)

İmam Muhammed Bâkır'ın (r.a.) oğlu İmam Ca'fer-i Sadık (r.a.) ilahi ilmin mazharı olup zamanında nice inkarcıyı Allah'a (c.c.) irşâd eyledi. Otuz yıl boyunca ümmete imamet ışığını ulaştırdı. Altmış beş yaşına geldiği vakit beşerî varlıkta kemale erdi. Bir bak dinî dünyaya satan Kufe'li kafir Mansûr, Peygamber (s.a.v.) varisini nasıl şehit etti. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Tarîk-i vuslat-ı Hakk'ın delîl-i kevkeb-i târık

Cenâb-ı **Hazret-i Seyyid İmâm-ı Cafer es-Sâdık** (R20/10)

Allah'a (c.c.) vuslat yolunun rehberi ve târık yıldızının delili Hazreti Seyyid İmâm-ı Ca'fer es-Sâdık'dır (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Ca'fer es-Sâdık'ı (r.a.) ilahî ilmin tecelligahı, ilmi ve şehadetiyle zamanın kutbu ve Hakk'a giden vuslat yolunun delili olarak göstermektedir. “İlahi ilimlerin mazharı” nitelemesinden, onun tasavvufî anlamda ledünnî bilgilere vakıf, ilahi hikmete mazhar bir imam olduğunu ve karanlıkta kalan ruhlarla yol gösterici (Tarık Yıldızı) olduğunu göstermektedir. Tasavvufî açıdan insan-ı kâmil makamına ulaşmış velayet nuru ile nurlanan İmam Ca'fer es-Sâdık (r.a.), sahip olduğu bu makama hasetlik duyan zalim otoritenin o dönemdeki temsilcisi Mansûr-i Kûfî tarafından şehit edildiği bildirilmektedir. Peygamber varisi olarak anılan İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (r.a.) şehit edilmesi ilahî sırların yok edilmek istendiği şeklinde izah

edilmektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüzn olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüzn içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.11. İmam Mûsâ el-Kâzım (r.a.)

Mûsâ el-Kâzım (r.a.) (745–799), Medine yakınlarında doğmuş ve İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (r.a.) oğlu olarak İsnâaşeriyye Şîası'nın yedinci imamı olarak kabul edilmektedir. Derin zühdü, ibadeti ve takvâsıyla tanınan İmam Mûsâ el-Kâzım'ın (r.a.) siyasi çatışmalardan uzak durmayı tercih ederek manevîyat ile ilgilendiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Abbâsîler döneminde artan itibarı, hilâfet için potansiyel tehdit olarak görülmesine yol açmış; Mehdî-Billâh, Hâdî ve özellikle Hârûnürreşîd tarafından defalarca hapsedilmiştir. Son olarak Bağdat'ta uzun süren hapis hayatı neticesinde, muhtemelen zehirlenerek vefat etmiş ve bugünkü Kâzimiye'de defnedilmiştir. İlmî ve takvası hem Şîî hem Sünnî kaynaklarda övgüyle anılmış; sûfiler tarafından da velî ve imam olarak kabul edilmektedir.⁸¹

Düştü **Kâzım** ibn-i Ca'fer'e bu nevbet-i vifâk

Eyledi mü'minler onunla dahi ahd u mîsâk

Beş sene edip imâmet araya girdi nifâk

Elli beş yaşında iken ettiler çün ittifâk

Etti Hârûnu'r-Reşîd zulm-ı firâvân bî-sibâk

Eyledi âhir şehîd bu şâhı ol gaddâr u âk

Geldi çün şehri-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/10)

Manevî nöbet sırası İmam Ca'fer'in (r.a.) oğlu İmam Kâzım'a (r.a.) geldi. İnananlar onunla ahd ve mîsâk eyledi. Beş yıl süren imametinde araya nifak girdi. Elli

⁸¹ Mustafa Öz, "Mûsâ el-Kâzım", *DİA*, Ankara 2020, C. 31, s. 219-221.

beş yaşına gelince O'na karşı ittifak ettiler. Hârûn Reşîd O'na sınırsız zulümler eyleyip sonrasında da gaddarca şehid etti. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Hakikat ehline lâyük edeb-i âyîn-i nâzım

Cenâb-ı **hazret-i Seyyid İmâm-ı Mûsâ el-Kâzım** (R20/11)

Hakikat ehline layık edep ve usulü düzenleyen Hazreti Seyyid İmam Mûsâ el-Kâzım'dır (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Ca'fer es-Sâdık'ın (r.a.) oğlu olan İmam Mûsâ el-Kâzım (r.a.) hakkında babasından sonra manevî nöbeti devralan ve hakikat ehlinin rehberi olarak bahsetmektedir. O'na biat eden mü'min kimselerin onu sadece bir lider olarak değil aynı zamanda ilahî sırların mirasçısı olarak gördüklerini dile getirmektedir. Beş yıl süren imametinin ardından siyasi oyunlarla ortaya çıkarılan nifak ile Harun Reşid tarafından şehit edilmesi de hakikatin siyasi oyunlar ile sürekli gölgelenmek istendiğini göstermektedir. Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î dîvânında dünyevi heva ve heveslere gark olan bu kesimin hakikate karşıtlığını "zulm-ı firâvân" ve "gaddar" betimlemeleriyle zikretmektedir. Hakikat ehline layık edep ve usul düzenleyicisi olarak anılan İmam Mûsâ el-Kâzım'ın (r.a.) tasavvufî terbiyeyi şekillendiren bir meşrebe sahip olduğunu göstermektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.12. İmam Ali er-Rızâ (r.a.)

Ali er-Rızâ (r.a.) (770–818), Şîî İsnâaşeriyye imamlarının sekizincisi olarak Medine'de doğmuş olup derin ilmi, takvâsı ve ahlâkıyla hem Şîî hem Sünnî çevrelerde saygı görmektedir. Babası İmam Mûsâ el-Kâzım'ın (r.a.) vefatından sonra imamet görevini üstlenmiş, hayatını Medine'de ilim ve ibadetle geçirdiği bilinmektedir. Halife Me'mûn'un onu Merv'e davet ederek veliaht ilan etmesiyle siyasî alana istemeyerek dahil olmuştur. Bu karar Abbâsî hanedanında karışıklığa yol açınca Me'mûn onu yanında alarak Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmış, ancak Tûs yakınlarında

zehirlenerek vefat ettiği bilinmektedir. Kabri, bugün Meşhed olarak bilinen şehirde önemli bir ziyaretgâhtır. Hadis, fıkıh ve kelâm sahalarında iz bırakan İmam Ali er-Rızâ (r.a.), özellikle Kur'an ve hadisleri akılcı bir yorumla ele almış, ismet ve kader gibi tartışmalı meselelerde dengeleyici bir dil kullanmıştır. Şîî gelenekte birçok keramet ona nispet edilmektedir⁸².

Geldi nevbet çünkü şimdi **Mûsâ ibn-i Kâzım'a**

Oldu mü'minler onunla dahi ahd-i kâime

Yirmi yıl edip imâmetle adâlet dâimâ

Elli beş yaşında erdi çünkü ömrü hâtime

Kasd edip Me'mûn-ı mel'un böyle zât-ı âlime

Ol şehîd etti bu şâhı la'net olsun zâlîme

Geldi çün şehir-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/11)

Sıra şimdi İmam Mûsâ Kâzım (r.a.) oğlu İmam Rızâ'ya (r.a.) geldi. İnananlar onunla da sağlam bir ahid kurdular. Ömrü adaletle geçen yirmi yıllık imametin ardından elli beş yaşına geldiği vakit sona erdi. Lanetlenmiş olan mel'un Me'mun böyle alim bir zata kastederek O'nu şehid etti. Lanet olsun bu zalime. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Kâşif-i sırr-ı velâyet rehber-i râh-ı Hudâ

Seyyidü's-sâdât imâmu'l-müslimîn **Mûsâ Rızâ** (R20/12)

Velayet sırrını keşfeden, Allah (c.c.) yolunun rehberi, seyyidlerin efendisi ve Müslümanların imamı Hazreti Seyyid İmam Mûsâ Rızâ'dır (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, manevî nöbeti devralan İmam Mûsâ Rızâ'yı (r.a.) Müslümanların imamı, velayet sırrının kâşifi, Allah (c.c.) yolunun rehberi ve

---

⁸² Ahmet Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 436-438.

Peygamber (s.a.v.) soyundan gelenlerin efendisi olarak anmaktadır. Beyitlerin bu bölümünden İmam Mûsâ Rızâ'nın (r.a.) manevî hakîkatin derinliklerine işlenmiş bir insan-ı kâmil olduğu anlaşılmaktadır. Mü'minlerin onunla yaptıkları anlaşmanın zahiri bir bağlılık değil de manevî bir sadakat ve teslimiyet zemininde olduğunu dile getirmektedir. Kendisinden önce gelen imamlar gibi adalet temelli bir imamet sürdürmesinden kaynaklı onun da hakikat ölçülerine uygun bir şekilde manevî rehberlik ettiği ortaya çıkmaktadır. Elli beş yaşına geldiği vakit hak ile batıl arasındaki çatışmanın başka bir tezahürü olarak şehid edilmiştir. Tasavvufî anlayışta bu durum zulmün manevîyata karşı tahammülsüzlüğünü göstermektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.13. İmam Muhammed el-Cevâd (r.a.)

Muhammed el-Cevâd (r.a.) (ö. 835), Şîî İsnâaşeriyye imamlarının dokuzuncusu olarak 195'te (811) Medine'de doğmuş, henüz yedi yaşındayken babası Ali er-Rızâ'nın (r.a.) vefatı üzerine imamet makamına geçmiş ve bu durumun dönemin Şîî toplumunda tartışmalara yol açtığı kaydedilmektedir. Nakiyüddin Muhammed ve Muhammed et-Tâkî olarak da zikredilmektedir. Küçük yaşına rağmen üstün bir ilim ve zekâyâ sahip olduğu kabul edilmiş, bu meziyetleriyle Abbâsî Halifesi Me'mûn'un dikkatini çekmiş ve onun kızıyla evlendirilmiştir. Genç yaşta Kur'an, fıkıh ve hadis alanında gösterdiği ilmî kudret, onu hem taraftarları nezdinde hem de muhalif çevrelerde saygın kılmıştır. Medine'de başladığı ilmî faaliyetlerini Bağdat'ta da sürdürmüştür. Bazı kaynaklar, Abbâsî halifesi Mu'tasım-Billâh döneminde zehirlenerek vefat ettiğini bildirmektedir. Mezarı, dedesi İmam Mûsâ el-Kâzım'ın (r.a.) yanında Kâzimeyn'dedir. İsnâaşeriyye geleneğinde mâsum imam kabul edilen İmam Muhammed el-Cevâd (r.a.), hikmetli sözleri ve kerametleriyle de yüceltilmektedir.⁸³

---

⁸³ Mustafa Öz, "Muhammed el-Cevâd", *DİA*, Ankara 2020, C. 30, s. 512-513.

Çün **Takî** ibn-i Rızâ erişti on beş yaşına
 Yedi sene imâmetle üstü mü'minler başına
 Bî'at edip ettiler iclâs imâmet tahtına
 Yirmi beş yaşında el sundu şehâdet câmina
 Mu'tasım zulm eyleyip od yaktı kendi cânına
 Hâin oldu kasd edip Peygamber' in evlâdına
 Geldi çün şehr-i Muharrem erdi mâtem günleri
 Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/12)

İmam Rızâ'nın (r.a.) oğlu olan İmam Takî (r.a.) on beş yaşına eriştiğinde yedi sene boyunca Müslümanlara imamet etti. O'na biat edip imamet tahtına oturtular. Yirmi beş yaşına geldiğinde şehadet şerbetini içti. Mu'tasım zalimane davranıp Peygamber torununa kastetmesiyle aslında kendi canına ateş düşürdü. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Yenâbi'-i buhûr-ı nûr-ı irfân
Nakiyyüddin Muhammed şâh-ı Merdân (R20/13)

İrfan nurunun buhurlarının kaynağı olan yiğitlerin şahı Nakiyyüddin Muhammed'dir (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, genç yaşında imamet görevine gelip yine genç yaşında şehadet şerbetini içen İmam Muhammed Tâkî'yi (r.a.) irfan nurunun kaynağı olarak zikretmektedir. Bu durum onun tasavvufî anlayıştaki manevî hikmete ve ilimdeki derinliğine işaret etmektedir. Daha küçük yaşta olmasına rağmen kendisinde bulunan manevî olgunluk sayesinde mü'minlerin onu önder kabul edip peşinden gittiklerini göstermektedir. Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin zalim Mu'tasım'a karşı olan ifadeleri ise manevî anlayışa gösterilen ihanete karşı bir la'net olarak değerlendirilmektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüzn olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüzn içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.14. İmam Ali el-Hâdî/el-Nâkî (r.a.)

Ali el-Hâdî (r.a.) (ö. 868), Şîî İsnâaşeriyye imamlarının onuncusu olarak kabul edilmektedir. 214'te (829) Medine yakınlarındaki Sureyyâ köyünde doğmuş, babası Muhammed el-Cevâd'ın (r.a.) vefatından sonra küçük yaşta imamet görevini üstlendiği kaydedilmektedir. Fıkıh, hadis ve akaid alanlarında yetişmiş bir âlim olarak Medine'de ilim halkaları kurmuş, takvâ ve zühdüyle öne çıkmaktadır. Abbasî Halifesi Mütevekkil'in baskıları sonucu Sâmerrâ'ya sürülerek ömrünün geri kalanını burada gözetim altında geçirdiği bilinmektedir. Sünnî kaynaklarda dindarlığıyla takdir edilirken, Şîî kaynaklarca mâsum imam kabul edilerek kerametlerle yüceltilmektedir. 254'te (868) vefat etmiş, Sâmerrâ'daki evine defnedilmiştir. Ölümünün zehirlenmeye bağlı olduğu Şîî rivayetlerde sıklıkla dile getirilmektedir. Tasavvufî çevrelerce de saygıyla anılan Ali el-Hâdî (r.a.), İsnâaşeriyye inancında imametın istikrarında kritik rol oynamaktadır.⁸⁴

Ol Nakî ibn-i Takî'den ver haber ey pür-hüner

Ümmete otuz sene oldu imâm ol şîr-i ner

Adli bünyâd eyledi nûru cihânı ser-te-ser

Çîl-yek yaşında tekmîl-i kemâl edip meğer

Ol Mütevekkil la'în çün kasdına buldu zafer

Eyledi âhir şehîd ol merd-i hâsı pür-ğamer

Geldi çün şehri-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/13)

Ey hünerli dil, İmam Takî'nin (r.a.) oğlu İmam Nakî (r.a.) hakkında haber ver. O, aslan gibi bir yiğitti. Otuz yıl boyunca ümmete imamlık etti. Adaletin temelini kurdu; nuru cihani aydınlattı. Kırk bir yaşında kemâlata erdi. Lanetlenmiş olan Mütevekkil O'na keastetmekle başarılı oldu. Sonunda bu değerli ve gamlı yiğidi şehid

⁸⁴ Ahmet Saim Kılavuz, "Ali el-Hâdî", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 436-438.

etti. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Der tarîk-i vuslat-ı Hak pîşvâ-yı mü'minin

Hazret-i Seyyid Ali el-Hâdî şâhü'l-müslimîn (R20/14)

Allah'a vuslat yolunda inananların öncüsü ve Müslümanların sultanı Hazreti Seyyid Ali el-Hâdî'dir (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Ali el-Hâdî'yi (r.a.) Allah'a (c.c.) vuslat yolunun pîrî ve mü'minlerin öncüsü olarak nitelendirmektedir. Bu niteleme onun sıradan bir öğretici değil Hakk'a ulaşmak isteyenler için rehber olan bir kutup ve manevî bir mihrak olduğunu göstermektedir. Aslan gibi yiğit ifadesi ile hem zahirî anlamdaki cesareti hem de manevî anlamdaki dirayeti vurgulanmaktadır. Otuz yıl süren imameti süresince adaletle hükmetmesi ve nurunun cihanı kaplaması İmam Ali el-Hâdî'nin (r.a.) Allah'a (c.c.) olan yakınlığını ve hakikat nurunu yayma kudretini göstermektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere bu nura akıl ve ilim ile değil kalbi ilham ile ulaşılabilceği anlaşılmaktadır. İnsan-ı kâmil olan İmam Ali el-Hâdî'nin (r.a.) diğer mazlum imamlar gibi zamanın zalim hükümdarı Mütevekkil tarafından zulme uğrayıp şehid edildiği bilinmektedir. "Değerli ve gamlı yiğit" benzetmesi ile onun yalnızca seçkin bir kimse olduğunu değil, aynı zamanda çileyle yoğrulmuş bir hakikat eri olduğunu da göstermektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznü olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznü içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.15. İmam Hasan el-Askerî (r.a.)

Hasan el-Askerî (r.a.) (ö. 874), İsnâaşeriyye Şîası'nın on birinci imamı olarak görülüp 232'de (846) Medine'de doğduğu bilinmektedir. Babası onuncu imam Ali el-Hâdî (r.a.), annesi ise kökeni muhtemelen Mağripli olan bir câriyedir. Küçük yaşta babasıyla birlikte Abbâsî yönetimi tarafından Sâmerrâ'ya götürülmüş ve burada hayatının sonuna kadar sıkı gözetim altında yaşamıştır. Siyasi baskılar nedeniyle Şîî topluluğuyla doğrudan temas kuramamış, vekiller aracılığıyla irtibat sağlamıştır.

260'ta (874) vefat eden Hasan el-Askerî (r.a.), Sâmerrâ'da babasının yanına defnedilmiştir. Erkek evlat bırakmadan ölmesi, Şîî dünyasında büyük bir inanç krizine yol açmış; ancak zamanla gaybete karıştığına inanılan oğlu Muhammed el-Mehdî'nin (r.a.) varlığı kabul görmüş ve İsnâaşeriyye'nin Mehdi inancının alt yapısının oluşmasını sağlamıştır. Hasan el-Askerî (r.a.), zühdü, takvâsı ve ilmiyle tanınmış, yaşamı boyunca imâmet görevini büyük bir gizlilik içinde yürütmüştür.⁸⁵

Şâh **imâmu'l-Askerî** ibn-i Nakî ol pâk-zât

Heybeti tutup cihânı Hâriciler oldu mât

Altı yıl edip imâmet buldu mü'minler necât

Eyledi tekmîl-i neş'e çünkü sâhib-mu'cizât

Mu'temed kelb-i akûr bağladı kîn kat kat

Âhir içirdi şehâdet câmını ol hor-sıfat

Geldi çün şehir-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/14)

Heybeti ile alemleri saran ve haricileri mağlup eden İmam Nakî'nin (r.a.) oğlu İmam Hasan el-Askerî (r.a.) bir sultandır. Altı yıllık imametinde Müslümanlar kurtuluşa erdi. Mucize sahibi bu zat manevî sevincin tamamlayıcısı oldu. Aşağılık sıfatlı Mu'temed adlı kudurmuş köpek kinle doldu. Sonunda O mübarek zâta şehadet şerbetini içirdi. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Sâhib-i seyf heybet-i Hak mazharı

Hazret-i Seyyid Hasan el-Askerî (R20/15)

Kılıcın sahibi ve Allah'ın heybet sıfatının tecelligâhı olan zat, Hazreti Seyyid Hasan el-Askerî'dir (r.a.).

---

⁸⁵ Hamid Algar, "Hasan el-Askerî", *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, s. 289.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Hasan el-Askerî'yi (r.a.) “kılıç sahibi” ve “Allah’ın (c.c.) heybet sıfatının tecelligâhı olarak nitelendirerek onun batıl düşünceye karşı ilahî bir celâl sıfatını işaret etmektedir. “Şâh” olarak belirtmesi ise, manevî saltanatı ve imamet makamındaki ulvi makamını vurgulanmaktadır. Heybetinin cihanı kuşatması ve haricilere karşı zafer kazanması, hakikat nurunun batıl inanç sistemine galip gelmesini işaret etmektedir. Altı yıl süren imameti kısa olmasına rağmen Müslümanlar için kurtuluşa erdikleri bir dönem olarak belirtilmektedir. İmam Hasan el-Askerî, yalnızca ilim ve hikmet sahibi bir kimse değil aynı zamanda velâyet makamının kerametlerine mazhar olan bir kimse olarak bilinmektedir. Bütün zalimler gibi Mu'temed isimli zalim de ilahî hakîkate karşı olan düşmanlığını İmam Hasan el-Askerî'yi (r.a.) şehid etmekle göstermiştir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüznün olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.16. İmam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar (r.a.)

Muhammed el-Mehdî el-Muntazar (r.a.) (d. 869?), Şîî İsnâaşeriyye mezhebine göre Hz. Hasan el-Askerî'nin (r.a.) oğlu ve imamet on ikinci ve son halkası olarak kabul edilmektedir. Babasının ölümünden sonra gizli doğduğu ve Abbâsî baskıları sebebiyle varlığının gizlendiği kabul edilmektedir. İmâmî kaynaklara göre doğumu mucizevî olaylarla örtülmüş, gaybeti ise İlâhî bir hikmetle açıklanmaktadır. Küçük Gaybet (874–941) döneminde dört vekil aracılığıyla toplulukla irtibat kurduğu, ardından Büyük Gaybet'e geçilerek zuhurunun kıyamete yakın bir zamana ertelendiği inancı hâkimdir. Şîîler onun bir gün Mehdî olarak zuhur edeceğine ve yeryüzünü adaletle dolduracağına inanmaktadırlar. Bu inanç, Şîî inanç sisteminin merkezinde yer almakta; gaybeti ise hem teolojik hem sosyopolitik bir dayanışma unsuru olarak yorumlanmaktadır. Modern dönemde onun varlığı tarihsel bir şahsiyet mi, yoksa inançsal bir sembol mü olduğu tartışma konusudur.⁸⁶

---

⁸⁶ Mustafa Öz, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 376-377.

Mehdî -i sâhib-zamânın sırrını bildinse pes

Câiz olmaz râzını fâş etmek onun sözü kes

Mu'temed oldum onun da katline edip heves

İhtiyâr etti dü-sad pencâh penc sâl tanes

Âlem-i imkân olup rûh-ı fütûhuna kafes

Zâhir olmayınca çıkmaz âlem içre işbu ses

Geldi çün şehr-i Muharrem erdi mâtem günleri

Hânedân dostu akıtsın yaş yerine kanları (R21/15)

Eğer zamanın sahibi İmam Mehdi'nin (r.a.) sırrını biliyorsan o zaman susmalısın çünkü bu sırrı açmak caiz değildir. Mu'temed, O'nun da katline heveslendi. İki yüz elli beş yıllık bir ömür seçti. İmkân alemleri O'nun fetih ruhuna bir kafes oldu. O, zâhir olmadıkça bu sır âlemde dile gelmez. Muharrem ayı gelip matem günleri başladı. Ehl-i beyt dostlarının gözlerinden yaş yerine kan aksın.

Tîğ-ı kudretle hemîşe münkire vermez emân

Hazret-i Seyyid Muhammed Mehdi-yi sâhib-zamân (R20/16)

Kudret kılıcıyla hiçbir zaman inkârcılara aman vermeyen zat zamanın sahibi olan Hazreti Seyyid Muhammed Mehdi'dir (r.a.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, İmam Muhammed Mehdi'den (r.a.) ehl-i beyt silsilesinin manevî zirvesi, gayb aleminin sır taşıyıcısı, İlahî kudretin tecellisi ve zamanın sahibi olarak bahsetmektedir. Onun sırrının bilinmesi ile yetinilip ifşa edilmemesi zikredilmektedir. Bu durum tasavvufî düşüncedeki "ledünnî ilim" ve "sükût âdâbı" konularına işaret etmektedir. Mu'temed isimli zalimin ilahî hakîkatini tam manasıyla ortadan kaldırmak için onun da katline teşebbüs ettiği bilinmektedir. İmam Muhammed Mehdi'nin (r.a.) sırrının zâhir olmadan bu sırra dair kesin bir bilgiye asla sahip olunamayacağı belirtilmektedir. Muharrem ayının gelmesi ile beraber oluşan matem anlayışının sadece tarihsel bir yas değil, manevî bir hüzn olduğu

belirtilmektedir. Bundan dolayı da ehl-i beyte olan bağlılık, fedakârlık ve manevî hüznün içerisinde gözyaşı ile değil gözden akan kan ile tasvir edilmektedir.

2.5.17. Hasan-ı Basrî (k.s.)

Hasan-ı Basrî (k.s.), hicrî 21 (642) yılında Medine’de doğmuş, zengin sahâbî çevresinde ilim ve hikmetle yetişmiştir. Çocuk yaşta Kur’an’ı ezberlemiş, yetmiş Bedir gazisi olan 120 sahâbîyle görüşerek derin bir ilmî birikim kazanmıştır. Hayatının büyük bölümünü geçirdiği Basra’da, zühd ve takvâ eksenli bir hayat sürerek hem vaaz hem de ilim halkalarıyla geniş bir tesir alanı oluşturmuştur. Hasan-ı Basrî’nin (k.s.) düşüncesi, Basra zühd mektebinin temellerini atarak tasavvufun manevî zeminini hazırlamış, Allah (c.c.) korkusunu merkeze alan söylemiyle sonraki sûfiler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. 110 (728) yılında Basra’da vefat eden Hasan-ı Basrî (k.s.), hem fıkıh ve hadis ilminde otorite hem de tasavvuf geleneğinde örnek bir mürid olarak kabul edilmektedir. Tarikat silsilelerinde önemli bir yeri olan Hasan-ı Basrî’ye (k.s.) atfedilen silsilelerden biri “Hz. Ali (r.a.), Hasan-ı Basrî (k.s.), Habîb el-Acemî (k.s.), Dâvûd et-Tâî (k.s.) ve Ma’rûf-i Kerhî (k.s.)” olarak zikredilmektedir.⁸⁷

Şîr-i Yezdân Ali’nin erişip yek nazarı

Sırr-ı şuyûh-ı râh-ı Hak oldu **Hasan el-Basrî** (R20/18)

Allah’ın (c.c.) Arslan’ı Hz. Ali’nin (k.v.) bir bakışı erişince Hak yolunun şeyhlerinin sırrı Hasan el Basrî’dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î Şeyh Hasan el Basrî’yi (k.s.), Hz. Ali (k.v.) ile kurduğu manevî bağ sayesinde Hakk yolunun sırlarına mazhar olduğunu ve bu sırlara sahip velîlerin ilk halkalarından biri olduğunu bildirmektedir. Bu durum Şeyh Hasan el Basrî’yi (k.s.) hem hikmetin hem de hakîkatin taşıyıcısı olan bir mürid-i kâmil olduğunu göstermektedir. Hz. Ali’nin (k.v.) sırlı bir bakışının O’nu bu kutlu dönüşüme uğrattığını zikretmektedir.

---

⁸⁷ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, s. 291-293.

2.5.18. Serî es-Sakatî (k.s.)

Hicrî 155 (772) yılında Bağdat'ta doğan Serî es-Sakatî (k.s.), geçimini babasından devraldığı hurdacılık (sakatî) mesleğiyle sağlarken, gençliğinde hadis tahsili için Mekke'ye kadar uzanan ilim yolculuklarına çıkmıştır. Tasavvufa yönelmesinde Ma'rûf-i Kerhî (k.s.) ve Habîb er-Râî (k.s.) gibi sûfilerin etkisi belirleyici olmuştur. Dayısı ve şeyhi olduğu Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) başta olmak üzere birçok mutasavvıfın üzerinde derin tesir bırakan Serî es-sakatî (k.s.), tasavvuf tarihinde “seyyidü't-tâife” unvanını hak eden öncü şahsiyetlerden biridir. Zühd, takvâ ve edep eksenli hayatı boyunca şüpheli kazançtan kaçınmış, tasavvufun şer'î esaslarla uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır. Nefis muhasebesini merkeze alan düşüncesiyle Hâris el-Muhâsibî çizgisini sürdürmüştür. Allah (c.c.) sevgisini fenâ ve ittihâd hallerine bağlayan anlayışı, tasavvufun aşk temelli boyutuna derinlik kazandırmıştır. 218 (833) yılında Bağdat'ta vefat eden Serî es-Sakatî (k.s.), Kur'an ve sünnetten sapmayan muhabbet çerçevesindeki bir öğretiyile tasavvufun sistemleşmesine katkı sunduğu kabul edilmektedir.⁸⁸

Merd-i meydân Hudâ'nın atadı

Hazret-i Şeyh Seri es-Sakatî (R20/19)

Allah'ın (c.c.) yiğitlerinin ayak izinden gidendir Hazreti Şeyh Seri es-Sakatî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Seri es-Sakatî'nin (k.s.) manevî cesaretiyle meydan ehli ve kendisinden önce yaşayan Hak dostlarının ayak izinden giden bir mürşid-i kâmil olduğunu zikretmektedir. Meydandan kasıt, nefis, şeytan ve dünyanın engelleriyle mücadele yapılan mecazi bir mekân kastedilmektedir. Şeyh Seri es-Sakatî'nin (k.s.) Allah'a (c.c.) ulaşan bu yolda tek başına olmadığını, ayak izlerini takip ettiği kutlu velâyet erlerinin olduğunu ve onun da bu izleri kendinden sonraki velîlere en güzel şekilde aktardığı anlaşılmaktadır.

---

⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Serî es-Sakatî”, *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 564-565.

2.5.19. Habîb el-Acemî (k.s.)

Habîb el-Acemî (k.s.), aslen İranlı olup hayatına dair sınırlı bilgiye sahip olduğumuz bir zâhiddir. Tefecilikle meşgul olduğu gençliğinde geçirdiği manevî dönüşüm, onun tasavvuf yoluna yönelmesinde belirleyici olmuştur. Rivayetlere göre katı kalpliliğinden pişmanlık duyarak Hasan-ı Basrî'nin (k.s.) sohbet halkasına katılmış, onun müridi olmuştur. Kur'an'ı düzgün okuyamaması nedeniyle "Acemî" nisbesiyle anılsa da kalbî saflığı sayesinde bâtının zâhire üstünlüğünü temsil eden erken sûfî tipolojisinin sembolü hâline gelmiştir. Dürüst ticaret, tevazu ve gönül kırmaktan sakınma gibi ilkeleriyle zühdî hayatın temel örneklerindendir. Dualarının makbul sayılması, dönemin zâhidleri ve fakihleri tarafından takdir edilmesi onun halk nezdindeki manevî otoritesini pekiştirmiştir. Vefat tarihi kesin olmamakla birlikte hicrî II. yüzyıl ortalarında Bağdat'ta vefat ettiği kabul edilmektedir. Habîb el-Acemî (k.s.), tasavvuf tarihinde Hasan-ı Basrî'den (k.s.) sonra gelen silsiledeki mühim bir halkadır.⁸⁹

Serverân-ı râh-ı Hakk'ın a'zamı

Hazret-i Şeyh Habîb-i Acemî (R20/20)

Hak yolunun büyüklerinin en yücesi Hazreti Şeyh Habîb-i Acemî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î. Şeyh Habîb-i Acemî'yi (k.s.) tasavvuf yolunun doruğunda duran, sadece kendi nefsinin terbiye etmekle kalmayıp başkalarına da bu yolda rehberlik eden Hak yolunun en yüce öncülerinden biri olarak yüceltmektedir. Allah (c.c.) yoluna baş koymuş ve manevî terbiyede rehberlik makamına ulaşmış olan Hak erenlerinin önderi olmak sadece bilgi ile değil hâl, makam ve himmet ile mümkün olmaktadır.

2.5.20. Ma'rûf-i Kerhî (k.s.)

Ma'rûf-i Kerhî (k.s.), hicrî II. yüzyılın sonlarında Bağdat'ın Kerh mahallesinde doğmuş, kökeni ve ailesi hakkında net bilgiler bulunmamakla birlikte,

---

⁸⁹ Erhan Yetik, "Habîb el-Acemî", *DİA*, İstanbul 1996, C. 14, s. 370.

Sâbiî ya da Hıristiyan bir aileden geldiği ve İmam Ali er-Rızâ (r.a.) vasıtasıyla müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Gençlik yıllarında geçirdiği derin manevî dönüşüm onu zühd ve takvâ merkezli bir hayata sevk etmiş; Dâvûd et-Tâî'nin (k.s.) sohbetlerine katılarak tasavvufî terbiyesini bu çizgide derinleştirmiştir. Ma'rûf-i kerhî (k.s.), Serî es-Sakatî (k.s.) ve ardından gelen Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) gibi büyük sûfilerin yetişmesinde etkili olmuş, tasavvuf tarihinde hem sünî hem de şîî birçok tarikat silsilesinin manevî halkası hâline gelmiştir. Zühd, fütüvvet, tevazu ve aşk temelli tasavvuf anlayışıyla hem Sünî hem Şîî gelenekte derin izler bırakmıştır. Velîlerin türbelerini ziyaret geleneğinin öncüsü sayılan Ma'rûf-i Kerhî (k.s.), 200-204 (815-820) yılları arasında Bağdat'ta vefat etmiş, kabri zamanla ziyaretgâh hâline gelmiştir. O, tasavvufun manevî sürekliliğinde bir mihenk taşıdır.⁹⁰

Kurb-ı Hak'ta bulan izz u sahî

Hazret-i Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî (R20/21)

Allah'a (c.c.) yakınlıkta izzet ve cömertliği bulan kişi Hazreti Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî'yi (k.s.) Allah'a (c.c.) yakınlıkla yücelmiş, manevî asaletiyle parlayan ve Allah'tan (c.c.) aldığını halkın hizmetine sunan bir mürşid-i kâmil olarak anmaktadır. Manevîyattaki bu yükselişi Allah'a (c.c.) olan yakınlık olması O'nun kurduğu bu kurbîyetin sıradan bir yakınlık olmadığını aksine kalbinin her zerresiyle Allah'ın (c.c.) hakîkatî ile dolduğunu aşîkâr etmektedir. "izz u sahî" tamlaması ile bir yandan Allah (c.c.) katında değer ve vakar sahibi olmayı, diğer yandan ise, lütuf ve kerem dolu bir gönül hâli içinde bulunmayı anlatmaktadır.

2.5.21. Dâvûd et-Tâî (k.s.)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Dâvûd et-Tâî (k.s.), hicrî II. yüzyılın başlarında Kûfe'de dünyaya gelmiş ve İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin gözde talebeleri arasında yer almıştır. Fıkıh ve Arap dili konularındaki derin bilgisine rağmen,

⁹⁰ Reşat Öngören, "Ma'rûf-i Kerhî", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 67-68.

hocasının uyarısıyla içine dönmüş, zühd yolunu tercih etmiştir. Fırat Nehri'ne kitaplarını atarak ilmi terk etmesi, onun dünyevî bilgiden ilâhî hakîkate yönelen manevî dönüşümünün sembolü olmuştur. Tasavvuf tarihinde az yemek, az konuşmak, az uyumak ve sürekli murakabe gibi erken dönem zühd anlayışının en berrak örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Allah (c.c.) korkusu ve âhiret endişesi, onun manevî yolculuğunun temel dinamiğidir. Ma'rûf-i Kerhî'nin (k.s.) mürşidi olarak, tasavvufun silsilevi yapısında önemli bir köprü işlevi gören Dâvûd et-Tâî (k.s.), 160-166 (776-783) yılları arasında vefat etmiş, sessizliğe ve içe dönüşe dayalı hayatıyla sufi geleneğin inşasında derin izler bırakmıştır.⁹¹

Civâr-ı Hak'ta hark eden gîtâyı

Cenâb-ı Hazret-i **Dâvûd-ı Tâî** (R20/22)

Allah'ın (c.c.) huzurunda nefsinin yok eden kişi Hazreti Dâvûd-ı Tâî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Dâvûd-ı Tâî'yi (k.s.) nefsten arınmış, Hakk'ın yakınlığında erimiş, benliğini ortadan kaldırarak hakîkate ermiş bir mürşid-i kâmil olarak anmaktadır. Bu cihetle Şeyh Dâvûd-ı Tâî'nin (k.s.) ilahî huzura erdiği, nefsinin Hakk yolunda tamamen kaldırıp fenâ makamına erdiği anlaşılmaktadır.

2.5.22. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.), Bağdat'ta doğmuş ve burada yaşamıştır. Ailesi aslen Nihâvendli olup ticaretle uğraşan bir çevrede yetişmiştir. Küçük yaşta başladığı ilim tahsilinde, fıkıh ve hadis gibi zâhirî ilimlerde yüksek düzeye ulaşmış, tasavvuf yoluna ise dayısı Serî es-Sakatî'nin (k.s.) terbiyesiyle yöneldiği bilinmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.), hâl ilmini yaşayan örnek bir sûfî olmasından kaynaklı kendisine “tâvûsu'l-ulemâ” ve “seyyidü't-tâife” unvanlarının verildiği bildirilmektedir. Zühd, fenâ, tevhid ve mârifet gibi kavramlara dair derin yorumlarıyla tasavvufun sistemleşmesinde temel rol oynamış, akıl ile kalbi birleştiren bir yaklaşım benimsemiştir. Sekr hâlini reddederek sahv halini esas alan Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) sünnete sıkı bağlılığıyla sûfilığe temkinli bir karakter

⁹¹ Mustafa Kara, “Dâvûd et-Tâî”, *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 48-49.

kazandırmıştır. 297 (909) yılında Bağdat'ta vefat eden Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.), neredeyse tüm tasavvufî silsilelerde yer alan, ilim ve irfanı ile anılan büyük bir mutasavvıftır.⁹²

Kand-i Hakk'ı bulup alan tadı

Hazret-i Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (R20/23)

Allah'ın (c.c.) şekeri olan hakîkati bulup onun tadına eren Hazreti Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'yi (k.s.) İlahî hakîkatin özünü bulan ve bu özün lezzetine erişen bir mürşid-i kâmil olarak anmaktadır. Allah'ın (c.c.) hakîkatini, rahmetini ve mâ'rifetini şeker teşbihiyle sunup, hakîkatin ulaşılması zor bir cevher olduğunu lakin ulaşıldığında ise gönlü doyuran ve ruhu tatlandırıran bir tecelli olduğunu ima etmektedir. Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin (k.s.) de bu hakîkati kalbiyle idrak edip manevî anlamda feyzine ve zevkine mazhar olan bir zât olarak anılmaktadır. İlahî sırlara vakıf olup, kalbinde bu sırları tasdik eden Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin (k.s.), ilimde derinleşmiş hem aşk hem de zevkte kemale erdiği anlaşılmaktadır.

2.5.23. Hallâc-ı Mansûr (k.s.)

Hallâc-ı Mansûr (k.s.), hicrî 244'te (858) İran'ın Tûr kasabasında doğmuş, ilk eğitimini Vâsıt'ta alarak genç yaşta Kur'an'ı ezberlemiştir. Sehl et-Tüsterî (k.s.), Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) ve Amr b. Osman el-Mekkî (k.s.) gibi büyük sûfilerden feyz almış, tasavvufî hayatında zühd, riyâzet ve seyahatlerle şekillenen derin bir irfan yolu izlemiştir. Halkı irşâd eden coşkulu vaazları ve mistik söylemleriyle geniş kitlelerin dikkatini çeken Hallâc (k.s.), “enelhak” sözüyle sembolleşmiş, tevhid ve fenâ anlayışını vecd ve şathiyelerle dile getirmiştir. Dönemin siyasal gerilimleri içinde başta “enelhak” sözü olmak üzere Karmatiler'le mektuplaştığı, Abbasiler'e karşı ayaklandığı ve haccın farziyyetini reddetmesinden kaynaklı olduğu söylense de tamamen siyasi oyunlar nedeniyle 309'da (922) Bağdat'ta hunharca idam edildiği

⁹² Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 119-121.

bilinmektedir. Onun düşünceleri, İslam tasavvufunun aşk merkezli yorumuna yön vermiş, nûr-ı Muhammedî, aşk, fütüvvet ve mîsâk anlayışlarıyla etkili olmuş hem kınanmış hem de yüceltilmiş bir sûfî olarak tarihî bir dönüm noktasında yer almıştır. Hallâc (k.s.), İslam düşüncesinde coşkulu aşkın, ruhî derinliğin ve direnişin simgesidir.⁹³

Ene'l-Hak sırrı bu demde zarûrî âşikâr oldu

Bugün Mansûr-ı aşkım ben gamım yok havf-dârımdan (R11/104)

Bu anda “ene'l Hak” sırrı, zorunluluktan ortaya çıktı. Bugün ben aşkın Mansur'uyum; gamım ve korkum yok hiçbir şeyden.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyitle aşkın hakîkatine ererek ulaşılan fenâ halini dile getirerek Hallâc-ı Mansûr'un (k.s.) manevî makamına teşbihte bulunmaktadır. Hakîkatin gizlenemeyecek kadar âşikâr olması hasebiyle benlik perdelerinin kalktığını ve Hakk'ın varlığından başka bir varlığın kalmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î kendisinin Hallâc-ı Mansûr'un (k.s.) “ene'l Hak” sözüyle temsil ettiği fenâ-ı fillah makamına ulaştığını bildirmektedir. Bu makama ulaşan kimsenin artık gam, keder ve korkudan kurtulduğunu belirtmektedir.

2.5.24. Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.)

Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.), 470'te (1077) İran'ın Gîlân bölgesinde doğduğu bilinmektedir. Kâdiriyye tarikatının pirî olan Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.) “Kutb-ı A'zam”, “Sultânü'l Evliya” ve Kutb-ı Rabbânî” gibi sıfatlarla anılmaktadır. Erken yaşta Bağdat'a giderek fıkıh, hadis ve Arap dili alanlarında derin bir ilim tahsili görmüştür. Hanbelî mezhebine gönülden bağlı olan Geylânî (k.s.), tasavvuf yoluna Ebü'l-Hayr ed-Debbâs'ın (k.s.) irşadıyla girmiştir. Uzun yıllar süren riyâzet ve halvete dayalı zühd hayatının ardından, vaazlarıyla geniş halk kitlelerini etkileyerek büyük bir mürid topluluğu kazanmıştır. Şer'î hükümlere sıkı bağlılığı, sade üslubu ve halkı irşâd metoduyla tasavvufun halk nezdinde yayılmasında etkili olmuş, hayatı boyunca kerametlerle anılmış ve “Gavsü'l-A'zam” unvanıyla yüceltilmektedir. 561'de (1166)

⁹³ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 377-381.

Bağdat'ta vefat eden Geylânî, Kâdiriyye tarîkatının kurucusu olarak tasavvuf tarihinde silinmez bir iz bırakmış hem ilim hem de irşâd alanında İslam dünyasının en müessir sûfîlerinden biri olmuştur.⁹⁴

Makâm-ı kurb-ı Hak'da vuran bang-ı tehlîli

Şeh-i mülk-i velâyet **Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî** (R20/25)

Allah'a yakınlık makamında “La İlahe İllallah” sesini yankılatan ve velayet mülkünün sultanı Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî/Geylanî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî/Geylanî'yi (k.s.) Allah (c.c.) ile kurbiyyet kurmuş bir velî ve bu kurbiyyetin nurunu cümle cihana yayan bir velâyet sultanı olarak zikretmektedir. Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî/Geylanî'nin (k.s.), Allah'a (c.c.) en yakın makama aşk, mâ'rifet ve fenâ-fillâh ile ulaştığı anlaşılmaktadır. Ulaştığı bu kurbiyyet makamında kelime-i tevhidi (La İlahe İllallah) sadece dil ile zikreden değil aynı zamanda kalben, ruhen ve varlığıyla cümle cihana ilan eden bir mürşid-i kâmil olduğu anlaşılmaktadır. Velîler meclisindeki sultanlık makamı ise; ilim, hâl ve ilahî tasarruf ile elde edilen bir makam olarak zikredilmektedir.

2.5.25. Ahmed el-Bedevî (k.s.)

Ahmed el-Bedevî (k.s.), 1200 yılında Fas'ta doğmuş ve küçük yaşta ailesiyle birlikte hacca gittiği bilinmektedir. Mekke'de babasının vefatının ardından zâhirî ilimlerle meşgul olmuş, kıraat ve Şâfiî fikhında derinleşmiştir. Ancak 1230'lu yıllarda içsel bir dönüşümle tasavvufa yönelmiş, meramını işaretle ifade etmeye başlamıştır. Rüyasında aldığı işaretler doğrultusunda Irak'a giderek Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.) ve Ahmed er-Rifâî (k.s.) gibi sûfîlerin türbelerini ziyaret etmiş, dönüşte Tanta'ya yerleşerek Bedeviyye tarîkatını tesis etmiştir. On iki yıl süren sûtûh (dama çıkıp iki gözü kor oluncaya kadar güneşe bakması) riyâzetiyle dikkat çeken Ahmed el-Bedevî (k.s.), nazar ve teveccühle irşâd metodunu benimsemiştir. 1276'da vefat eden Ahmed el-Bedevî (k.s.), halk arasında kahramanlıkla da anılmış, “aktâb-ı erbaa”dan biri kabul

---

⁹⁴ Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, İstanbul 1988, C. 1, s. 234-239; Ethem Cebecioğlu, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *SGAD*, 1995, C. 7, s. 53-59.

edilerek Mısır tasavvuf tarihinde derin izler bırakmıştır. Tarîkatı, Haçlılara karşı mücadelelerde de etkili olmuştur.⁹⁵

Taht-ı iklîm-i velâyet şeh-i merd-i neşevî

Hazret-i Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî (R20/26)

Velâyet ülkesinin tahtında oturan ve neşe sahibi yiğitlerin sultanı Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî'nin (k.s.) velâyet aleminin sultanı ve mânevî coşkunun timsali olduğunu belirtmektedir. Veliler diyarının zirvesinde bulunması O'nun, hüküm ve tasarruf sahibi olduğunu, ruhlar üzerindeki manevî etkisini ve kalpleri fethetmedeki kudretini temsil etmektedir. Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî (k.s.), ilahi neş'e ve vecd ile yoğrulmuş, aşk ve cezbe ehli bir yiğit olarak zikredilmektedir. Buradaki neş'eden maksat dünyevi bir sevinç değil, kalbin Hakk'ın cemâliyle dolup taşması olarak anlaşılmaktadır. Bu yüzden Şeyh Arab Seyyid Ahmed Bedevî'nin (k.s.), aşk ve neş'e ile gönülleri diriltten, manevî saltanatın cemâl ve celâl sahibi bir kutbu olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.26. İbrâhim ed-Desûkî (k.s.)

İbrâhim ed-Desûkî (k.s.), 1235 yılında aşağı Mısır'da Markus'ta doğmuş, hayatının büyük bölümünü Desûk kasabasında geçirmiştir. Rifâî, Sühreverdî ve Şâzelî tarikatlarına mensup şeyhlerden nasip almış, dört büyük kutubdan biri sayılmıştır. Yirmi yılını inzivada geçirmiş, ardından müridleriyle tasavvufî faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Şerîata sıkı bağlılığı ile tanınmakla birlikte, bâtinî yönü ve cezbe halleriyle de dikkat çeker. Kuş ve hayvan dilleri bildiğine, bazı gizemli lisanlara vakıf olduğuna inanılmış; “nûr-ı Muhammedî” anlayışı etrafında şekillenen metafizik ifadeleriyle tasavvuf tarihinde derin etkiler bıraktığı kaydedilmektedir. Vefat ettiği Desûk'ta adına bir cami inşa edilmiş, tarîkatı kardeşi Şeyh Mûsâ (k.s.) aracılığıyla devam etmiştir.⁹⁶

⁹⁵ Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 47-48.

⁹⁶ Mehmet Demirci, “Desûkî, İbrâhim b. Abdülazîz”, *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 212-213.

Velâyet mülkünün merd-i ramûkî

Cenâb-ı Şeyh İbrâhîm Desûkî (R20/27)

Velâyet mülkünün derinliğine inen ve gizemlerine vakıf olan Şeyh İbrâhîm Desûkî'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh İbrâhîm Desûkî'yi (k.s.) velâyet makamına mensup, sırlarına nüfuz etmiş, manevî bilgi ve ilahî hikmetle yoğrulmuş bir mürşid-i kâmil olarak zikretmektedir. Bu makam herkesin eremediği, sıradan bir idrâk ile algılanamayan bir makam olarak bilinmektedir. Lakin Şeyh İbrâhîm Desûkî'nin (k.s.) bu makama ermekle kalmayıp aynı zamanda sırlarına da vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Şeyh İbrâhîm Desûkî'nin (k.s.) Hakk ile kurduğu ünsiyetin derinliğine işaret etmektedir.

2.5.27. Bahâeddin Nakşibend (k.s.)

Bahâeddin Nakşibend (k.s.), 1318'de Buhara yakınlarında doğmuş, tasavvuf tarihinde derin etkiler bırakan bir sûfî ve Nakşibendiyye tarîkatının kurucusudur. Mürşidi Emîr Külâl'in yanında yetişmiş, ancak daha sonra Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî'nin (k.s.) ruhaniyetine intisap etmesinden ötürü "Üveysî" olduğu kabul edilmektedir. Hafî zikri esas alan bir tasavvuf anlayışı benimsemektedir. Geleneksel sûfî pratiklerin çoğuna mesafeli durur; müridlikte zühd, azîmet ve sünnet bağlılığını esas alır. Melâmetî etkiler taşıyan tutumu, zâhir ulemâyâ duyduğu saygıyla birleşmiş, tasavvufu fikhî ölçülerle bağdaştırmaya çalışmıştır. Kendi eseri bulunmamakla birlikte düşünceleri halifeleri, özellikle Muhammed Pârsâ ve Ya'küb-i Çerhî yoluyla aktarılmıştır.⁹⁷

Nakşibendiyye tarîkatı onun ismiyle özdeşleşmiş, İslâm coğrafyasına özellikle Orta Asya, Hindistan ve Osmanlı topraklarında hızla yayılmıştır. "Şâh-ı Nakşibend" olarak anılan Bahâeddin (k.s.), tasavvuf tarihinde etkisi kalıcı olan en önemli sûfilerden biridir.⁹⁸

⁹⁷ Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 458-460.

⁹⁸ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 335-342.

Cemâl ü hüsn-i Mevlâ'ya hemîşe eyleyen dil-bend

Cenâb-ı Hazret-i **Şeyh Bahâüddîn Nakşbend** (R20/28)

Allah'ın güzelliğine ve cemâline daima gönülden bağlı olan Hazreti Şeyh Bahâüddîn Nakşbend'dir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Bahâüddîn Nakşbend'den (k.s.) hakikat aşığı ve Allah'ın (c.c.) cemâline gönül vermiş bir aşk eri olarak bahsetmektedir. Kalbi sürekli ilahi güzelliğe yönelmiş olan Şeyh Bahâüddîn Nakşbend'in (k.s.) masivadan geçerek tam bir teslimiyet ile Allah (c.c.) aşkı ile yanıp tutuştuğu anlaşılmaktadır. Bu aşkın "hemîşe" ifadesi ile beyan edilmesinden kaynaklı geçici bir durum olmadığını bilakis daimî, değişmez ve sabit bir bağlılık olduğunu vurgulamaktadır. Beyit, kalbini ilahi güzellik ile eriten, aşkın cezbelerinden Hakk'ta bâki olan Şeyh Bahâüddîn Nakşbend'in (k.s.) bir mürşid-i kâmil olduğunu âyan etmektedir.

2.5.28. Sa'deddin el-Cebâvî (k.s.)

Sa'deddin el-Cebâvî (k.s.), 1068'de Mekke'de doğmuş ve tasavvuf tarihinin önemli isimlerinden biri olmuştur. Soyu hem Hz. Hasan (r.a.) hem Hz. Hüseyin'e (r.a.) dayandırılır. Gençlik döneminde bir süre yol kesen haydutlar arasında bulunmuş, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüyasında ona görünerek ikaz etmesiyle tövbe etmiş ve tasavvuf yoluna girmiştir. Bu olay, tasavvuf geleneğinde onun "vehbî" (doğrudan ilhamla alınan) bir silsileye sahip olduğuna işaret eder. Sa'diyye tarikatının kurucusu kabul edilen Cebâvî, hem kesbî (öğrenilmiş) hem de vehbî (ilhamla alınmış) bir tasavvuf silsilesine sahiptir. Silsilesi, Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) ve Serî es-Sakatî (k.s.) gibi büyük sûfilere dayanır. 1180 yılında vefat eden Sa'deddin el-Cebâvî (k.s.), Cebâ'daki zâviyesine defnedilmiştir. Onun tarikatı hem Şam hem de Anadolu ve Kuzey Afrika'da etkili olmuş; evlatları vasıtasıyla yayılmıştır.⁹⁹

Râh-ı Hak'da bulan râh-ı gınâyı

Cenâb-ı **Şeyh Sa'düddîn Cibâvî** (R20/29)

⁹⁹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 387-388.

Allah yolunda yürürken zenginlik yolunu bulan, Şeyh Sa'düddîn Cibavî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Sa'düddîn Cibavî'yi (k.s.) Hak yolunda ihlas ile yürüyerek gerçek manada zenginliğe kavuşan bir velî olarak zikretmektedir. Dünyevi hazzardan ve mahlûkata olan bağılıktan kurtularak Allah'a (c.c.) tam bir tevekkül ile teslim olmanın neticesinde elde edilen bu zenginlik, tasavvufî anlamda içsel huzuru ve gönül zenginliğini ifade etmektedir. En yüce zenginliğin Allah ile kurulan ünsiyette saklı olduğunu işaret eden bu veciz ifade, Şeyh Sa'düddîn Cibavî'nin (k.s.) Hakk'ın lütfuyla gönlü dolmuş bir mürşid-i kâmil olduğuna işaret etmektedir.

2.5.29. Ömer el-Halvetî (k.s.)

Ömer el-Halvetî (k.s.), Hazar Denizi kıyısındaki Lâhîcân'da doğmuş, ilk tasavvuf terbiyesini babasından almıştır. Gençliğinde İlhanlı ordusunda askerlik yapmış, esaret deneyiminden sonra amcası Şeyh Ebü'l-Füyûzât Kerîmüddin Muhammed el-Hârizmî'ye (k.s.) intisap ederek Halvetiyye tarîkatının ilk halkasını oluşturmuştur. Halvet, uzlet ve zikir eksenli bir tasavvuf anlayışını benimsediği için “el-Halvetî” nisbesiyle anılmıştır. Esmâ-i seb'a zikri, dâl harfli taç, erbaînler (kırk günlük halvethaneler), ve dört ölüm öğretisi (kızıl, siyah, yeşil, beyaz) onun tasavvuf anlayışının temel yapı taşları olarak bilinmektedir. Bu kavramlar, sonraki tarîkatlar tarafından da benimsenmiş, Halvetiyye'nin temel usûlleri arasında yer almıştır. Önce Herî, sonra Hoy, ardından uzun süre kaldığı Mısır ve Hicaz bölgelerinde bulunmuş, sonunda Tebriz'e yerleşerek irşâd faaliyetlerini burada sürdürmüştür. 800/1397 yılında burada vefat ettiği, ancak Şamahî yakınlarındaki Avahil köyünde de bir makamı olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁰

Tarîkat silsilesi, Zâhidiyye aracılığıyla Halvetiyye'ye, oradan da Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (k.s.) eliyle kurumsallaşarak geniş kitlelere ulaşmıştır. Kendisi doğrudan çok tanınmamış olsa da Halvetiyye'nin temellerini atan pîr olarak kabul edilir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Mehmet Serhan Tayşi, “Ömer el-Halvetî”, *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 65.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 393-395.

Uzlet edip Hak ile ünsde bulan lezzeti

Mürşid-i râh-ı Hudâ **Şeyh Ömeru'l-Halvetî** (R20/30)

Uzlete çekilip Hak ile yakınlıktan lezzeti bulan, Hak yolunun mürşidi Şeyh Ömeru'l-Halvetî (k.s.) Hazretleridir.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Ömeru'l-Halvetî'yi (k.s.) uzletin hikmetini kavrayan ve bu kavrayış sayesinde Hak ile dostluk makamına erişen bir ârif-i billah olarak zikretmektedir. Şeyh Ömeru'l-Halvetî'nin (k.s.) uzleti, mâsivadan yüz çevirerek ilahî hakikat arayışına girdiğini göstermektedir. Bu uzlet kişinin nefsini terbiye edip kalbini saflaştırması için atılan en önemli adımlardan biri olarak anılmaktadır. Uzleti, kuru bir inziva şeklinde değil, Allah (c.c.) ile kurulan samimi ve içten bir ünsiyet ile yapmasından kaynaklı ulaştığı lezzet, dünyevi bir lezzetin haricinde manevî bir lezzete işaret etmektedir. Yalnızca kendi seyr u sülûkünü tamamlamakla kalmayıp aynı zamanda bu yola girenlere öncülük eden bir mürşid-i kâmil olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.30. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (k.s.)

İbnü'l-Arabî (k.s.) (560/1165-638/1240) Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğdu. Ailesi, dönemin seçkin din ve düşünce çevreleriyle ilişkiliydi. İlk eğitimini İşbîliye'de aldı; fıkıh, hadis, kıraat gibi zahirî ilimlerde derinleşti. Henüz genç yaşta manevî tecrübeler yaşamaya başladı ve tasavvuf yoluna yöneldi. Halvet, riyâzet ve murakabe ile derinleştiği tasavvufî eğitiminde, Hızır'dan hırka giydiğini ve ilhamla bilgi aldığı belirtilmektedir. Fas, Tunus, Mısır, Kudüs, Mekke, Bağdat, Musul, Anadolu (özellikle Konya ve Malatya) gibi pek çok yeri dolaştı. Mekke'de el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Şam'da ise ilhamla telif ettiğini söylediği Fusûsü'l-Hikem adlı eserlerini kaleme aldı. Vahdet-i vücûd anlayışını bu iki eserle sistemleştirdi. Dımaşk'ta vefat etti, kabri Yavuz Sultan Selim tarafından ihya edildi. “Şeyhü'l-Ekber” unvanıyla anılan İbnü'l-Arabî (k.s.), tasavvuf tarihinde en etkili isimlerden biri olmuş hem sevenleri hem de eleştirenleriyle çağlar boyu yankı uyandırmıştır.¹⁰²

¹⁰² Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, İstanbul 1999, C. 20, s. 493-516.

Vâris-i ilm-i Muhammed mazhar-ı nûr-ı Ali

Şeyh Muhyiddîn Ekber hâce-i cümle velî (R20/31)

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) ilminin varisi, Hiz. Ali'nin (k.v.) nurunun tecelligâhı ve cümle velinin hocası Şeyh Muhyiddin Ekber Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Muhyiddin Ekber'i (k.s.), Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) gelen şerîat ve manevî hakîkatin varisi, velâyet nurunun aynası ve tasavvuf yolunun en yüce mürşidlerinden biri olarak anmaktadır. Hiz. Muhammed'den (s.a.v.) gelen ilimlerin varisi olması yönüyle "ilim kutbu" olduğu anlaşılmaktadır. Hiz. Ali (k.v.) üzerinden tecelli eden velâyet nuruna mazhar olması ile, nübüvvetten gelen manevî ilimlerin idrakine eriştiği belirtilmektedir. Bu nur; hikmet, mâ'rifet ve aşkın kaynağı olmasından mütevellit Şeyh Muhyiddin Ekber (k.s.) sadece bir âlim değil aynı zamanda mânevî sırların taşıyıcısı olarak anılmaktadır. O'nun tüm velîler nezdinde bir mürşid olması da velâyet nurunun tecellisinden kaynaklanmaktadır.

2.5.31. Sadreddin Konevî (k.s.)

Sadreddin Konevî (k.s.) (ö. 673/1274) Malatya'da doğdu. Babası Mecdüddin İshak, Selçuklu sarayında görevli bir âlim ve mutasavvıftı. Küçük yaşta babasını kaybetti; annesiyle evlenen İbnü'l-Arabî'nin terbiyesi altında yetişti. İbnü'l-Arabî'nin (k.s.) hem müridi hem de başlıca fikir mirasçısı oldu. Onunla çeşitli yerlere seyahat etti, tasavvufî ve ilmî çevrelerde olgunlaştı. Daha sonra Konya'ya yerleşerek hayatının kalanını burada geçirdi. Konevî (k.s.), İbnü'l-Arabî'den (k.s.) etkilenmekle birlikte daha sistematik ve felsefî bir üsluba sahipti. Tasavvuf düşüncesinde "hakîm sûfî" olarak tanımlanmaktadır. Evhadüddîn-i Kirmânî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (k.s.) ile yakın dostluklar kurduğu bilinmektedir. Mevlânâ'nın (k.s.) cenaze namazını kıldırması bu ilişkiyi gösteren önemli bir olaydır. Konevî (k.s.), Anadolu'da Ekberî geleneğin en önemli temsilcisi olup özellikle metafizik konularda derinlemesine düşünceleriyle tanınmaktadır.¹⁰³

¹⁰³ Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 420-425.

Şâh-ı erbâb-ı keşif mazhar-ı ilm-i nebevî

Mahzen-i ilm-i ledün **Şeyh Sadrüddin Konevî** (R20/32)

Keşif ehlinin şahı, nübüvvet ilminin mazharı ve ledünni ilmin hazinesi Şeyh Sadrüddin Konevî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Sadrüddin Konevî'yi (k.s.) tasavvufi irfanın en yüce makamında yer alan ârif-i billâh bir mürşid-i kâmil olarak zikretmektedir. O'nun, Gönül gözüyle hakîkati müşahede eden keşif ehlinin önderi olması, Hakikat-ı İlahiyi doğrudan temaşa eden bir zât olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen manevî ilme mazhar olduğunu ve bu ilmi kendi varlığında bir aynaya dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Sadece beşerî bir gayret ile değil de aynı zamanda Allah (c.c.) tarafından verilmiş bir lütufla, ilahi hikmetlerin saklı hazinesi haline geldiği belirtilmektedir. Sonuç olarak beyit, Şeyh Sadrüddin Konevî'nin (k.s.) sadece bir bilgin veya mutasavvıf değil, aynı zamanda hem nübüvvet mirasının taşıyıcısı ve hem de manevî hakîkatin bir muhafızı olduğunu ortaya koymaktadır. O, keşfi temaşa eden, irfanda derinleşen ve hakîkatin ancak kalpte açığa çıkabileceğini gösteren bir mürşid-i kâmidir.

2.5.32. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (k.s.)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (k.s.) (ö. 672/1273) Horasan'ın Belh şehrinde doğdu. Babası Bahâeddin Veled, devrin tanınmış âlimlerindendi. Moğol istilâsı ve bazı siyasî nedenlerle ailesiyle birlikte Belh'ten ayrıldı; hac yolculuğu vesilesiyle çeşitli şehirlerden geçerek sonunda Anadolu'ya yerleşti. Önce Karaman'a, ardından Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın davetiyle Konya'ya geldiler. Bahâeddin Veled'in vefatından sonra Mevlânâ onun yerine geçerek müderrislik yaptı. Gençlik yıllarında zâhirî ilimlerde derinleşti.

Seyyid Burhâneddin Tirmizî'nin etkisiyle tasavvufi terbiyeye yöneldi. Halep ve Şam'da eğitim gördü. 1244'te Konya'da Şems-i Tebrîzî (k.s.) ile karşılaştı. Bu karşılaşma hayatının dönüm noktası oldu. Şems ile derin bir mânevî ilişki kurdu, sohbetleri ve ayrılıkları Mevlânâ'yı (k.s.) aşk, semâ ve şiir yoluyla tasavvufun zirvesine taşıdı. Şems'in ani kayboluşu Mevlânâ'yı derinden etkiledi. Daha sonra Şeyh

Selâhaddîn Zerkûb ve ardından Hüsâmeddin Çelebi ile yakınlık kurdu. Meşhur eseri Mesnevî, Hüsâmeddin'in teşvikiyle kaleme alındı. Eserlerinde ilâhî aşk, birlik, tevazu ve teslimiyet gibi temalar öne çıkar. Mevlânâ (k.s.), 1273'te Konya'da vefat etti. Ölüm günü, vuslat olarak görüldüğü için “Şeb-i Arûs” (düğün gecesi) olarak anılır. Düşünceleri Mevlevîlik tarikatının temelini oluşturdu ve evrensel tasavvuf mirasının en güçlü temsilcilerinden biri haline geldi.¹⁰⁴

Semâ' ile bulan nezd-i Hudâ'da izz-i deymûmi

Cenâb-ı pâk **Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî** (R20/33)

Semâ' zikri ile Allah katında daimî bir izzet bulan Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî'den (k.s.) Allah'ın (c.c.) zikrini sema' ile harmanlamasından kaynaklı ebedî bir şerefe nail olmuş bir sultan olarak bahsetmektedir. O'nun, zikri sema' hareketiyle birleştirmesi irfan anlayışını, dönen bedende sükûnete eren kalbi ve aşk ile yoğrulan bağlılığının temsili olarak gösterilmektedir. Bu anlayış, sema' zikrinin yalnızca bir ritüel değil aynı zamanda hakîkate açılan bir vecd kapısı olduğunu göstermektedir. Şeyh Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî'nin (k.s.) Allah (c.c.) katında geçici olmayan, sürekli ve bâkî bir şeref ve yüceliğe erdiği zikredilmektedir. Bu hâl tasavvufî düşüncede fenâ makamından geçip bekâ makamına erme hâli olarak anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyitte Şeyh Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî'yi (k.s.) sema' yoluyla ilahi huzura ulaşan, aşkıyla kemale eren ve zikriyle huzura kavuşan bir mürşid-i kâmil olarak anmaktadır.

2.5.33. Hacı Bektâş-ı Velî (k.s.)

Asıl adı Muhammed olan Hacı Bektâş-ı Velî (k.s.), Türk mutasavvıf ve Bektaşîyye tarikatının pirî olarak kabul edilmektedir. Soyu İmam Musa el-Kazım (r.a.) üzerinden Hz. Ali'ye (k.v.) ondan da peygambere ulaştığı bilinmektedir. Hakkında menkıbelerinden edinilen bilgiler haricinde pek bilgi bulunmamaktadır. Hacı Bektâş-

¹⁰⁴ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 441-448.

1 Velî'nin (k.s.) Yesevi dervişi yahut Babaî mensuplarından olduğu kabul görmektedir. Tasavvufî felsefeyi insan sevgisi üzerine inşa etmiş, İslam fıkıhı ile örfü ve oğuzların töresiyle de Kur'an ve sünneti bağdaştırmasından kaynaklı İslamiyet'in Türkmenler arasında hızla yayılmasını sağladığı bilinmektedir. Kabri Nevşehir'de kendi ismini taşıyan ilçedeki dergâhının haziresinde olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵

Maşrık-ı nûr-ı Muhammed mahzen-i sırr-ı Ali

Gülbün-i bâğ-ı velâyet **Hâcî Bektâş-ı Velî** (R20/34)

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) nurunun doğduğu yer, Hiz. Ali'nin (k.v.) sırrının mahzeni ve velayet bağının gül ağacı Hâcî Bektâş-ı Velî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyit ile Şeyh Hâcî Bektâş-ı Velî'nin (k.s.) nübüvvet ve velâyet nurlarının bir araya geldiği merkezi bir hakikat makamında olduğunu zikretmektedir. “Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) nurunun doğduğu yer” ibaresi ile, O'nun hakikat güneşinin kaynağından doğduğu anlaşılmaktadır. Bu da O'nun sadece bir mürid değil aynı zamanda nübüvvet nurunun manevî tecellisine mazhar olmuş bir velî olduğunu göstermektedir. “Hiz. Ali'nin (c.c.) sırlarının mahzeni” nitelemesi ile, mânevî hikmetin ve velâyet ilminin koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır. “Gülbün-i bâğ-ı velâyet” tamlaması, Şeyh Hâcî Bektâş-ı Velî'nin (k.s.) velâyet bahçesindeki en seçkin çiçek ve en kâmil meyve olduğunu zikretmektedir. Gülün kokusu ve güzelliği hasebiyle mânevî cazibenin sembolü olarak zikredilmesinden kaynaklı, Şeyh Hâcî Bektâş-ı Velî'yi (k.s.) hem mânevî tasarrufu hem de kemâlatı ile insanlara yol gösteren bir mürid-i kâmil olarak zikretmektedir.

2.5.34. İbrâhim Zâhid-i Geylânî (k.s.)

Zühd ve takvâ merkezli hayat tarzıyla 13. yüzyılın önemli sûfilerinden biri olan İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (k.s.) yaklaşık olarak 1218 yılında Gîlân'ın Siyâvrud bölgesinde doğmuş olduğu bilinmektedir. Eğitimine Gîlân ve Şîraz'da başlayan Zâhid-i Geylânî (k.s.), önce Sa'dî-yi Şîrâzî'ye (k.s.), ondan sonra Lâhîcân'daki Cemâleddîn-

¹⁰⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, İstanbul 1996, C. 14, s. 455-458; Ahmet Yaşar Ocak, “Bektâşîlik”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 373-379;

i Tebrîzî'ye intisap ettiği bilinmektedir. Zühhd anlayışını şekillendiren en önemli unsur, esmâ-i seb'â ve esmâ-i hamse ile gerçekleştirdiği zikir metodudur. Halvet ve celvet arasında kurduğu dengeyle Celvetiyye meşrebine kaynaklık etmektedir. Geniş bir coğrafyada irşâd faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle Erdebil ve Şirvan bölgelerinde etkili olmuştur. En önemli halifesi olan damadı Safiyyüddîn-i Erdebilî aracılığıyla Safeviyye'nin, Ahî Muhammed Halvetî vasıtasıyla Halvetiyye'nin doğmasına zemin hazırlamıştır. Ardından manevî bir miras bırakan Zâhid-i Geylânî'nin (k.s.) 1301 yılında Güştâsfî'de hastalandığı ve Siyâvrud'da vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁶

Mürşid-i râh-ı Hakk'ın sâhibu'l-unvânı

Hazret-i Şeyh İbrâhîm Zâhid el-Geylânî (R20/35)

Hak yolunun mürşidi ve manevî unvanların sahibi Şeyh İbrâhîm Zâhid el-Geylânî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh İbrâhîm Zâhid el-Geylânî'yi (k.s.) Hak yolunda yürümeye niyet edenlerin rehberi ve Allah'ın bahşettiği unvanların sahibi olan bir velî olarak zikretmektedir. “Hak yolunun mürşidi” ibaresiyle, O'nun sadece yol gösteren bir kimse olmadığını aynı zamanda Allah'a (c.c.) giden yolda yürümeye gayret eden kimseye kılavuzluk eden bir mürşid-i kâmil olduğunu belirtmektedir. “Unvanların sahibi” ibaresiyle ise, Şeyh İbrâhîm Zâhid el-Geylânî'nin (k.s.) sadece halk arasında değil aynı zamanda Allah (c.c.) tarafından lütuflandırılmış ve manevî alemde tanınıp, saygı gösterilen bir velî olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.35. Dede Ömer Rûşenî (k.s.)

Anadolu'da yetişen önemli mutasavvıf şairlerden biri olan Dede Ömer Rûşenî'nin (k.s.) 15. yüzyılın ortalarında yaşadığı bilinmektedir. Aydın Güzelhisar'da doğmuş, Halvetiyye tarîkatının ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye (k.s.) intisap ederek onun Anadolu'daki en etkili halifelerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Tasavvufî hayatında sülûkünü kısa sürede tamamlayan Dede Ömer Rûşenî'nin (k.s.) Karabağ, Gence ve Tebriz gibi bölgelerde irşâd faaliyetlerinde bulunduğu

¹⁰⁶ Mustafa Bahadıroğlu, “İbrâhîm Zâhid-i Geylânî”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 21, s. 359-360.

kaydedilmektedir. Tebriz’de Uzun Hasan ve Sultan Yâkub’un himayesinde büyük saygı görmüş, Halvetiyye’nin Rûşeniyye kolunun kurucusu olmuştur. Özellikle dinî-didaktik yönü kuvvetli olan eserlerinde tasavvufun temel ilkelerini samimi bir üslupla işlediği görülmektedir. Dîvânı ve mesnevileri geniş bir şair grubu tarafından takip edilmiş, şiirleri nazîrelere ve bestelenmiş tevşîhlere konu olmuştur. Dede Ömer Rûşenî (k.s.), 1487 yılında Tebriz’de vefat etmiş, türbesi halk arasında ziyaretgâh haline gelmiştir.¹⁰⁷

Bülbül-i şûrîde-i aşk gülşenî

Oldu makâm-ı **Ömer Rûşenî** (R20/36)

Aşkın perişan bülbülü ve velayet bahçesinin öten sesi Ömer Rûşenî’nin (k.s.) makâmı olmuştur.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, Şeyh Ömer Rûşenî’yi (k.s.) aşk-ı ilahî yolunda perişan hale gelmiş bir bülbül olarak tasvir etmektedir. Lakin buradaki perişanlıktan kasıt mecazen değil, mânen kendinden geçmesi olarak anlaşılmaktadır. Şeyh Ömer Rûşenî’nin (k.s.) ilahî aşk ile yanıp tutuşarak mecazi aşktan geçerek hakîki aşka ulaştığı vurgulanmaktadır. “Gülşenî” ibaresiyle ise, velayet bahçesi kastedilmektedir. Şeyh Ömer Rûşenî’nin (k.s.) makamı bu bahçede ötüşen bülbüller üzerinden teşbih sanatı ile gösterilerek O’nun irfân, aşk ve ilahî feyz dolu bir velî olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.36. İbrâhim Gülşenî (k.s.)

Tasavvufî ve ilmî bir aile ortamına doğan İbrâhim Gülşenî’nin (k.s.) genç yaşta Tebriz’e giderek medrese tahsili gördüğü bilinmektedir. Halvetiyye tarîkatının önemli şeyhlerinden Dede Ömer Rûşenî’ye (k.s.) intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. Dede Ömer Rûşenî’nin (k.s.) halifesi olan İbrâhim Gülşenî’nin (k.s.) Tebriz, Diyarbakir, Kudüs ve son olarak Mısır’da irşâd faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Gülşenî’nin (k.s.) Mesnevî’ye nazire olarak yazdığı Ma’nevî, Arapça ve Türkçe dîvânları, onun Mevlânâ (k.s.) ve İbnü’l-Arabî (k.s.) etkisindeki derin

¹⁰⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 81.

irfanını yansıtmaktadır. 940/1533'te Kahire'de vefat eden İbrâhim Gülşenî (k.s.), “kutbü’z-zamân” sıfatıyla anılmış, zühd ve cezbe dengesini kuran etkili bir mürşid olarak tanınmaktadır.¹⁰⁸

Kanûnî Sultan Süleyman’la da görüşüp saygı gören İbrâhim Gülşenî’nin (k.s.) tarîkatı İstanbul, Bursa ve Edirne’de yayılmış ve Hasan Sezâyî (k.s.) kanalıyla “Sezâîlik” ismiyle devam ettiği bilinmektedir.¹⁰⁹

Andelîbânın Hudâ’nın meskeni

Dergeh-i Şeyh İbrahîm-i Gülşenî (R20/37)

Allah’ın bülbüllerinin mekânı Şeyh İbrâhîm Gülşenî’nin (k.s.) dergâhıdır.

Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, Şeyh İbrâhîm Gülşenî’nin (k.s.) dergâhını Allah’ın (c.c.) esmâlarını aşk ile zikreden bülbüllerin (âşıklar, ârifler ve sadıklar) mekânı olarak tasvir etmektedir. “Allah’ın (c.c.) Bülbülleri” tamlaması, ilahi aşk ile yanan ve yaptıkları zikir ile Allah’ı (c.c.) yücelten gönül erlerini işaret etmektedir. Şeyh İbrâhîm Gülşenî (k.s.), zahirî eğitimin ötesinde ilahî hakîkatin öğretildiği ve Allah’ın (c.c.) muhabbetine erişen ruhların bir araya geldiği; manevî bir meclis ve kutlu bir mekân olarak zikredilen Gülşenî dergâhının mimarı olarak anılmaktadır.

2.5.37. Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.)

Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.), 1541 yılında Şereflikoçhisar’da doğmuş, ilk tahsilini Sivrihisar’da tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek ilim ve tasavvuf yolculuğuna adım attığı kaydedilmektedir. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) hocasının vefatının ardından tasavvufa yönelerek Halvetî şeyhi Muhyiddin Üftâde’ye (k.s.) intisap etmiştir. Kısa sürede seyrüsülûkünü tamamlayıp şeyhinin halifesi olan Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.), zamanla Celvetiyye tarîkatını kurmuş ve özellikle Üsküdar’daki dergâhıyla büyük bir irşâd merkezi haline gelmiştir. Sade ve hikmetli üslubuyla kaleme aldığı ilâhileri ve otuz civarındaki eseriyle Anadolu ve Balkanlar’da

¹⁰⁸ Nihat Azamat, “İbrâhim Gülşenî”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 21, s. 301-304.

¹⁰⁹ Mustafa Kara, “Gülşeniyye”, *DİA*, İstanbul 1996, C. 14, s. 256-259.

geniş bir etki bıraktığı bilinmektedir. 1628 yılında vefat eden Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.), hem bir mutasavvıf hem de halkın gönlünde taht kurmuş bir mürşid-i kâmil olarak anılmaya devam etmektedir. Türbesi, günümüzde de ziyaret edilen önemli bir tasavvufî merkez olarak varlığını sürdürmektedir.¹¹⁰

Sivâyı terk ile buldu Hudâ'yı

Cenâb-ı Şeyh Mahmûd Hüdâyî (R20/38)

Allah dışında her şeyi terk ederek Allah'ı bulan Şeyh Mahmûd Hüdâyî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Mahmud Hüdâyî'den (k.s.) Allah (c.c.) dışında her şeyi terk eden bir hakikat eri olarak bahsetmektedir. “Sivâyı terk etmek” tasavvuf yolculuğunun en derin ve zor merhalelerinden biri olarak bilinmektedir. Bu terk ediş, sadece mal, makam ve maddî varlık terki değil aynı zamanda benlik, arzu ve ilme dair kibrin de terk edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu beyit Şeyh Mahmud Hüdâyî'nin (k.s.) tevhidin hakikatine eriştiğini ve mâsivâdan arınmış bir hâl üzere olduğunu tasdik etmektedir.

2.5.38. Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.)

Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.), 1475 yılında Buhara'da doğmuş, küçük yaşta dinî bilgileri babası Hacı Teberrük'ten öğrendiği bilinmektedir. Babasının vefatı üzerine çok üzülen Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.) gördüğü bir mânâ üzerine tasavvuf yoluna girmiş ve Anadolu'ya göçüp Uşak'ta Halvetî şeyhlerinden Emîr Ahmed-i Semerkandî'ye intisap etmiştir. Uşak'ta uzun yıllar irşâd faaliyetinde bulunmuş, Halvetîliğin Sinâniyye ve Ahmediyye kollarından aldığı icâzetle Uşşâkiyye tarikatının kurucusu olmuştur. III. Murad'ın davetiyle İstanbul'a gelen Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.), burada Kasımpaşa'da kendisine tahsis edilen tekkede irşâda devam etmiş, hac dönüşü Konya'da vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilmiştir (v. 1593). Evrâd ve virdleriyle Halvetîliğe önemli katkılarda bulunan Hüsâmeddin Uşşâkî (k.s.), Anadolu tasavvuf

¹¹⁰ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 273-275; H. Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 338-340.

geleneğinde kalıcı izler ve birçok tarîkata kaynaklık edecek manevî bir birikim bıraktığı kabul edilmektedir.¹¹¹

Civâr-ı rahmet-i Yezdân'da bulan devlet-i bâkî

Cenâb-ı Hazret-i **Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî** (R20/39)

Allah'ın rahmeti civarında ebedî saadeti bulan Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Hazretleridir (k.s.).

Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî'yi (k.s.) ilahî rahmetin civarında ebedî bir devlete ve saadete erişmiş bir velî olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalar ile O'nun Hakk'ın yakınlığına mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yakınlık yalnızca ölümden sonraki makamına değil dünya hayatındaki manevî mertebesine de işaret etmektedir. Ledünnî ve uhrevî himmetten nasiplendiği belirtilen Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî (k.s.), Hakk'a vuslat yolunda kemale eren ve fenâ halinden bekâ haline uruc eden kâmil bir mürşid olarak yüceltilmektedir.

2.6. AHİRET VE AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.6.1. Kıyamet

Arapça “diriliş, ayağa kalkma” gibi anlamlara gelen kıyamet, dünya hayatının son bulmasıyla başlayacak olan ebedî hayatın ilk aşamasını tanımlamaktadır.¹¹² Kur'an-ı Kerim'de farklı isimlerle tabir edilen kıyamet, gaybi bir bilgi olup vaktinin yalnızca Allah (c.c.) tarafından bilindiği belirtilmektedir.¹¹³

Kıyametin kopmasıyla beraber evrenin fiziki yapısında değişikliklerin meydana geleceği belirtilmektedir. Bu değişiklikler örnek olarak güneşin dürülüp

¹¹¹ Mehmet Akkuş, “Hüsâmeddîn Uşşâkî”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 515.

¹¹² Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara 2022, C.25, s. 516-522.

¹¹³ A'râf, 7/187.

ışığının söneceğini, denizlerin ateşlenip kaynatılacağını, yıldızların kararıp döküleceğini ve tüm canlıların öleceğini bildirilmektedir.¹¹⁴

Kıyamet üç şekilde açıklanmaktadır:

1. Kişinin hayatının sona ermesinden sonra insanın geçici süreliğine ulvi veya süfli bir hayat sürdürmesi. Hz. Muhammed (s.a.v.) “Kim ölürse kıyameti kopmuştur” buyurmaktadır. Buna da küçük kıyamet denilmektedir.¹¹⁵

2. İradi ölümden sonra kalbin kudsî alemde ebedî olarak diri kalacağı bir forma kavuşması. Bu şekil için ise “iradeyle öl ki tabiatla diri kalasın” denilmektedir. Bu da orta kıyamet olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁶

3. Fena Fillah’tan sonra Beka Billah’ta hakiki bir hayata kavuşmak. Buna da büyük kıyamet denilmektedir.

Rûz-i cezâ rahmetini neşr edip

Sûret-i âdemde yine haşr edip (R14/30)

Kıyamet gününde Allah (c.c.) rahmetini yayacaktır. Ve insanı tekrar dirilterek haşredecektir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, kıyamet günü Allah’ın (c.c.) tekrar kullarını dirilteceğini ve onlara rahmetiyle muamele edeceğini işlemektedir.

2.6.2. Mahşer

Mahşer kavramı, haşir sözcüğünden türetilmektedir. Haşir kavramı ise sözlükte; toplamak, bir araya getirmek, sevk etmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise; Allah’ın (c.c.) ölen insanlara ruhlarını iade edip, dünya hayatında yaptıklarının karşılığını vermek üzere toplanma alanına sevk etmesi anlamına gelmektedir.¹¹⁷

¹¹⁴ Tekvir, 81/1-14

¹¹⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.317.

¹¹⁶ Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 375.

¹¹⁷ İsmail Karagöz vd., *a.g.e.*, s. 236.

İnsanların toplanacakları alana ise mahşer denilmektedir. Mahşer, kelime olarak, haşrolunacak ve toplanılacak yer anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise insanların dünya hayatında bütün yaptıklarının karşılığını alacakları ve hesaba çekilecekleri alana denilmektedir.¹¹⁸

Râh-ı dalâlette koma onları

Etme teng başlarına **mahşeri** (R14/26)

Onları gittikleri yanlış yolda bırakma, Başlarına mahşer gününü dâr etme, affet onları.

Vurup Hak yüzü karasın yüzüne rûz-ı **mahşerde**

Yedi ecnâs-ı zenciyyâtı devr eylerler ervâhât (R17/89)

Allah (c.c.), mahşer gününde yüzü kara olanlara adaletini gösterecektir. Yedi farklı türden kararmış ruhlar etrafta dolaşacaklar.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk beyitte dünya hayatında yanlış yola girmiş olan kimseleri yalnız bırakmaması ve onları affetmesi için Allah'a (c.c.) niyazda bulunmaktadır. İkinci beyitte ise mahşer gününde günahkarların yüzlerinin kapkara olacağını ve Allah'ın (c.c.) onlara adaletiyle muamele edeceğini ve günahkâr olan yedi tür ruhun etrafta gezineceğini bildirmektedir.

2.6.3. Şefâat

Şefâat, Arapça kökenli bir kavram olarak sözlükte “birine aracılık etmek” anlamına gelmektedir. İstılahtaki anlamı ise ahiret hayatında, Allah'ın (c.c.) izniyle bazı kimselerin günahkâr kimseler için af dileyip kurtuluşlarına vesile olması sürecini ifade etmektedir.¹¹⁹ İslam inancında ise, mahşer gününde müminlerin affedilmesi için

¹¹⁸ Ferit Develioğlu, “*Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, Akaydın Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 571.

¹¹⁹ İsmail Karagöz vd., a.g.e., s. 612.

peygamberlerin ya da Allah'ın (c.c.) veli kullarının yapabileceği aracılığı ifade etmektedir.¹²⁰

Kur'an-ı Kerim'de genel anlamda Allah'ın (c.c.) izni olmadan kimsenin şefâat edemeyeceği¹²¹ ve şirk koşup Allah'ın (c.c.) razı olmadığı kimselere şefâatin fayda vermeyeceği¹²² vurgulanmaktadır. Bunların yanında bir de şefâatin varlığına işaret eden ayetler bulunmaktadır.¹²³

Hadis ilminde ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmeti için mahşer günü şefâat edeceğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹²⁴ Tasavvufta ise özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmeti için şefâatçi olabileceği inancı, mutasavvıflar arasında genişçe kabul görmektedir.

Şefâ'at ma'denidir şâfi'nin

Hidâyet ma'denin ins û cinnin (R3/3)

Hz. Muhammed (s.a.v.) Şefâatin kaynağıdır. O hem insanlar hem de cinler için hidayet kaynağıdır.

Şefa'ât eyler elbet geçmez ondan

Ayırıp atmaz eşrâfin içinden (R3/6)

Hz. Muhammed (s.a.v.), mutlaka şefâat eder, O'nun şefâati geri çevrilmez. O, kıyamet gününde şerefli olan kimseleri ayırmaz onlara sahip çıkar.

Dahi şehzâdegân u beğde nûr-ı dîde-i uşşâk

Bulardır rûz-ı mahşerde **şefî'-i** müznib u 'usât (R17/6)

Peygamber'in torunları ve büyük zatlar, aşıkların göz nurudur. Bunlar kıyamet gününde günahkarların ve asilerin şefâatçıları olacaktır.

¹²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Şefâat", *DİA*, İstanbul 2010, C. 38, s. 412-415.

¹²¹ Bakara, 2/255.

¹²² Müddessir, 74/48.

¹²³ Necm, 53/26

¹²⁴ Buhârî, "Rikak", 51; Müslim, "Îmân", 322.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu üç beyitte de anlaşılabileceği üzere Hz. Muhammed'in (s.a.v.), torunlarının ve Allah (c.c.) katında değer atfedilmiş olan büyük zatların kıyamet gününde günahkâr kulların şefâatçisi olacağını belirtmektedir. Kur'an ayetleri ve rivayet edilmiş olan hadislerle baktığımız zaman Allah'ın (c.c.) izin vermesi sonucu bunun mümkün olabileceği görülmektedir. Birinci beyitte Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insanların ve cinlerin doğru yola girmelerinin kaynağı olduğu belirtilmektedir. Bunun da kaynağı olarak "(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."¹²⁵ Ayeti gösterilmektedir. İkinci beyitte ise ümmetinden olan lakin insan olmaları münasebetiyle hata yapan kimselerin doğru yolda yürümeye gayret etmelerinden kaynaklı onları yalnız bırakmayacağı anlaşılmaktadır.

2.6.4. Tевbe

Arapça kökenli bir kavram olan tevbe, sözlükte "geri dönmek, vazgeçmek" gibi anlamlara gelmektedir. İstılahtaki anlamı ise, insanın Allah'a (c.c.) karşı işlemiş olduğu günahlardan kaynaklı af dileyip bir daha aynı hatayı yapmamaya çalışması anlamına gelmektedir.¹²⁶

Tevbe kavramı, Kur'an-ı Kerim'de de birçok ayette ele alınmaktadır.¹²⁷ "Ey iman edenler! Allah'a (c.c.) samimi bir tevbe ile dönün"¹²⁸ ayetinde, tevbe konusunda içtenlik ve pişmanlığın önemine işaret edilmektedir. Bu ayetten hareketle "tevbe-i nasûh" (samimi ve kesin dönüş) kavramı İslam düşüncesinde yer edinmektedir.

Dinde ve kültürde büyük öneme sahip olan tevbe kavramı, şairler tarafından dîvânlarında ve mesnevilerinde sıkça işlenmektedir. Şairler, tevbe kavramını ele alırken günahlarını samimi bir şekilde dile getirirken aynı zamanda insanlara nasihat vermeyi de amaçlamışlardır.¹²⁹

Hüsyâr olucak **tevbe** edip işbu günâha

¹²⁵ Enbiya, 21/107.

¹²⁶ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *DİA*, İstanbul 2012, C. 41, s. 279-283.

¹²⁷ Bakara, 2/222; Maide, 5/39; Nisâ, 4/110.

¹²⁸ Tahrîm, 66/8.

¹²⁹ İbrahim Halil Tuğluk, *Klasik Türk Şiirinde Manzum Tевbe-Nâmeler*, *Ekev Akademi Dergisi*, 2009, 38, s. 198.

Mest eyleriz öz cânımızı aşk-ı İlâh'a (R34/12/8)

Uyanık olmak için bu günahlara tevbe etmek gerekir. Biz canımızı Allah (c.c.) aşkı ile mest ederiz.

Tevbe kıl zühdüne zâhid sakın ol meyhânede

Budurur vallâhi billâh zâlike'l-fadlû'l-azîm¹³⁰ (R107/4)

Ey zâhid, zâhitliğe tevbe edip huzurla meyhaneye gir. Vallahi, billahi bu gerçekten büyük bir fazilettir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk beyitte insanın öz benliğine dönebilmesi için tövbe etmesi gerektiğini ve insanın yalnızca Allah (c.c.) aşkı ile mest olması gerektiğini ifade etmektedir. İkinci beyitte ise zâhidin zühdüne tevbe edip bir dergâha bend olmasını ve bunun da en faziletli yol olduğunu şiirine işlemektedir.

2.6.5. Bezm-i Elest

İslam düşüncesinde ruhların yaratıldığı zaman Allah (c.c.) ile insan arasında geçen sözleşmeyi ifade eden bir kavramdır. Farsça da sohbet meclisi anlamına gelen “bezm” ile Arapça da ben değil miyim anlamına gelen “elestu” çekimli fiilinin bir araya gelerek oluşturduğu terkidir.¹³¹ Bu terkid Kur'an-ı Kerim'de geçen “Elestu bi-Rabbikum”¹³² “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” ayetine dayandığı bilinmektedir. Ayete göre, Allah (c.c.) insan ruhlarını dünya hayatından önce yaratmış ve onlara bu soruyu yönlendirmiştir. Sorunun muhatabı olan insanoğlu ise bu soruya karşılık olarak “Bela”¹³³ “Evet sen bizim Rabbimizsin.” Diyerek karşılıklıta bulunmuş ve Allah'ın (c.c.) varlığına tanıklık etmişlerdir. Allah (c.c.) ile insan arasındaki bu sözleşme insanın, yüce yaratıcıyı bilme fıtratına sahip olarak dünyaya geldiğini göstermektedir.

İslam Edebiyatı'nda ve tasavvuf alanında sıkça kullanılan “Bezm-i Elest” kavramı, şairlerin sevgiliye olan aşkın o zaman başladığını ve o günden beri aşklarının

¹³⁰ Duhan, 44/57.

¹³¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 106-108.

¹³² A'râf, 7/172.

¹³³ A'râf, 7/172.

devam ettiğini ifade etmek için de kullanılmıştır. Şiirlerde “Bezm-i Elest”, “Elest Bezminde” veya yalnızca “Elest” olarak da işlendiği görülmektedir. Dîvân şiirinde, insanın dünyada gurbette olması, ezeli olan aşka duyulan hasret ve Allah’a (c.c.) dönüş olarak sıkça işlenmektedir.¹³⁴

Delk-i zühdü soyunup **bezm-i elest’te** bî-riyâ

Hil’at-ı aşkı giyip su’dâna gelmişlerdenim (R105/2)

Zâhidlik elbisesini çıkarıp Elest Meclisi’nde samimi olanlardanım. Aşk kaftanını giyerek İlâhi aşkın cezbisine gelenlerdenim.

Biziz meyhâne-i **bezm-i elest’ten** nûş eden câmı

Bizimle pâ-yı humde mest olan meyhâneye gelsin (R132/2)

Biz Elest Meclisi’ndeki meyhaneden içenlerdeniz. Kim ki bizimle mest olmak ister ise meyhaneye (aşk meclisi) gelsin.

Elest bezminde nûş ettim onu ben dest-i kudretten

Eylemem hiç ebed asla hemîşe sekr-i hâlâyım (R15/5)

Elest Meclisi’nde Allah’ın (c.c.) kudret elinden aşk şarabını içtim. Artık sonsuza kadar bu manevî sarhoşluk hâlinden çıkmam.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î ilk beyitte, Elest Meclisi’nde Allah’ın (c.c.) sormuş olduğu soruya cevap verirken samimi olduğu için zâhidlik elbisesini çıkarıp aşk kaftanını giydiğini belirtmektedir. Bundan kaynaklıdır ki, Allah (c.c.) aşkı ile cezbeyle gelmiş kimselerdendir. İkinci beyitte, Elest Meclisi’nde İlâhi aşk şarabını içenlerden olduğu için İlâhi cezbe ve vecd hali isteyenlerin meyhane diye tabir edilmiş olan aşk meclisine gelmeleri gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu cezbe halinin oluşması için kişinin dünyevi zevklerden uzaklaşarak Allah’a (c.c.) yaklaşması gerekmektedir. Üçüncü beyitte ise, Aşk şarabını Allah’ın (c.c.) kudret elinden içen bir kimse olduğunu ve bu aşk şarabının verdiği sarhoşluk halinden sonsuza dek

---

¹³⁴ İskender Pala, “Bezm-i Elest (Edebiyat)”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 108.

çıkmayacağını belirtmektedir. Çünkü bu dünyevi bir lezzet gibi etkisi geçen bir şey olmamakla beraber İlâhi bir lezzet olup etkisinin insanı sonsuza dek kaplayacağı anlaşılmaktadır.

2.6.6. Cennet

İslam inancında müminlere vaad edilen ahiretteki sonsuz sevinç ve nimetler diyarını ifade eden “Cennet” kavramı, sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamlarına gelen “c-n-n” kökünden türemiş olup sık ağaçlı ve yeşil bahçeler anlamına gelmektedir. İstılahtaki anlamı ise salih kulların ebedî olarak saadet içerisinde yaşayacakları mekân olarak tanımlanmaktadır.¹³⁵

Kur'an-ı Kerim'de cennet, “Darü's-Selam”,¹³⁶ “Firdevs”,¹³⁷ Cennetu'n-Naim”¹³⁸ gibi isimlerle anılmaktadır. Aynı şekilde cennetin tasviri ve cennete kimlerin gireceği ile alakalı olarak birçok ayet mevcuttur. Cennete girmenin temel şartı ise Kur'an-ı Kerim'de “İman edip salih ameller işleyenler cennetliklerdir.”¹³⁹ Ayeti ile belirtilmektedir.

Türk Edebiyatında cennet kavramı, çeşitli biçimlerde ele alınmış ve genellikle teşbih sanatı aracılığıyla ifade edilmektedir. Şairler, cenneti sevgilinin yüzü ve mekânı ile ilişkilendirerek tasvir etmekte; ayrıca şehirler üzerinden benzetmeler yaparak anlam zenginliği kazandırmaktadırlar.¹⁴⁰ Dîvân Edebiyatı'nda ise cennet tasavvuru özellikle bahçe imgesiyle şekillendirilmiş olup; bağ, ravza, gülzâr, gülşen kimi kavramlar ile ilişkilendirilmektedir.¹⁴¹ Firdevs kavramının ise, cennetin tamamını, merkezini veya en değerli bölümünü ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.¹⁴²

Dil-i dâna durur cennet kelâmıdır gıdâ rûha

¹³⁵ Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 374-376.

¹³⁶ Yunus, 10/25.

¹³⁷ Kehf, 18/107.

¹³⁸ Maide, 5/65

¹³⁹ Bakara, 2/82

¹⁴⁰ Muhammet Arı, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Tez (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2016, s.77.

¹⁴¹ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 61-62.

¹⁴² Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, İstanbul 1993, C.7, s.377.

Eğer **cennâta** girdinse görünür sana ondan Zât (R17/17)

Bilge gönül için cennet, ilahi kelim ve ruha gıdadır. Eğer cennete girdiysen, sana Allah'ın (c.c.) hakîkati görünür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyitte cenneti zahiri bir mekân ötesinde Allah (c.c.) kelamı ve hakîkatinin idraki olarak değerlendirmiş ve cennete gerçek manada girmiş olan kişinin Allah'ın (c.c.) vechini müşahade edeceğini bildirmiştir. Tasavvufî düşünceye bakıldığı zaman Allah'ın (c.c.) vechini görmek, nimetlerin en büyüğü olarak kabul edilmektedir.

Bu kere yüzlerin ak eyleyip Hak udhulûhâ¹⁴³ der

Girdiler **Cennet-i** kurba ederler türlü zevkiyyât (R17/92)

Bu defa Allah (c.c.) yüzlerini ak eyleyerek, oraya (cennete girin) der. Onlar Allah'a (c.c.) yakınlık cennetine girerek türlü zevkler yaşarlar.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Allah'ın Hicr Suresi'ndeki "Oraya esenlik ve güven içerisinde girin." Ayetine telmihte bulunarak bu ayetin muhatabının, günahları bağışlanan ve ilahi rahmete mazhar olan kimseler için olduğunu ve o kimselerin cennette türlü nimetlerle mükafatlandırılacağını belirtmektedir.

Cennet dil-i ârif durur ona yine ârif girer

Nâdân onu kande görür ârif olup ihsânı gör (R72/2)

Cennet, âriflerin gönlüdür, ona ancak arifler girer. Cahiller cenneti nasıl görebilir? Ancak ârif olan onu idrak eder.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, teşbih sanatı ile cenneti gerçek manada marifet ehli kimselerin gönlünde olduğunu, cahillerin cenneti yalnızca bir bahçeden ibaret görmesi, lakin cennetin ilahi bilgi ve aşkın zirvesi olduğunu dile getirerek cahillerin yalnızca zahiri gözle, ariflerin ise manevî gözle idrak ettiğini belirtmektedir.

---

¹⁴³ Hicr, 15/46.

Çün cemâl-ı yâre hayrân dîdesi mestâneler

Arz olunsa **cennet** içre hûr u gilmân istemez (R81/3)

Allah'ın (c.c.) cemaline hayran olanların gözleri mest olmuştur. Onlara cennette huriler ve gılmanlar sunulsa bile istemezler.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, dünyada tek amaçları Allah'a (c.c.) vuslat olan kimselerin, cennetteki zahiri zevkler için değil de gayelerinin yalnızca Allah'a (c.c.) kavuşmak olduğunu belirtmektedir. Tıpkı Yunus Emre Hazretleri'nin (k.s.) şiirinde "Sûfilere sohbet gerek ahîlere ahret gerek Mecnunlara Leyli gerek bana seni gerek seni."¹⁴⁴ Nutku şerifi gibi, cümle mahlukatın bir amacının olduğunu ve onu istediğini belirtip, kendi istediğinin de yalnızca Allah'a (c.c.) vuslat olduğunu muntazam bir şekilde belirtmektedir.

Ruhundur ravza-i **Cennet** safâ bahşeyler uşşâka

Lebin Kevser olup olmuş kamu halka sebîlullâh (R138/5)

Cennet bahçesi, senin ruhundur ve aşıklara safa bahşeyler. Senin dudağın Kevser olup, herkes için Allah'a (c.c.) giden bir yol olmuştur.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) telmihte bulunarak, ruhunun cennet bahçesi olduğunu ve aşıklara gönül şenliği bahşettiğini dile getirmektedir. Dudaklarını ise Kevser suyu gibi hayat verici olarak tasvir edilip bütün alemler için Allah'a (c.c.) giden bir yol haline geldiğini belirtmektedir.

Gûşuna erince sît-i ırcî'î ez-savb-ı Hak

Per açıp pervâz etti **Cennet-i Me'vâ'ya** tâ (R162/2)

Kulun kulağına Allah'tan (c.c.) bana dön hitabı gelince, Kanat açarak Cennetü'l-Me'vâ'ya doğru uçtu.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, insanoğlunun kulağını Allah'a (c.c.) dönün hitabı geldiği vakit tıpkı bir kuş misali kanatlarını açıp, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de

---

¹⁴⁴ Selim Yağmur, *Yunus Emre Dîvânı*, Dergâh Yayınları, Haziran 2011, s. 367.

“İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak Me’vâ cennetleri vardır.”¹⁴⁵ Ayeti ile belirttiği cennete uçacaklarını belirtmektedir.

2.6.6.1. Kevser

Kur’an-ı Kerim’de, Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “Orada akan bir ırmak vardır.”¹⁴⁶ Bu ırmaklardan birisi de kevser ırmağı olarak geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de; “(Resulüm) Kuşkusuz biz sana kevser’i verdik.”¹⁴⁷ Ayetinde geçen kevser kavramının ne anlamında kullanıldığını Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisleri açığa kavuşturmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine cennette özel olarak bir ırmağın tesis edildiğini ve bu ırmağın iki kıyısı üzerinde içi oyulmuş incilerin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

Yapılmış olan tefsir çalışmalarında kevser ırmağı hakkında çeşitli izahatlar yapılmıştır. Kevser’in çamurunun misk koktuğu ve cennet kumunun miskten oluştuğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴⁹

Kevser ırmağının; akarsu veya göl olduğu, boyu ve eninin çok uzun olduğu, bir kez içen kimsenin bir daha susuzluk çekmediği, suyunun; süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk olduğu belirtilmektedir. Garâb-ı Kevser ve Âb-ı Kevser isimleriyle de bilinmektedir.¹⁵⁰

Kadehler doldurup sundu Ali Haydar bana **Kevser**

Açınca cümle ref’ oldu hicâblar dîdegânımdan (R11/82)

Hz. Ali (k.v.) bana kevser kadehlerini doldurup sundu. O içişle gözümden tüm perdeler kalktı.

¹⁴⁵ Secde, 32/19.

¹⁴⁶ Gâşiye, 88/12.

¹⁴⁷ Kevser, 108/1.

¹⁴⁸ Buhari, Tefsir: 108.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983, C. 2, s. 229.

¹⁵⁰ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 280.

Esîr-i aşk edip genc-i belâda ettiren zârî

Saçı sünbül gözü nergis dudağı **âb-ı Kevser'dir** (R52/2)

Beni aşkın esiri yapan, belalar hazinesine düşüren sevgili, beni acıacak hale getirdi. Onun saçı sünbül, gözü nergis, dudağı ise kevser suyu gibidir.

Keşti-i Nûh necâtla bahr-i zulmetten geçip

Yâr lebinden **Kevser** içtim âb-ı hayvân içmezim (R121/5)

Nuh'un (a.s.) gemisi kurtuluşa zulmet denizinden geçti. Ben sevgilinin dudağından kevser içtim, artık fani hayat suyunu içmem.

Havz-ı **Kevser** sana teslim sâkî senin ümmete

Kevserin ırgör susadım çağırırım yâ Ali (R143/7)

Kevser suyu sana teslim edildi, ey Ali (k.v.) sen ümmetin kevser sunucususun, bana kevser'i içir, susadım, seni çağırıyorum Ya Ali (k.v.)!

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, kevser suyuna telmihte bulunarak, kevser suyunu sevgilinin ağzından çıkan hikmetli sözlere benzetmektedir. İlahi aşk uğruna zelil duruma düştüğünü ve bu durumdan da ancak velayet makamının şahı, kevser suyunun sunucusu Hz. Ali'nin (k.v.) himmetiyle çıkabileceğini ve ilahi hakîkate ulaşabileceğini belirtmektedir. Zahirî manada kişinin bir kez bu sudan içmesi halinde bir daha susuzluk çekmeyeceğine teşbihte bulunarak, eğer bu sudan içerse gözlerinden perdelerin kalkacağını ve Aşk-ı İlahî'ye kavuşacağını belirtmektedir.

2.6.6.2. Sidre

Arapça “sidre” kavramı, Arap Yarımadası'nda yetişen “hoş gölgeli nebk ağacını” ifade etmek için kullanılır. İstılahta ise, Cebrail'in ötesine geçemediği, ancak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Miraç gecesinde ulaştığı en yüksek mertebeyi ve ilahi huzuru simgeleyen en yüce makam olarak belirtilmektedir.¹⁵¹

---

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, “Sidretü'l-Müntehâ”, *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 151-152.

Kur'an-ı Kerim'de, "Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı." Ayetleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Miraç gecesinde mazhar olduğu ilahi tecellileri ve yükseldiği makamı ifade etmektedir.

Dîde-i dilden Kabûlî hark u ref'-i sırra bak

Bahr-ı ummânı dolan çek kendini bir **sidre** bak (R28/5)

Ey Kabûlî, kalp gözünü aç ve sırların açığa çıkışına ve yücelmesine bak. Denizleri okyanusları dolaş ve kendini sidreye yönelt.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î bu beyitte, ilahi sırların açılması için ve ilahi hakîkate ulaşması için gönül gözünün açılması gerektiğini belirtmektedir. En yüksek makam olarak nitelendirilen Sidretü'l Münteha'ya varılabilmesi için kişinin dünyevi kaygılardan uzaklaşarak manevî mertebeleri geçmesi gerektiğini belirtmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, kalp gözünü açarak ilahi sırlara ve hakîkate kavuşma arzusunu işlemektedir.

2.6.6.3. Tûbâ Ağacı

Sidre'de bulunan, kökünün yukarıda dallarının aşağıda olduğu ve gölgesinin bütün cennete kapladığı belirtilen bir ağaçtır. Her seferinde farklı tatlarda meyveler veren bir ağaç olan Tûbâ Ağacı, rivayetlere göre gövdesinin sarı altından, dallarının kırmızı mercandan ve yapraklarının da yeşil zümrütten olduğu belirtilmektedir. Bu ağaçta her insanın bir yaprağının olduğunu ve insan öldüğü vakit yaprağının da düştüğü rivayet edilmektedir.¹⁵²

Edebiyatımızda genel itibariyle Tûbâ Ağacı sevgilinin uzun boynuna benzetilmektedir. Tasavvufî anlamda ise Hak ve üns makamını ifade eden bir kavram olarak kullanılan Tûbâ, Allah'ın (c.c.) huzurunda mutluluk, sükûn ve huzur içinde bulunma halini ifade etme manasında kullanıldığı görülmektedir.¹⁵³

¹⁵² İskender Pala, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁵³ Mustafa İsmet Uzun, "Tûbâ (Kültür ve Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 2012, C. 41, s. 317-319.

Ey kadi **tûbâ** cemâlin hüsn-i mir'ât-ı Cemîl

Sûretin ma'nî yüzünde sûret-i Hakk-ı Celîl (R101/1)

Ey kadı, senin cemalin, en güzel (Cemîl) olanın aynadaki bir yansımasıdır. Senin sûretin, anlam yönüyle Celil olan Allah'ın (c.c.) sûretidir.

Yüzün Firdevs-i a'lâdır saçın **Tûbâ'dır** uşşâka

Bezenmiş türlü elvânı görünce bend-i dâm oldum (R116/3)

Senin yüzün Firdevs Cenneti'dir, saçın ise âşıklar için Tûbâ ağacıdır. O'nu çeşitli renklerle bezenmiş halde görünce tuzağa düştüm.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk beyitte, “kadi” kavramıyla Allah'ın (c.c.) güzelliğini yansıtan bir varlığı kastederek, güzelliğinin Tûbâ Ağacı gibi olduğunu lakin bunun da yalnızca en güzel olan Allah'ın (c.c.) güzelliğinin sadece bir yansıması olarak nitelendirmektedir. Suretinin de el-Celîl olan Allah'ın (c.c.) manevî anlamda Allah'ın (c.c.) sureti olduğunu belirtmektedir. İkinci beyitte ise en sevgili olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yüzünün Firdevs Cenneti saçlarının ise aşıklara, onun yolundan gitmeye gayret edenlere Tûbâ ağacı olduğunu belirtmektedir. Tıpkı Firdevs Cenneti ve Tûbâ Ağacı gibi güzelliklerini gördüğü vakit gönlünü O'na kaptırdığını işlemektedir.

2.6.7. Cehennem

Cehennem kavramı, Arapça “derin çukur, hayırsız ve uğursuz” anlamlarına geldiği bilinmektedir.¹⁵⁴ Cehennem kavramının Kur'an-ı Kerim'de 77 yerde geçtiği bilinmektedir.¹⁵⁵ Kur'an'da cehennem “nâr”¹⁵⁶ (ateş), “sair”¹⁵⁷ (alevli ateş), “haviye”¹⁵⁸ (uçurum), “leza”¹⁵⁹ (kavurucu ateş), “hutame”¹⁶⁰ (paramparça eden ateş),

¹⁵⁴ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 225-226.

¹⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Cehennem (Kelâm)”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 227-233.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/16.

¹⁵⁷ Mülk, 67/5.

¹⁵⁸ Kâria, 101/9-11.

¹⁵⁹ Meâric, 70/15.

¹⁶⁰ Hümeze, 104/4-7.

“sekar”¹⁶¹ (yakıp kül eden ateş), “cahîm”¹⁶² (tutuşmuş ateş) gibi farklı isimlerle anılmaktadır.

Cehennem, kıyamet günü insanların amellerine göre karşılık görecekleri bir azap yurdu olarak tasvir edilmektedir. Günahkârlar ve inkarcılar burada cezalandırılacak ve cezalarını çektikten sonra cennete girecek olanların da olacağı belirtilmektedir.¹⁶³

Türk Edebiyatı’nda nârın, ateş olması ve yakması münasebetiyle ele alınarak işlendiği bilinmektedir. Bazı şairlerimiz, kahr, kudret ve aşkın maşuğa olan hicranı olarak da ele aldıkları görülmektedir.¹⁶⁴

Dahi tahte’l-arâzîni gezip gördüm **cehennemde**

Yanar od içre müşrikler u münkirler cerâimden (R11/76)

Yer altını gezim cehennemi gördüm, orada müşrikler ve münkirler günahlarından kaynaklı ateş içinde yanıyorlardı.

Olunca **nâr** ile bâdı ikisi bir yere terkîb

Karâr eyler nice bin hıkbe eslefde bu cinniyyât (R17/82)

Ateş ve rüzgâr aynı yerde birleşince, bu günahkâr kimseler binlerce yıl boyunca orada kalırlar.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, ilk beyitte manevî olarak yer altını gezip cehennemi gördüğünü ve orada Allah’a (c.c.) ortak koşanlar ile Allah’ı (c.c.) inkâr edenlerin dünya hayatında yapmış oldukları suçlardan kaynaklı ateşler içinde cezalandırıldıklarını işlemektedir. İkinci beyitte ise, ateş ile rüzgârın birleşmesi üzerine şiddetli bir azap oluşturduğunu ve günahkâr kimselerin bu şiddetli azap

¹⁶¹ Müddesir, 74/26-27.

¹⁶² Saffât, 37/55.

¹⁶³ Bekir Topaloğlu, “Cehennem (Kelâm)”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 227-233.

¹⁶⁴ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 38.

içerisinde nice binlerce yıl yani çok uzun bir zaman cezalandırıldıklarını ifade etmektedir.

2.7. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR

2.7.1. Besmele

Kur'an-ı Kerim'de ayet olarak geçen besmele¹⁶⁵, “Allah'ın (c.c.) adıyla başlarım” anlamına gelmektedir. Tamamı “Rahman ve Rahim olan Allah'ın (c.c.) adıyla başlarım” anlamına gelmektedir. Kur'an'da ayet olarak geçmekle beraber, surelerin başında müstakil olarak da besmele bulunmaktadır.¹⁶⁶ Türk Edebiyatı'nda telmih ve iktibas yoluyla kullanılmış olup Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde müstakil manzumelerde yer edinmektedir.

Levh-i Mahfuz'da yazılı ve ism-i azam olan besmele; Hz. Adem'e (a.s.) ilk gelen kelam, Hz. Musa'nın (a.s.) asasında, Hz. İsa'nın (a.s.) dilinde, Hz. Süleyman'ın (a.s.) mühründe ve Cebrail'in kanadında olan kelamdır.¹⁶⁷ Dinde bu kadar büyük öneme sahip olan bu kelama şairler tarafından da büyük bir önem verilmiş olup işlenmektedir. Eserlerine besmele ile başlamayı gelenek haline getiren şairler, mukaddimelerinin manzum ve mensur kısımlarında da besmeleyi işlemektedirler.¹⁶⁸

Söyle gel ey hâme-i câme-siyâh

Her ne var sırrında îdâ'-ı ilâh (R1/1)

Ey siyah elbiseli kalem! Gel ve söyle. İçinde Allah'ın (c.c.) sırrını taşıyan her şeyi dile getir.

İzn-i Hak'la idüb âgâz sühan

Besmeleyle kıl makâle bed'i sen (R1/2)

¹⁶⁵ Neml, 27/30.

¹⁶⁶ Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB Yay., Ankara 2011, s. 1.

¹⁶⁷ Kemal Yavuz, *Türk Hayat ve Şiirinde Besmele*, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, KTB Yayınları, Aralık 2013, s. 221.

¹⁶⁸ Mustafa İsmet Uzun, “Besmele”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 538.

Söz söylemeye Allah'ın (c.c.) izniyle başla. Söze “Bismillah” (Allah'ın (c.c.) adıyla) başla.

Her ne kâra bed'ede bâ y u gedâ

Evvelinde lâzı mest nâm-ı Hudâ (R1/3)

İster zengin olsun ister fakir her işe başlarken Allah'ın (c.c.) adıyla başlamak gerekir.

Olmasa bir kâr okuna **besmele**

Ebter olup âhiri noksân gele (R1/4)

Eğer bir işe Allah'ın (c.c.) adıyla başlanılmazsa o iş eksik ve sonu kesik olur.

Nâm-ı Hak'la her kim ide bed'-i kâr

Feth eder her müşkilin Perverdgâr (R1/5)

Her kim işine Allah'ın (c.c.) adıyla başlarsa, işindeki her zorluğu Allah (c.c.) onun için çözer.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, birçok dîvân şairi gibi dîvânına “Allah'ın (c.c.) adıyla” anlamına gelen besmele başlığı ile başlamış ve dîvânının Allah'ın (c.c.) yardımıyla tamam olmasını dile getirmiştir. Bu başlıkta siyah elbiseli kalem ile kalemin mürekkebine telmihte bulunmuş ve dîvânında Allah'ın (c.c.) murad ettiğinden gayri bir şey yazılmamasını dile getirmektedir. Daha sonrasında ise bir işe başlamada besmelenin önemini dile getirmektedir. Besmele ile başlanılan işin Allah'ın (c.c.) desteğini alacağını, besmelesiz fiilin ise ebter olacağını dile getirmektedir.

2.7.2. Hamd-Şükür

Sözlükte “lütfu, nimeti ve yüce vasıfları dile getirerek övme” anlamına gelmektedir.¹⁶⁹ Allah'ın (c.c.) vermiş olduğu nimetler için övgü ve yücelik kavramlarıyla O'nu anmaktır. Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha Suresinin

---

¹⁶⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 157.

birinci ayetinde hamdın kimin için olması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmektedir. “Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a (c.c.) mahsustur”¹⁷⁰ Bu ayet ile hamdın yalnızca bütün övgülere layık olan tek varlığa yani Allah’a (c.c.) olması gerektiği görülmektedir.

Şükür ise “karşılığını vermek, iyilik edeni iyiliğiyle övmek, minnettarlık” gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise “Allah’tan (c.c.) veya insanlardan gelen iyiliklere karşı minnettarlığını ifade etme” anlamına gelmektedir.¹⁷¹ İnsanın gelen iyilik kimden olursa olsun nankörlükle değil de minnettarlıkla mukabelede bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. İnsan kalple, dille ve fiillerle şükrünü dile getirebilmektedir.

Pes ez-în **hamd ü senâ** eyleyelim

Terk-i hubb-ı mâsivâ eyleyelim (R2/1)

Bu girişi yaptıktan sonra Allah’a (c.c.) hamd ve sena eyleyelim. Ondan başkasına olan sevgiyi terk eyleyelim.

Hamd ona yaraşır ancak dü-cihân

Ol yarattı her ne var peydâ nihân (R2/2)

Dünya ve ahirette hamd yalnızca Allah’a (c.c.) yaraşır. Gizli ve aşikâr ne var ise Allah yarattı.

Şükr ü minnet ona olsun her nefes

Ahsen-i takvîmde yarattığı pes (R2/3)

Her nefeste şükür ve minnet Allah’a (c.c.) olsun. Çünkü bizi en güzel şekilde yarattı.

Bâhusûs kim ilm ü irfân-ı hüner

Virüben mülkünden etti mu’teber (R2/4)

¹⁷⁰ Fatiha, 1/2.

¹⁷¹ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, s. 259-261.

Özellikle bize ilim, irfan ve yetenek vererek mülkünde itibar sahibi kıldı.

Kût u fazla verdiği ni'metlerin

Nice **şükürün** ideriz biz onların (R2/5)

Verdiği bu yücelik ve fazilet nimetlere nasıl yeterli şükredebiliriz.

Dâimâ biz edip isyân ol Gafûr

Zulmet u isyânımızı etmekte nûr (R2/6)

Biz daima isyan ederiz, Allah (c.c.) ise bağışlar. Bizim içine düştüğümüz karanlığı nurlandırır.

Dergehine suçlu varan afv olur

Bahr içinde nice hâşâk mahv olur (R2/7)

Onun dergahına suçlu varan affolunur. Denizde nice çer çöp (günahlar) yok olur gider.

Böyle bir sâhib-sehâvet pâdişâh

Var mı kim lâyük ola nâm-ı İlâh (R2/8)

Böyle cömertlik sahibi bir padişahın namına layık olan kimse var mıdır?

Birliğine şüphe sığmaz zerrece

Küfvü yoktur cümleden oldur yüce (R2/9)

Allah'ın (c.c.) birliğine zerrece şüphe yoktur. Benzeri yoktur ve herkesten yücedir.

Ger olaydı âlem içre dü-ilâh

Yıkılırdı yer ü gök olup tebâh (R2/10)

Eğer kâinatta iki ilah olsaydı yer ve gök yıkılır mahvolurdu.

Kâsırız **şüküründe** yoktur sözümüz

Rahmetine tutmuşuz ümmîdimiz (R2/11)

Şükrünü eda etmekte eksik kaldığımız aşikâr, buna sözümüz yok. Ama umudumuzu Allah'ın (c.c.) rahmetine bağladık.

Ona lââyık kârımız önden sona

Olsa olsa şirkimiz yoktur ona (R2/12)

Allah'a (c.c.) layık bir amelimiz baştan sona yoktur. Sadece şirke düşmemişizdir.

Küh-i zâtına erişmez aklımız

Gece-gündüz eylesek sarf fikrimiz (R2/13)

Allah'ın (c.c.) zatının mahiyetini gece gündüz fikir sarfetsek de anlamaya aklımız yetmez.

Cümle ni'met kendinin in'âmıdır

Böyle bilmek **şükrünün** itmâmıdır (R2/14)

Bütün nimetler Allah'ın (c.c.) ihsanıdır. Bunu böyle bilmek şükrün tamamlanmasıdır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, besmele ile girişi yaptıktan sonra Allah'a (c.c.) hamd ve şükür ile dîvânına devam etmektedir. İnsanın böyle yüce bir varlık dışında başka hiçbir varlığa gönlünde yer vermemesi ve gönlünü Allah'tan (c.c.) gayri cümle varlıktan arındırması gerektiğini, bundan kaynaklı hamdı yalnızca Allah'a (c.c.) yapması gerektiğini belirtmektedir. Bunun da nedenini şu örneklerle açıklamaktadır: Allah'ın (c.c.) insanı en güzel şekilde yaratması, insana yüce bir değer vererek cümle mahlukattan üstün kılması, insanın her ne kadar hata yaparsa yapsın Allah'ın (c.c.) merhametine sığındığı vakit affedilmesi ve cümle nimetin Allah'ın (c.c.) lütfu olması. Bu örneklere bakıldığı zaman insanın acziyetinin farkına vararak, Allah'ın (c.c.) zatının mahiyetine asla akıl erdiremeyeceğini anlaması ile Allah'a (c.c.) şükrünü tamamlayabileceğini belirtmektedir.

2.7.3. Tasliye (Salat ve Selam)

Hiz. Muhammed'e (s.a.v.) yönelik dua, övgü ve rahmet dileme ifadelerini kapsamaktadır. Salat kavramı, "dua, rahmet, bereket" gibi anlamlara gelirken selam kavramı ise, "esenlik, barış" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷² Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salat ederler. Ey iman edenler! Siz de O'na salat edin ve tam bir teslimiyetle selam verin"¹⁷³ ayeti ile Hiz. Muhammed'e (s.a.v.) salat ve selam etmenin önemi ve ciddiyeti belirtilmektedir. Şairler de salat ve selamın önemini bizzat eserlerinde bir başlık mahiyetinde kullanarak işlemektedirler.

Salât ile selâm olsun Resûl'e

Kim oldur reh-nümâ olan bu yola (R3/1)

Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) salat ve selam olsun. Çünkü O, bu hakikat yolunun rehberi ve kılavuzudur.

Dedi levlâke levlâke Hak Te'âlâ

Dü-âlemde edip kadrini a'lâ (R3/2)

Allah (c.c.), "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." Dedi. Böylece iki alemde de O'nun mertebesini yüceltti.

Şefâ'at ma'denidir şâfi'inin

Hidâyet ma'denin ins ü cinnin (R3/3)

O, şefâat dileyenlerin şefâat kaynağıdır. İnsanların ve cinlerin hidayet kaynağıdır.

Onun destine vâsıl olmayan dest

Kalır lâ-büd dalâlet içre pâ-y-best (R3/4)

O'nun eline ulaşamayan el, kaçınılmaz olarak delalet içerisinde esir kalır.

¹⁷²M. Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 23-24.

¹⁷³ Ahzab, 33/56.

Şu kim zencîr-i aşkındadır unkı

Yedip çekti ona buldurup Hakk'ı (R3/5)

Kim ki O'nun aşkının zincirine tutunursa, Hz. Peygamber (s.a.v.) onun elinden tutar ve Allah'ı (c.c.) bulmasını sağlar.

Şefa'ât eyler elbet geçmez ondan

Ayırıp atmaz eşrâfın içinden (R3/6)

Hz. Muhammed (s.a.v.), mutlaka şefâat eder, O'nun şefâati geri çevrilmez. O, kıyamet gününde şerefli olan kimseleri ayırmaz onlara sahip çıkar.

Habîbim dedi çünkü ona Allâh

Huyuyla huylanır dostunun ol şâh (R3/7)

Allah (c.c.) O'na “Habibim” dedi çünkü. O, dostunun “Allah'ın (c.c.)” ahlakıyla ahlaklanmış bir sultandır.

Nitekim merhamet kânıdır Hak

Habîbi de eder şefaât muhakkak (R3/8)

Allah (c.c.) merhamet kaynağıdır. Allah'ın (c.c.) Habibi de elbette şefâat eder.

Kapısına varan reddolmaz elbet

Mürüvvet kânıdır eyler mürüvvet (R3/9)

O'nun kapısına varan geri çevrilmez. O, cömertliğin kaynağıdır ve hep lütfeder.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Allah'ın (c.c.) adıyla başlayıp, O'na hamd-u sena eyledikten sonra kâinatın en sevgilisi olan Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) salat ve selam etmektedir. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de, “Kuşkusuz ki Allah ve melekleri Peygambere salat ediyorlar. Ey iman edenler! Sizde tam bir teslimiyet ile

Peygambere salat ve selam edin.”¹⁷⁴ Ayeti ile kendisine inananlardan habîbine karşı da tam bir teslimiyet içerisinde saygı duyup anmalarını istemektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î de Allah’ın (c.c.) bu emri çerçevesinde insanların ve peygamberlerin en şerefli olan Hz. Muhammed Mustafa’yı (s.a.v.) en güzel şekilde anmaktadır. Allah’ın (c.c.), O’na gösterdiği teveccüh ile hakikat yolunun rehberi olarak andığı Hz. Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) şefâatin ve hidayet kaynağı olduğunu, kapısına edep ile varanın geri çevrilmeyeceğini, O’na tutunanın Allah’ı (c.c.) bulacağını ve Allah’a (c.c.) varanın da kurtuluşa ereceğini belirtmektedir. Allah’ın (c.c.) yüce merhametinden sual olunamayacağı gibi “Habibim” dediği Hz. Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) da şefâatinden sual edilemeyeceğini çünkü O’nun Allah’ın (c.c.) ahlakı ile ahlaklandığını belirtmektedir.

2.7.4. Zemzem

Hacerü’l Esved’in karşısında bulunan Kabe’ye 19 metre mesafede bulunan suya verilen isimdir. Birçok farklı isimle tabir edilmiş olsa da en yaygın kullanılış “bol su” anlamına gelen zemzem kavramı olmuştur.¹⁷⁵ Hz. İbrahim, (a.s.) yeni evlendiği eşi Hz. Hacer ile oğlu Hz. İsmail’i (a.s.) diğer eşi olan Sare’den korumak maksadıyla onları Şam’dan çıkarıp Mekke’ye getirmiştir. Hz. Hacer ve Hz. İsmail’in (a.s.) yanlarında olan su tükenince bir hayli susamaları üzerine Hz. Hacer Safa ve Merve tepeleri arasında gelip giderek su ararken bir meleğin yeri kazdığını ve kazdığı yerden su çıktığı bilinmektedir. Bazı rivayetlere göre Hz. İsmail’in (a.s.) topuğunun değdiği yerden de çıktığı söylenmektedir.¹⁷⁶

Tâli’î mes’ûd olanlar bunlara hemdem olup

Gusl eder cürm ü günehten sanki **Zemzem** âb ile (R16/70)

Şanslı olanlar, arif kimselerle hemdem olurlar. Ve onların yanında sanki zemzem suyuyla yıkanmış gibi günahlarından ve hatalarından arınırlar.

¹⁷⁴ Ahzab, 33/56.

¹⁷⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Zemzem”, *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, s. 242-246.

¹⁷⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 503-504

Kaddine dilbestedir serv u çınâr u yâsemîn

Teşnedir dudağına bî-kâr **zemzem** cû-yı nîl (R100/2)

Senin boyuna selvi, çınar ve yasemin gönül vermiş. Dudağına ise, zemzem ve nil nehri gibi her şey susamıştır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk beyitte zemzem suyu ile günah ve hatalardan arınacak hale gelebilmeyi, Allah'ın (c.c.) sevgili kulları ile bir arada olan ve onlarla hemhâl olanlar için mümkün olabileceğini ve bu hemhalliğin insanı tertemiz kılacağını belirtmektedir. İkinci beyitte ise, öncelikle selvi, çınar ve yasemin ağaçlarına telmihte bulunup daha sonrasında ise zemzem suyu ve Nil nehrine telmihte bulunmaktadır. Bu telmihler ile cümle mahlukatın Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) varlığına ve mübarek dudaklarından dökülen her Hak kelamına meth-ü sena ettiklerini ve tâ'zim ile andıklarını belirtmektedir.

2.7.5. Vahiy

Allah'ın (c.c.) peygamberlerine doğrudan veya dolaylı olarak bildirdiği ilahi emir ve bilgileri tanımlayan kavram olarak tanımlanmaktadır. Sözlükte, “gizlice bildirmek, işaret etmek, ilham vermek” anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise “Allah'ın (c.c.) elçileri aracılığı ile insanlara rehberlik etmek için ilettiği mesajlar” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁷

Bu ilme denilir ilm-i ledünnî nüshası sensin

Sana senden olur ta'lîm budur bil **vahy** u ilhâmât (R17/48)

Bu ilme, Ledün ilmi denilir, onun bir örneği de sensin. Bu ilim sana yine senden öğretilir. Bil ki bu ilim vahiy ve ilhamdır.

Bu Kabûlî-veş ve-**evheynâ**¹⁷⁸ hitâbın dinleyen

Nutkunu intâk-ı Hak'dan **vahy-ı** mutlak söyleyen (R27/6)

¹⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 440-443.

¹⁷⁸ Nisa, 4/163.

Bu Kabûlî gibi “Ve biz vahyettik.” Hitabını dinleyenler, sözünü Allah (c.c.) tarafından konuşturulmuş mutlak vahyi söyleyen kimsedir.

Levh-i kalbin menzil-i **vahy-i** kelâm-ı Hak durur

Hulk-ı pâkin mushaf-ı innâ hedeynâhu’s-sebîl (R101/7)

Kalbin levhası, Allah’ın (c.c.) kelamının indiği yerdir. Senin temiz ahlakın ise, “Şüphesiz biz O’na doğru yolu gösterdik.”¹⁷⁹ Ayetinin mushafıdır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, ilk beyitte Allah’ın (c.c.) kendi katında mu’teber olan kullarına verilmiş ledün ilminin öğretildiği kimselerden biri olduğunu ve bu ilmin yalnızca kendi kalbinden öğretildiğini belirterek bu ilmin de vahiy ve ilham olduğunu dile getirmektedir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) bir hadisinde “Bildiği ile amel edeni Allah (c.c.) bilmediğine varis kılar” buyurmaktadır.¹⁸⁰ Bu hadis ışığında daha anlaşılır hale gelen bu beyitte, insanın Allah’ın (c.c.) herkese verdiği ilimle amel etmesi üzerine Allah’ın (c.c.) yalnızca seçkin kullarına vereceği bir ilimle şerefleeneceği anlaşılmaktadır. İkinci beyitte ise, “Ve biz vahyettik.” Ayetinin muhatapları gibi Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin de söylediği sözün Allah’ın (c.c.) ilhamı olduğunu belirtmektedir. Üçüncü beyitte ise Hz. Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) kalbine, Allah (c.c.) kelamının nazil olduğunu ve ahlakının da “Biz O’na doğru yolu gösterdik.” Ayetinin mushafı olduğunu belirtmektedir.

2.7.6. Helal-Haram

İslam hukukunun temelini oluşturan bu iki ana kavram, muhataplarının davranışlarını ve tüketimlerini belli bir düzlemde düzenleyen şer’i hükümlerdir. Helal, Arapça bir kavram olarak “mübah, serbest bırakılmış ve izin verilmiş”¹⁸¹ anlamlarına gelirken haram kavramı ise, “yasaklanmış, dinen yapılması kesin olarak menedilmiş” anlamlarına gelmektedir.¹⁸² Bu iki kavram Kur’an-ı Kerim’de yeme-içme, kazanç

¹⁷⁹ İnsan, 76/3.

¹⁸⁰ Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfü’l-Hafa, Beyrut, 1351-1352, II, 265; et-Tusî, Ebu Serrac, el-Luma, Çev: H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 147

¹⁸¹ Kürşat Demirci, “Helal”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 173-175.

¹⁸² Kürşat Demirci, “Haram”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 16, s. 97-100.

yolları, evlilik, ibadet ve sosyal ilişkiler alanlarında genişçe ele alınmıştır. Aynı zamanda helal ile haramın çerçeveleri de belirtilmiştir. Örneğin helal kavramı için Kur'an-ı Kerim'de, "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiyin."¹⁸³ Ayeti ile sadece helal olmasına değil temiz ve faydalı olmasına da dikkat çekerek helal olan her şeyin çerçevesi de belirlenmiştir. Haram kavramının çerçevesi de Kur'an-ı Kerim'de, "Size ölü hayvan eti, kan, domuz eti ve Allah'tan (c.c.) başkası adına kesilen hayvanlar haram kılındı."¹⁸⁴ Ayeti ile belirlenmiştir.

Bu iki kavramın çerçevesi belirlenirken, sadece maddi değil aynı zamanda manevî olarak da belirlendiği görülmektedir. Örneğin helal kazanç denildiği zaman sadece meşru olan gelir yöntemleri değil aynı zamanda adil, dürüst ve kul hakkının da gözetilerek kazanılması gerektiğini bildirmektedir. Haram kılınan durumlarda ise, yalancı şahitlik, faiz, içki, kumar ve zina gibi manevî boyuttaki bu filler de değerlendirilmektedir.

Bu ilm atı makâm-ı fark-ı sâniye kadem bastı

Bunun ile bilir cümle nedir bu **hill u tahrîmât** (R17/52)

Bu ilim atı, fark makamının ikinci derecesine adım attı. Bununla bilebilirler helal ve haramın ne olduğunu.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu beyitte helal ve haramın ne olduğunu ve nasıl bilinebileceğini, insanın nefsinin terbiye ederek doğru ile yanlış birbirinden ayırt edecek seviyeye gelmesiyle anlaşılabileceğini belirtmektedir.

2.7.7. Mihrab

İslam sanatında; cami, mescit ve namaz kılınan her yerde kibleyi ve imamın duracağı alanı gösteren mimari bölüme verilen isimdir.¹⁸⁵ Mimari bir bölüm olmasının

¹⁸³ Bakara, 2/168.

¹⁸⁴ Mâide, 5/3.

¹⁸⁵ Tuğba Erzincan, "Mihrap", *DİA*, İstanbul 2020, C. 30, s. 30-37.

dışında Türk İslam Edebiyatı'nda, ümit bağlanan yer ve sevgilin kaşları olarak da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁸⁶

Müyesser olalı rü'yet Muhammed'in cemâlini

Anın kaşları **mihrâb** el'ân eylencem olmuştur (R70/4)

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) cemalini görmek bana nasip olduğundan beri, O'nun kaşları artık benim için bir mihrap olmuş ve kible niyetiyle yöneldiğim yer olmuştur.

Hayâl-ı hattını yârin çü gördü çeşm-i giryânım

Olup **mihrâbına** sâcid figân eylencem olmuştur (R70/5)

Ağlayan gözü, sevgilinin (Peygamber'in) yüzünü görünce, o görüntünün mihrabına secdeye kapanıp, feryatla ibadet etmeye başlamıştır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, iki beyitte de mâna aleminde Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) nur cemalini gördükten sonra kible niyetiyle döndüğü yerin, mihrap telmihinde bulunduğu kaşları olduğunu ve bununla neşv ü nema bulup sevinçle ibadet ettiğini belirtmektedir.

2.7.8. Tevekkül

Tevekkül kavramı sözlükte, Allah'a (c.c.) güvenmek anlamına gelen “Vekl” kökünden türemiş olup, “bir kimsenin işini üstlenme, bir kimseye işini havale etme, güvenme” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, “Bir kimsenin bir iş için elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra işin sonucunun hayırlı olması amacıyla Allah'a (c.c.) güvenip dayanması” anlamına gelmektedir. Güvenen kişiye “Mütevekkil”, güvenilen kimseye ise “Vekil” ismi verilmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Ferit Develioğlu, “*Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, Akaydın Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 646.

¹⁸⁷ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *DİA*, İstanbul 2012, C. 41, s. 1-2.

Allah (c.c.), Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette tevekkülün önemine vurgu yapıp İnanan kimselerin de yalnızca Allah'a dayanıp güvenmelerini açık bir şekilde belirtmiştir.¹⁸⁸

Tasavvuf ehli kimseler de bu ayetlerden yola çıkarak tevekkülü, hâl ve makam olarak kabul etmektedirler.¹⁸⁹

Yazıp bu nüsha-i dilde **tevekkeltü** alellâh¹⁹⁰

Giyindim eġnime şâlî refikim oldu cezbullâh (R139/3)

Kalbimin defterine “Allah’a (c.c.) güvendim” ayetini yazdım. Üzerime bir derviş şalı giydim, dostum Allah’ın (c.c.) cezbesi oldu.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, tevekkül kavramı ile ilgili bu beytinde, gönül levhasına “Allah’a (c.c.) güvendim” ayetini yazıp yalnızca O’na teslim olup dayandığını ve bu teslimiyet ile giydiġi derviş şalının neticesinde Allah’ın (c.c.) cezbesine erdiġini bildirmektedir. İnsanın yalnızca Allah’a (c.c.) güvenmesi ve dayanmasıyla beraber gerçek bir dost ve yardımcıya kavuşacağını, bunun sayesinde cümle mahlukatın bir araya gelmesiyle beraber O’na hiçbir zarar dokunduramayacakları anlaşılmaktadır. “Şayet Allah (c.c.) sana bir zarar dokundursa, bunu O’ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”¹⁹¹ Ayeti ile de insanın Allah’tan başka dostu olmadığını ve insana dost olarak da Allah’ın (c.c.) kâfi olduġu anlaşılmaktadır. Bundan kaynaklı insanın, yalnızca Allah’a (c.c.) dayanıp güvenmesi gerekmektedir.

---

¹⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/160.

¹⁸⁹ Süleyman Uludaġ, “Tevekkül”, *DİA*, İstanbul 2012, C. 41, s. 3-4.

¹⁹⁰ Ahzab, 33/3.

¹⁹¹ En’âm, 6/17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH KABÛLÎ MUSTAFA ER-RİFÂÎ DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUFÎ MEFHUMLAR

3.1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

3.1.1. Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Ma'rifet

Şerîat, İslam düşüncesinde ilahi kaynaklı hukuki düzenlemeleri ve kapsamlı bir yaşam biçimini ifade etmek amaçlı kullanılan bir kavramdır. Arapça kökenli olan şerîat kavramı, sözlükte “suya giden yol, açık ve düz yol” anlamlarına gelmektedir.¹⁹² Terim olarak ise birçok farklı yaklaşım bulunsa da genel itibariyle “Allah (c.c.) tarafından insanlara gönderilen, dinî emir ve yasakları barındıran, muhataplarının hem dünyevi hem de uhrevi yaşamlarını düzenleyen ilahi kanunlar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹³

Öncelikli olarak Kur'an ve sünnet tabanlı olan bu sistem, İslami ilimlerin merkezinde bulunup hem ibadetsel hem de sosyal ve hukuksal alanları kapsamaktadır.

Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de “...Her birinize bir şerîat ve bir yol tayin ettik...”¹⁹⁴ Ayetiyle göndermiş olduğu bütün elçilere bir şerîat verdiğini bildirmektedir. Lakin Hz. Muhammed'in (s.a.v) son peygamber olması, tebliğ etmiş olduğu İslam şerîatının da son şerîat olduğunu göstermektedir.

Tasavvufî düşüncede ise şerîat, manevî anlamda katedilmek istenilen yolun ilk adımı ve zorunlu temeli olarak görülmektedir. Bundan kaynaklı Allah'a (c.c.) giden yolun şerîattan geçtiği ve şerîatsız yolun, sahte bir manevî ilerleyiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² İskender Pala, *a.g.e.*, s. 442.

¹⁹³ Talip Türkan, “Şerîat”, *DİA*, İstanbul 2010, C. 38, s. 571-574.

¹⁹⁴ Mâide, 5/48.

¹⁹⁵ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 119-126.

Tarîkat müridin Allah’a (c.c.) giden yolda takip ettiği ruhî ve ahlaki eğitim süreci ile bu sürecin kurumsal ve sistemli bir şekilde yürütüldüğü yapıyı ifade eden bir kavram olarak geçmektedir. Arapça “tarîk” kökünden türemiş olan “tarîkat” kavramı, sözlükte” yol, yöntem ve usûl” gibi anlamlara gelmektedir. İstılahtaki anlamı ise, müridin şerîat çerçevesinde başlayıp hakikat çerçevesine ulaşmak için seyr ü sülûk yoluyla ilerlediği manevî terbiye yolu anlamına gelmektedir.¹⁹⁶

Özellikle hicri 3. ve 4. yüzyıllardan bu yana kurumsallaşan, bir mürşid-i kâmil etrafında halkabend olan, silsile, zikir ve rabîta gibi kendilerine özgü uygulamaları olan ekoller olarak tanımlanmaktadır. İmamiyye düşüncesine sahip olan bu ekoller on iki tane olup şu şekildedir; Rifâ’îyye, Kadiriyye, Bayramiyye, Bektaşîyye, Bedeviyye, Dussukiyye, Celvetiyye, Halvetiyye, Sa’diyye, Mevleviyye, Şazeliyye ve Nakşibendiyye.¹⁹⁷

Tarih boyunca büyük bir coğrafyaya yayılarak hem insanların manevî dünyaları hem de toplumun yapısı üzerinde derin etkiler bırakarak Allah’ın (c.c.) kelamını ve peygamberin sünnetini insanlara aktardıkları bilinmektedir.

Arapça “Hakk” kavramından türeyen “Hakikat” kavramı, sözlükte “var olduğu kesin ve açık bir şekilde bilinen şey, mahiyet ve bir şeyi o şey yapan husus” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁸ Tasavvufî literatürde ise, “Hakk’ın sâlikten içinde bulunduğu vasıfları alarak onun yerine kendi vasıflarını koymasıdır.” Çünkü kul ile kulda ve kul üzerinden faaliyette bulunan O’dur.¹⁹⁹ İlk dönem Sufileri ise hakikat kavramını “ilahi gerçeklere ve sırlara aşina olmak, Hakk’ın tecellisini temaşa etmek” olarak betimlemektedirler.²⁰⁰

Şerîat ve hakikat bir paranın iki yüzü olarak değerlendirilmiş olup ikisini de birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Hakikatsiz şerîatin makbul olmadığı ve şerîatsız hakikatin ise batıl olduğunu dile getirilmektedir. Aynı zamanda

¹⁹⁶ Reşat Öngören, “Tarîkat”, *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 95-105.

¹⁹⁷ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁹⁸ Mustafa Çağrı, “Hakikat”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 178-179.

¹⁹⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 153.

²⁰⁰ Mehmet Demirci, “Hakikat (Tasavvuf)”, *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 177-178.

hakikat, Hz. Adem'den (a.s.) kıyamete kadar değişmeyen bilgiler olarak değerlendirilmektedir.²⁰¹

Marifet sözlükte, “bilgi, tecrübe ve ameli bilgi” anlamına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise, sûfi olan kişinin ruhani halleri yaşamasıyla ve manevî olarak ilahi hakikatleri tatmasıyla elde edilen bilgi olarak geçmektedir.²⁰² Bu manevî yol ile elde edilmiş olan bilgi ise, “marifetullah” kavramı ile belirtilmektedir. İlim ile benzerliği bulunsa da mahiyet açısından birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü ilim; akılla elde edilen, öğrenilebilen ve bilgi yükü olarak tanımlanırken, marifet ise; kalple açığa çıkan, yaşanılan, hâl ve idrak hali olarak tanımlanmaktadır. Tasavvuf literatüründe marifet, akli düşünceden ziyade ancak ilahi bir lütuf ve keşf yoluyla edilebildiği belirtilmektedir. Ahlaki bir dönüşüm ve ruhsal bir hâl olarak değerlendirilen marifetin teorik bir kavrayıştan çok daha geniş bir kapsama sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁰³

Bir kimsenin marifet sahibi olabilmesi için kibirden arınması, nefsinin terbiye edip benlik duygusundan arınması, cümle mahlukata karşı merhamet nazarıyla bakabilmesi ve en önemlisi olarak Allah'a (c.c.) tam bir teslimiyet ile bağlı olması gerekmektedir. Allah'ı (c.c.) tanımanın yeterli olmadığı, Allah (c.c.) ile ahlaki bir uyum ve dengenin içinde olunması gerektiği anlaşılmaktadır.

Şerî'atla tarîkat hem hakikat Ma'rifet bunlar

Mümâsil oldular cevze oluna sana temsîlât (R17/30)

Şerîat, tarîkat, hakikat ve ma'rifet cevzin katmanlarına benzetilir ki sana örnek oluştursunlar.

İbâdetler riyâzetler dahi hem zühd ü takvâlar

Bular dış kabıdır cevzin ki bunlar oldu meşrû'ât (R17/31)

²⁰¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 153.

²⁰² Süleyman Uludağ, *a.g.e.* s. 236.

²⁰³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1995, s. 129.

İbadetler, nefis terbiyesi takva ve zâhitlik gibi ameller meşru sayıldığı için cevzin dış kabuğuna benzetilir.

Kişinin kalbi bunlarla olur âreste vü sâfi

Kulûb-ı sâlikîne âlet olmuştur bu mevzû'ât (R17/32)

Bu ibadetler ile kişinin kalbi temizlenip saflaşır. Bunlar sâlik'in kalbine ulaşmak için birer araçtır.

Tarîkat hizmet ü erkân dahi bunlara benzerler

İkinci kabıdır cevzin bulara dendi râhiyyât (R17/33)

Tarîkattaki hizmetler, zikir ve erkanlar cevzin ikinci kabuğuna benzetilir. Bunlara yol amelleri denilir.

Dil-i dâniâya yol bulmak üçüncü kabıdır cevzin

Ol olmasa kemâl bulmaz cevizde bu huşuk lezzât (R17/34)

Gönül anlayışına ulaşmak cevzin üçüncü kabuğudur. Bu kabuk kırılmadığı vakit cevzin özündeki lezzete ulaşamaz.

Bular çün âlet olmuştur gerekmez bunların terki

Hiç âlet terk olur mu tâ yapılmayınca masnû'ât (R17/35)

Bunların hepsi birer araçtır lakin terk edilmesi gerekmez. Çünkü sanat icra edilmeden alet terk edilmez.

Dil-i dâniâda bir takrîb yapıp bir lûbbe aydınsa

O cevzin kablının bir bir kırıp ekl eyle lûbbiyyât (R17/36)

Anlayışlı gönülde bir yakınlık meydana gelip öz ortaya çıktığı vakit kabukları tek tek kırıp özü tat.

Terakkî vererek ma'cûn-ı lûb kalbin cilâsına

Alâyıktan avâyıktan bulur dil küll-i tasfiyyât (R17/37)

O özün cevheriyle kalp terakki eyleyip parıldar. Gönül her türlü arıza ve pislikten temizlenir.

Neliksiz niteliksiz Hak bu dem zâtın edip izhâr

Görürsün zât-ı Hak zâtın olursun Hakk ile yekzât (R17/38)

Vasıf ve benlik ortadan kalktığı vakit Hak zatını ortaya çıkarır. O zaman kendi zatında Hak'kı görür ve Hak ile bir olursun.

Bu vuslat hâsıl oldukça muhît olursun eşyâyı

Ki er-Rahmân ala'l-arşı's-tevâdır bil bu tesviyyât (R17/39)

Bu vuslata erdiğin vakit, artık eşyayı kuşatan sen olursun. “Rahmân arşa istivâ etti” ayetini bu manada anlarsın.

Bu sırra mahrem oldukça bilirsün kün diyen sensin

Senin emrine kâimdir beri gel cümle mahlûkât (R17/40)

Bu sırra eriştiğin vakit “Kün (Ol!)” emrini verenin sen olduğunu ve bütün mahlukatın senin emrine âmâde olduğunu anlarsın.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î; şerîat, tarîkat, hakikat ve Ma'rifet makamlarını teşbih sanatı ile cevizin katmanlarıyla anlatmaktadır.

Şerîatin; ibadetler, riyâzet, zühd ve takva gibi zahirî ve meşru fiillerden oluştuğu belirtilmektedir. Bunlar cevizin sert ve koruyucu kabuğuna benzetilmektedir. Bu kabuk, sâlikin ilk temasa geçtiği, nefsini disipline etmek istediği ve zâhirî sorumluluklarını yerine getirdiği alan olarak anılmaktadır. Bu yönleriyle şerîat vazgeçilemez bir temel olarak sunulmaktadır.

Tarîkat; hizmet, erkân ve ezkâr gibi manevî fiillerle tanımlanmaktadır. Bu fiiller de cevizin ikinci kabuğu olarak anılmaktadır. Bu kısım, şerîatle zahirî anlamda terbiye edilmiş nefsin, manevî dönüşüme yöneldiği bir boyut olarak zikredilmektedir. Tarîkat, sâliki ibadetten irfana, zahirden manâya yönlendiren bir eğitim sistemi olarak görülmektedir. Bu yoldaki erkânlar kalbin uyandırılması için birer araç olarak görülmektedir.

Hakikat; cevizin iç kabuğunun da kırılarak öz'e ulaşma aşaması olarak belirtilmektedir. Sâlik'in, gönül gözüyle bu yolda anlamaya ve idrâk etmeye başladığında hakîkatin kapısının aralandığı zikredilmektedir. Bu kabuk hala bir perde olarak sâlik'in vuslatına engel olarak görülmektedir. Bu kabuk kırılmadığı takdirde kalp tam manasıyla tatmin olmaz.

Ma'rifet; sâlikin çıktığı bu yolculuğun zirvesi olarak tanımlanmaktadır. Cevizin özü, manevî lezzete benzetilmektedir. Bu makamda sâlik artık, akli ve şekli geride bırakarak kalp ve sır mertebesinde Allah (c.c.) ile doğrudan ünsiyyet kurmaya başlamaktadır. Cevizin özü, kalbe cilâ olarak sürülünce gönül her türlü arıza ve lekeden arınmaktadır. Bu sayede kalbin nurlanarak latifleştiği zikredilmektedir. Bu durum ilahî hakîkatin kalpteki tecellisine benzetilmektedir.

Bu aşamalar neticesinde sâlik, tevhid-i zâta ulaşmaktadır. Benlik sıfatının ortadan kalkmasıyla beraber, Hak zâtı ile zahir olur. Buradaki birlikten kasıt mutlak vuslat olarak ifade edilmektedir. Bu vuslatın neticesinde, "Rahman arşa istiva etti." Ayeti bu anlamda sâlikin arş makamına yükselerek, rahmet sıfatının tecellisiyle bütün eşyayı kuşatması yönünde yorumlanmaktadır. Daha sonrasında sâliğin, "Kün fe-yekün." Ayetinin sırrına ererek cümle mahlukat üzerinde tasarruf sahibi haline gelerek Hakk'ın aynası olacağı anlaşılmaktadır.

3.1.2. Aşk

Arapça asıllı bir kavram olan aşk sözlükte, "aşırı sevgi, tutkuyla bağlılık ve bir kimsenin kendini tamamen sevgiliye adanması" olarak tanımlanmaktadır. İslam literatüründe aşk hem ilahi hem de beşerî olarak değerlendirilmektedir. İlahi aşk büyük ölçüde tasavvufta ve kısmi olarak İslam Felsefesinde geçmektedir. Her ne kadar İslami ilimlerin bazı kaynaklarında ilahi aşk tenkit edilmiş olsa da şairler tarafından sıkça kullanılmış olup edebiyat alanında büyük yer edindiği görülmektedir.²⁰⁴

Aşk anlayışının sadece manevî bir tecrübe olmakla kalmadığını, medeniyetlerin edebi, kültürel ve sanatsal alanlarında da önemli bir kapsama sahip

---

²⁰⁴ Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 11-17.

olduğu görülmektedir. Klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında, aşk teması üzerine çok yönlü bir sistem oluşturulduğu ve tasavvufî bir anlam dünyasının inşa edildiği görülmektedir. Eserlerde her ne kadar şairin dünyevi bir aşkın pençesine düştüğü izlenimi verilse de gerçek anlamda şairlerin kendi nefsanî benliklerinden geçerek ilahî aşka olan yolculuklarını temsil ettikleri görülmektedir.²⁰⁵

Dîvân edebiyatında ise aşk kavramının ve mahiyetinin çerçevesinin biraz daha farklı olduğu görülmektedir. En sık kullanılan hali ilahî aşk teması olsa da bazı şairlerin melankolik bir duruma girdiklerini ve bundan kaynaklı işten-güçten kesildikleri ve hatta terk-i diyar ettikleri eserlerde geçmektedir. Gazellerin ana temasını yine “aşk” kavramı oluşturmaktadır. Burada da benzer bir durum görülmektedir. Şairlerin büyük bir çoğunluğu ilahî aşkı anlatırken, dünyevi aşkı kaleme alan şairler de bulunmaktadır.²⁰⁶

Bülbül-i şûrîde-âsâ olmuşum şeydâ-yı **aşk**

Eyledi âhir beni Mecnûn-sıfat Leylâ-yı **aşk** (R95/1)

Aşk yüzünden perişan olmuş bir bülbül gibiyim; Aşkın Leylâ’sı sonunda beni Mecnûn gibi etti.

Dil tahammül etmeyip bünyâ-ı nâz dilbere

Fâş edip esrârım etti âleme rüsvâ-yı **aşk** (R95/2)

Gönlüm, nazlı sevgilinin güzelliğine tahammül edemeyip; sırrımı açığa vurdu, beni aşkın rezilliğiyle âleme rüsvâ etti.

Yok yere taş atmasın âlem bana ta’n eyleyip

Sanki gör bin vuslat etti bana bu sevdâ-yı **aşk** (R95/3)

Halk beni kınayarak boş yere taş atmasın; sanki bu aşk bana bin kere vuslat bahşetmiş gibi.

²⁰⁵ Mustafa İsmet Uzun, “Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat)”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 18-21.

²⁰⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 48-49.

El çekip cümle sivâdan terk ü tecrîd olmuşum

Cezbe-i Kâf içre hem-dem olalı Ankâ-yı **aşk** (R95/4)

Allah (c.c.) dışındaki her şeyden el çekip yalnızlığa ve terk hâline girdim; Kaf Dağı'ndaki cezbe içinde aşkın Anka'sıyla dost oldum.

Ben Kabûlî'yim nemîdânem yecûzu lâ-yecûz

Sâkî-i bezm-i ezelden içeli sahbâ-yı **aşk** (R95/5)

Ben Kabûlî'yim, Ezel meclisinin sâkîsinden aşk şarabını içtiğimden beri helâl nedir, haram nedir bilmem.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î aşkı, yalnızca bir duygu değil sâliğin tüm benliğini saran ve onu halden hale koyan bir tasavvufî hâl olarak değerlendirmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î kendini ilahî aşk ile perişan hâle gelmiş bir bülbüle benzetmektedir. Bu teşbih, aşkın gönlü nasıl yakıp kavurduğunu ve aşığı nasıl bir vecd haline soktuğunu göstermektedir. “Aşkın mahbubu” ifadesiyle Hakk'ın cemâlini, “mecnûn sıfat” tamlamasıyla aşığın, aşkın cezbesiyle aklın sınırlarının dışına çıkma hâli anlaşılmaktadır.

Nazlı sevgilinin güzelliğine tahammül edemeyen gönlün, aşkın sırrını açığa vurduğu belirtilmektedir. Bu durum tasavvuftaki ilâhî sırların cezbe haliyle taşması ve aşığın kendini ifşa etmesi ile belirtilmektedir. “Rüsvâ-yı aşk” ibaresiyle aşığın, halk arasında kınanması hatta deli sayılmasına rağmen bu hâlin yüce bir makam olduğunu belirtmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu aşk uğruna halkın kınamalarını dikkate almadığını çünkü ilâhî aşkın halk tarafından anlaşılamayacağını dile getirmektedir. Bu aşkın kendisini Allah'a (c.c.) ulaştıracak kadar kıymetli olduğunu belirterek aşkı bir mecaz değil vuslatın sebebi ve vecdin özü olarak nitelemektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, sivâyı terk etmesiyle aşkın en yüce zirvesine ulaştığını belirtmektedir. “Ankâ-yı aşk” ifadesiyle, aşkın ulaşılamayan hakîkatini ve aşığın onunla hem-dem olduğunu ifade etmektedir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î ezel bezminde aşk şarabını içtiğini belirterek, bu aşk ile helal-haram gibi şerîat hükümlerinin anlamlarını yitirdiğini zikretmektedir. Lakin bu anlam yitirme hâli şer'î sınırları aşıp öze eren fenâ-fillâh makamındaki bir aşk vecdinden söz etmektedir.

3.1.3. Âsitân-Tekke-Dergâh

Farsça bir kavram olan “Âsitân” sözlükte, “kapı eşiği, eşik yanı ve kapı dibi” gibi anlamlara gelmektedir. 16. yy. itibariyle tarikat ıstılahında “âsitân” kavramı bir tarikat veya tarikatın kolunun merkezi olarak kullanılan tekkeler için kullanıldığı bilinmektedir. Büyük tekkelere aynı zamanda yine Farsça dilinden alınan “dergâh” ismi verilmektedir. Âsitanelerin içerisinde tarikat kurucularının türbelerinin olmasından kaynaklı “pîr evi, makâm-ı pîr veya huzûr-u pîr” olarak da isimlendirildiği belirtilmektedir.²⁰⁷

Osmanlı Türkçesi'nde “tekye” olarak kullanılmış olup edebî eserlerde bu şekilde geçmektedir. Lakin “tekke” olarak kullanılması yaygın olan bu kavramın kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Birçok farklı kökten geldiği rivayet edilen “tekke” kavramının Farsça ve Arapça eserlerde kullanılmamasından kaynaklı bu dillerden gelmediği düşünülmektedir. Osmanlı Türkçesi'nde 15. yy. itibariyle kullanıldığı belirtilmektedir. Tarihle zaman içerisinde birçok farklı mimari ve farklı birimle tekkeler kurulmuştur. Aynı zamanda değişik coğrafya ve zamanda “dergâh, âsitâne, hankâh, tevhidhâne, ribât ve imâret” gibi isimlerle anılmaktadır.²⁰⁸

Farsça bir kavram olan dergâh kavramı ise, “dayanılacak ve sığınılacak yer veya makam” olarak geçmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise tarikatların toplu bir şekilde ibadetlerini icra ettikleri, dervişlerin şeyh nazariyesinde seyr u sülûk ile meşgul oldukları, nefis terbiyesinde bulundukları ve manevî olarak geliştikleri mekanlar olarak belirtilmektedir.²⁰⁹ Tarikatın şeyhi ve dervişleri bu mekanlarda bulunur ve faaliyetlerini bu mekanlarda yaptıkları bilinmektedir. Dergahların daha geniş kapsamlı

²⁰⁷ M. Baha Tanman, “Âsitâne”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 485-487.

²⁰⁸ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 368-370.

²⁰⁹ Kadir Özköse, *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s. 232.

olanlarına “âsitâne”, küçüklerine ise “zâviye” denilmektedir. Dîvân edebiyatında “halka açık yer” olarak kullanılan dergâh kavramı, derviş kavramı ile çokça kullanılmaktadır. İhtiyaç sahibi herkesin ve her yolcunun kalabildiği dergâhların, eserlerde “dergeh” olarak da kaleme alındığı belirtilmektedir.²¹⁰

Sâlikân olmak dilersen vâsıl-ı **dergâh-ı Hak**

Per urup pervâne-veş küll-i vücûdun oda yak (R159/1)

Allah’ın (c.c.) dergâhına ulaşmak istersen ey yolcu; Bir pervâne gibi tüm varlığını ateşe at.

Gayri tedbîr çâre kılmaz râh-ı Hak’da bî-gümân

Ol Rifâ’î **âsitânı** içre ateşbâz-ı aşk (R159/2)

Allah (c.c.) yolunda başka çare aramak boşunadır; çünkü Rifâ’î dergâhında aşkın ateşbazı vardır.

Gûşuna erip nidâ-ı ırcî’î ez-savb-ı Hak

Azm edip **dergâh-ı Hakk’a** etti uşşâkı melûl (R156/2)

Aşıklar, Allah’ın (c.c.) “Rabbin katına dön” çağrısını işitince; Hakk’ın dergâhına yönelip oraya ulaşmaya azmettiler.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, âsitân ve dergâh kavramlarını tasavvufî yolculuğun yapıldığı merkezler olarak anmaktadır. Bu mekanlar hakîkate ulaşma yolunda mânevî duraklar ve aşk yolunun kapıları olarak işlenmektedir.

İlk beyitte geçen “dergâh-ı Hak” ifadesiyle, Allah’a (c.c.) vuslat yolunda yolculuğun gerçekleştirildiği manevî bir mekân anlatılmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, bu mekâna girmek isteyen yolcuyla bir pervane gibi yanmaya çağırmaktadır. Nefsin terbiye edildiği ve aşk ateşi ile arınmanın gerçekleştiği bu kapının eşiğini geçmek için yolcunun varlığını tamamen feda etme niyetinde olması gerekmektedir.

---

²¹⁰ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 121-122.

İkinci beyitte, “Rifâ’î Âsitânı” ifadesiyle ise; teslimiyetin, sabrın ve edeple yeniden varoluşun gerçekleştirildiği mekân zikredilmektedir. Bu beyitte geçen “ateşbâz-ı aşk” tamlamasıyla, Rifâ’î tarikinın kerâmet ve aşk ehli mensupları işaret edilmektedir. Allah (c.c.) yolunda ilerlemek isteyen yolcunun başka bir arayışa girmesine gerek olmadığını çünkü Rifâ’î yolunun, aşk ve cezbenin merkezi olmasından kaynaklı yolcu için yeterli olduğu zikredilmektedir. Vuslat için bu yolda aşk ateşine girmenin yeterli olacağı anlaşılmaktadır.

Üçüncü beyitte “dergâh-ı Hak” ve “İrci’î” ifadeleriyle yolcunun “Rabbine dön” hitabını duyduğu vakit gidilmesi gereken eşiğin, Allah’ın (c.c.) kendisine çağırdığı bu kutsal eşik olduğu zikredilmektedir. Bu ilahî nida duyulduğu vakit yolcuların Hakk’ın dergahına yönelmesi, teslimiyet ve vuslat arzusunun tezahürü olarak gösterilmektedir. Çünkü hakîkate ulaşma arzusunun ilk adımı dergâh eşiğinde başlamaktadır.

3.1.4. Himmet

Arapça bir kavram olan “himmet” kavramı sözlükte “gayret etme, azim, istek ve çabalama” gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise “herhangi bir maksat ile kalbin bütünüyle Allah’a (c.c.) yönelmesi” olarak tarif edilmektedir.²¹¹ Tasavvufta ilahi yardım ve rahmetin gelmesine vesile olan himmet, şeyh-mürîd ilişkisi açısından büyük önem arz etmektedir. Buna da örnek olarak Hacı Bektâş-ı Velî Hazretleri (k.s.) ve Yûnus Emre Hazretleri (k.s.) arasında geçen menkıbe gösterilmektedir. Menkıbeye göre Yûnus Emre Hazretleri (k.s.) un istemek amacıyla Hacı Bektâş-ı Velî Hazretlerine (k.s.) gelir. Lakin un yerine himmet teklif edilince bunu reddeder. Unu alıp yola koyulduktan sonra pişman olup dönen Yûnus Emre Hazretleri (k.s.), anahtarının Tapduk Emre’ye (k.s.) verildiği öğrenmektedir. Bunun üzerine Tapduk Emre Hazretlerinin (k.s.) dergâhına vararak seyr-û sülûk yolculuğuna başlamaktadır. Bu da himmetin ne kadar önemli bir nimet olduğunu göstermektedir.²¹²

²¹¹ Mehmet Demirci, “Himmet”, *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 56-57.

²¹² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (haz. Orhan F. Köprülü), DİB Yayınları, Ankara 1976, s. 260.

Değişip sûretim bu kez erip **himmet-i** pîrânî

Görüp sûret-i şâhine gözlerim şikârânî (R152/1)

Bu sefer suretim değişti, pîrlerin himmetiyle; Şah suretini görüp gözlerim avcı gibi oldu.

Çü nutk-ı pîr böyle oldu alıp **himmet** kanadına

Cihânı ettirem pervâz göre mekteb-i irfânî (R152/6)

Pîr böyle konuşunca, himmet kanadına alarak; irfân mektebinde dünyayı dolaşır oldum.

Dahi pîrân pür-**himmet** edip sa'y ile gayretler

Bu âlî dinde ettiler bana bin türlü techîdât (R17/8)

Pîrler çok himmet eylediler gayret ile çalışanlara; bu yüce dinde bana türlü türlü görevler verdiler.

Demiş ki ey muhabbetli âlî-**himmet** karındaşım

Sana bizden selâm olsun halleyile bu müşkil işim (R6/13)

Ey muhabbetli, yüksek himmet sahibi kardeşim,” dedi; “Sana bizden selam olsun, bu zor işimi hallet.

Sen kardaşım **himmetine** ihtiyâç oldu bu iş

Kerem kıl cidd u sa'y eyle ki hall ola bu müşkil iş (R6/15)

Kardeşim, bu iş senin himmetine muhtaç oldu; Lütfen gayret et, ciddi çalış ki bu zor iş çözülsün.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, himmet kavramını; sâliğin manevî ilerleyişini sağlayan, himmet ehli pîrlerin elinden gelen desteğin ve yükselişin vesilesi anlamlarında ele almaktadır.

İlk beyitte, pîrlerin himmetiyle sâliğin görünüşünün değiştiğine, idrak seviyesini artırdığına işaret etmektedir. Bu sayede sâlik, hakikat yolunda avcı hâline

ve yönünün vuslata döndüğü anlaşılmaktadır. Dönüşümün anahtarı olarak tasvir edilen himmet, salığın Hak yolundaki değişimini göstermektedir.

İkinci beyitte himmet; irfânı yayan ve kişiyi manevî bir seyahate çıkaran kuşatıcı güç olarak anılmaktadır. Bu himmet ile sâlik, sadece kendi iç yolculuğunda değil aynı zamanda manevî mertebelerde de seyahat etmektedir.

Üçüncü beyitte himmet, yalnızca terakki vesilesi değil aynı zamanda sâliğe sorumluluk katan manevî bir görev tevdi edilmesi olarak ele alınmaktadır. Bu himmet ile sâliğe gayret zorunluluğu da yüklenmektedir.

Son iki beyitte himmet, himmet ehli olan bir kardeşe yöneltilen samimi bir rica olarak ele alınmaktadır. Bu yolda salığın mürşidi kadar aynı zamanda yol kardeşinin de yardımına muhtaç olduğu belirtilmektedir. Çözülmesi zor olan bir meselenin muhabbet dolu bir gönülle çözülebilmesi için yapılan yardım çağrısı olarak zikredilmektedir. Lakin bu çağrı yalnızca bir temenni değil aynı zamanda aktif bir harekete geçme çağrısı olarak dile getirilmektedir.

3.1.5. Sâlik

Arapça bir kavram olan sâlik sözlükte, “yola giren yolcu ve o yolda giden” anlamlarına gelmektedir.²¹³ Sâlik bir tarikat ile Allah’a ulaşmayı gaye edinen yolcuya denilmektedir. Tasavvufî ıstılahta, Allah’a (c.c.) giden yolu tutup seyr halinde olduğu müddet boyunca mürit ile müntehi arasında bulunan kişiye denilmektedir. Sâlik, “zâhitler, fukara, hâdimler ve âbitler” olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.²¹⁴

Benim bir **sâlikim** vardır yazıp bana du’ânâme

Taleb etmiş ol cân benden bir mu’teber sülûknâme (R6/14)

Bir müridim var, bana dua dileğiyle mektup yazdı; benden güvenilir bir sülûknâme (manevî yol risalesi) talep etti.

Keser dilden sivâ ceng-i ölümü lâ gibi mikrâz

²¹³ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 403.

²¹⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 306.

Gece vü gündüz oku **sâlik** edip terk eyle iğmâz (R89/1)

Dilden her şeyi kesip, ölüm savaşını lâ (yokluk) gibi bir makasla; Gece gündüz oku, sâlik ol ve gafleti terk et.

Hak için efgân eden **sâlik** arar görmez beni

Ben ise ol bülbül-i şeydâların gülzârıyım (R124/2)

Allah (c.c.) için feryat eden sâlik beni arar ama göremez; çünkü ben, aşk bülbüllerinin gül bahçesiyim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, sâliği; yürüdüğü yolun bilicinde olmak isteyen, gafletten uzak durup nefsin terbiye etmeye gayret eden ve Hak yolunda vuslata ermek amacıyla gözyaşı döken bir kimse olarak ele almaktadır.

Birinci beyitte sâlik, aralarında manevî bağ olan mürşidinden “mu'teber bir sülûkname” dilemesi ile bilinçli bir şekilde yön arayan ve bu yönü güvenilir bir rehberlik merkezinde yürümek isteyen bir kimse olarak anılmaktadır. Sülûknameden kasıt ise, usûl ve erkanın olduğu bir yol haritasının çizilmesi anlaşılmaktadır.

İkinci beyitte sâlik; Allah (c.c.) dışındaki her şeyden vazgeçerek, nefsin bir makasla keser gibi kesip atarak ve gece-gündüz gayret içerisinde gafletten uzak kalarak istikamet üzere disiplin ve bilinç düzleminde yol yürüten yolcu olarak anılmaktadır.

Üçüncü beyitte sâlik; henüz vuslata erememiş ve bu vuslat için feryat eden tâlip konumunda gösterilmektedir. Çünkü mürşidi bulmak için, kişinin derin bir aşk, incelik ve arayış içerisinde olması ve bu halde sabit-i kıdem olması gerekmektedir.

3.1.6. Feyiz

Feyiz (Feyz) sözlükte, “fazla suyun yatağından taşması, bir haberin şayi olması” gibi anlamlara gelirken bu kökten türeyen fiiller “akmak, taşmak” gibi anlamlar ile geçmektedir. Bu kavram mecazi anlamda ise “bağış ve lütfkârlık” anlamlarında kullanılmaktadır. İlahi ve Rabbani feyzin insanlara ulaşmasında aracı

olmaları münasebetiyle peygamberler ve Allah'ın (c.c.) veli kulları da feyzin kaynağı olarak kabul edilmektedirler.²¹⁵

Tasavvufî ıstılahta ise, sâlikin çalışma ve çabası olmadan Allah'ın (c.c.) onun gönlünden taşıdığı hususlar için kullanılmaktadır. Bir yolla gelen feyze, “feyz-i isnadi”, doğrudan gelen feyze ise, “feyz-i ilhamî” ismi verilmektedir.²¹⁶

Ederler bahş-ı **feyz** onlar da nâsa

Kıyâmet haşr olunca âmm u hâsa (R8/3)

Feyz ihsanını dağıtırlar insanlara; Kıyamet günü hem avama hem havasa.

Kıraât eyle bî'at âyetin benden sahîh sâlim

Ki **feyz** ilkâ edem dedi sana Birrû's-Selâm'ımdan (R11/88)

Benden sahih ve sağlam bir şekilde beyat ayetini oku ki Birrû's-Selâm'dan sana feyiz edebileyim.

Alıp karşısına pîrim bana **feyzin** revân etti

Olur allâmeler âciz benim ilm ü kemâlımdan (R11/111)

Pirim beni karşısına alarak feyzini bana akıttı; benim ilim ve kemâlim karşısında büyük alimler bile âciz kaldı.

Bu dem râhım hakîkattır kılavuzum dahi Hak'dır

Alır **feyzin** gelen süllâk benim ahd u visâkımdan (R11/118)

Şu anda benim yolum hakîkat yoludur, kılavuzum da Hakk'ın kendisidir. Gelen her yolcu benim sözüm ve ahdim ile feyz alır.

Velâkin vasf-ı hâlâtım değildir cidd ü sa'yımla

Ne **feyzim** var ise Hak'dan bahştı üstadımdan (R11/122)

²¹⁵ Selçuk Eraydın, “Feyiz”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 12, s. 513-514.

²¹⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 137.

Ancak hâlimin niteliği ne gayretimle ne de çalışmamıdır. Ne feyz var ise hepsi Allah'ın (c.c.) izniyle üstadımdan bir ihsandır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î “feyzî”, tasavvuftaki seyr ü sülûk sürecinde ilahî nurun, manevî terbiyenin ve hikmetin kalpten kalbe akışı olarak işlemektedir. Beyitler feyzin kaynağını, aracılığını, yöneliş şeklini ve feyze mazhar olan kimsenin üzerinde nasıl etki ettiğini çerçeveleyen çok katmanlı bir sitemi oluşturmaktadır.

Birinci beyitte, feyzin yalnızca havas ehline değil aynı zamanda avama da lütfedilen kuşatıcı ve evrensel bir ilahî ihsan olarak değerlendirilmektedir.

İkinci beyitte, feyzin insana bahşedilmesi için biat ayetiyle gönülden bağlılığın olması gerektiği belirtilmektedir. Feyzin Birrû's-Selam'dan gelen bir nur olduğu ve mürşid aracılığı ile iletilebildiği bildirilmektedir.

Üçüncü beyitte, feyz mürşidin manevî sohbet aracılığı ile doğrudan sâliğe iletildiği belirtilmektedir. Bu feyz sayesinde ilim sahipleri bile sâliğin karşısında aciz kalmaktadırlar. Çünkü buradaki feyz; ilham, hikmet ve manevî ilim olarak anlaşılmaktadır.

Dördüncü beyitte feyz, sâliğe hakikat yolunda olmasından kaynaklı Hak tarafından doğrudan verilmesi olarak belirtilmektedir. Çünkü bu yol üzere sabit-i kıdem olan sâlik Hakk'ın ahdinden ve O'na olan bağlılığından feyz almaktadır. Bu feyzin alınması da ancak manevî bir silsile ile oluşabilmektedir.

Beşinci beyitte feyz ne sâliğin gayretiyle ne de çalışmasıyla açıklanabildiği belirtilmektedir. Çünkü feyzin ancak Allah'ın (c.c.) lütfu ve mürşidinin himmetiyle gelen bir ihsan olduğu bildirilmektedir.

3.1.7. Sülûk

Sülûk kavramı sözlükte, “yola girmek, yolda yürümek, katılmak” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise, “insanı Allah'a (c.c.) ulaştıran hâl, hareket, tavır ve amel” olarak kullanılmaktadır. Sülûk kavramı tarikatlar sonrası dönemde aynı anlama gelen “seyr” kavramı ile birleştirilmiş olup “seyrüsülûk” şeklinde kullanılmaktadır. Bu yola talip olan kişinin nefsini mâsivâdan arındırarak, ahlak-ı Muhammediyye ile ahlaklanıp, Allah'a (c.c.) ulaşmaya gayret etmesi

gerekmektedir. Bu yola başlayan “mübtedî”, yolda mesafe katedene ise “sâlik” ve yolun sonuna varan kimseye ise “müntehî” denilmektedir.

Ey **sülûk** erbâbı ihvânım benim

Cân u dilden dinle bu pendim benim (R7/1)

Ey tasavvuf yoluna giren kardeşlerim, candan ve gönülden bu nasihatimi dinleyin.

Şol Revâfız kavline edip amel

Yok yere cânın cehîme atma gel (R7/2)

Rafızîlerin sözlerine uyup amel etme; Boş yere canını cehenneme atma, gel bu yoldan dön.

Bûbekir ile Ömer Osmân’a sen

Buğz edipte hâin olmaklık neden (R7/3)

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman’a (r.a.) neden buğz edip hainlik ediyorsun?

Bunların her birleri bir vechile

Oldu yâr Peygamber’e hizmet ile (R7/4)

Bunların her biri bir şekilde Peygamber’e (s.a.v.) hizmet ederek O’na yâr oldular.

Sen Ali’nin cânda sakla hubbını

Bunların da ver muhabbet hakkını (R7/5)

Sen, Hz. Ali’ye (k.v.) sevgini canında taşı; ama diğer sahabelere de sevgi hakkını ver.

Etme sen yâr-ı Resûl’e buğz u kin

Sen de sev Peygamberin sevdiklerin (R7/6)

Peygamber'in (s.a.v.) dostlarına kin ve nefret etme; sen de Peygamber'in (s.a.v.) sevdiklerini sev.

Kimâkim sevmez Muhammed'i bî-gümân

Sevmez Allâh sende sevme ey civân (R7/7)

Kim ki Hz. Muhammed'i (s.a.v.) sevmez, şüphesiz ki Allah (c.c.) da onu sevmez, sen de onu sevme ey genç!

Sevdiğin kâmil insânın dahi

Hak sever billâh şeksiz ey ahi (R7/8)

Ey kardeşim, sevdiğin kâmil insanı Hak da sever, Allah (c.c.) adına yeminle söylüyorum, şüphesiz böyledir.

Kâmil insânı kimi ki merdûd eder

Reddeder Allâh dahi şekkî gider (R7/9)

Kâmil insanı kim reddederse, Allah (c.c.) da onu reddeder, o kişi şüpheyile yok olur gider.

Bizlere lâyük olan ey ârifân

Sevdiğini Ahmed'in sevmek hemân (R7/10)

Ey Ârifler! Bize yaraşan, Hz. Ahmed'in (s.a.v.) sevdiklerini sevmektir.

Sevmediğin fark edersek sevmeyiz

Farkımız yok ise dil uzatmayız (R7/11)

Sevmediğini fark edersek biz de sevmeyiz; Fark yoksa kimseye laf etmeyiz.

Bilmişiz hâin durur çünküm Yezîd

Ona la'net eyleriz görmen baîd (R7/12)

Yezîd'in hain olduğunu biliyoruz. Ona lanet ederiz, sakın çok görmeyin.

Zulm ile âl-i Resûl'e etti kasd

Nesl-i pâkin inkırâza etti cehd (R7/13)

Resul'ün ailesine zulümle kastetti. O'nun temiz neslini yok etmeye çalıştı.

Zâlimîne la'net etmiştir İlâh

Biz de la'net eyleriz yoktur günâh (R7/14)

Allah (c.c.) zalimlere lanet etmiştir. Biz de lanet ederiz, bunda hiçbir günah yoktur.

İşbu bendim gûş edip eyle amel

Etme halka boş yere bahs u cedel (R7/15)

Bu nasihatimi dinle ve onunla amel et. Halk ile boş yere tartışmaya girip çekişme.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin yazdığı bu şiirin sülûk ehli olan ihvanı için gönülden kaleme aldığı bir nasihatname olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvuf yoluna girmiş olan ihvanının hem itikadi hem de manevî terbiye için nasıl hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Nasihatinin gönülden geldiğini belirterek can kulağı ile dinleyip, idrak etmelerini istemektedir. Yanlış yola girip kendisine zarara vermemesini ve özellikle Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman'a (r.a.) yönlendirilen eleştirileri reddetmesini istemektedir. Çünkü bu sahabelerin farklı yollardan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hizmet ettikleri bildirilmektedir. Hz. Ali'ye (k.v.) olan sevgi ve muhabbetin muhafaza edilerek, diğer sahabelere karşı muhabbeti de ihmal etmemeleri gerektiğini dile getirmektedir. Bu yaklaşım ile muhabbeti adalet temeline oturtan Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sevdiği kimselere nefret duyanların dolaylı olarak Allah'a (c.c.) muhalefet ettiklerini ifade etmektedir. Diğer beyitlerde ise, insan-ı kâmil sevgisine daima gönülde yer verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Çünkü Allah'ın (c.c.) kâmil kullarını sevmek, Hak katında makbul sayılırken, onları reddetmek ilahî reddi de beraberinde getirmektedir. Bunlardan yola çıkarak muhabbetin temeline Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sevdiklerinin konulması gerektiği anlaşılmaktadır. Yezid örneği ile, zulmün açık bir temsili olarak lanetlemiş ve Ehl-i Beyt'e kasteden herkesin ilahî gazaba layık olduğu zikredilmektedir. Halkla boş ve faydasız tartışmaların yapılmamasını dile getirerek, tasavvuf yolunun esasının

sözden ziyade hâl ve edep olduğu vurgulanmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, beyitlerin son kısımlarında bu nasihatlerinin sadece bilgi düzeyinde kalmaması gerektiğini aynı zamanda bu nasihatleri amele dönüştürmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

3.1.8. Şeyh-Mürşid

Şeyh kavramı sözlükte, “yaşlı kimse” anlamına gelip, tasavvufta velî, mürşid ve pir kavramlarıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Şeyh- mürşid olan kimsenin örnek olup onlardan ilim talep eden kimselere rehberlik edebilmeleri için öncelikli olarak o hallerin kendilerinde bulunmaları gerekmektedir. İlim öğretebilmeleri için ilme, edep öğretebilmeleri için edebe, örnek olabilmeleri için örneklik vasfına ve doğru yolda rehberlik edebilmeleri için yol tecrübesine sahip olmaları gerekmektedir.²¹⁷ Mürşid kavramı Kur’an-ı Kerim’de “... artık ona doğru yolu gösterecek bir rehber bulamazsın” ayetinden yola çıkarak bir şeyhin “talep eden kişiye doğru yolu gösterip rehberlik eden kimse” olduğu çıkarımı yapılmaktadır.²¹⁸

Burada şeyh-mürşide yüklenen misyon, Hz. Peygamberin (s.a.v.) manevî mirasını temsil etmek olarak görülmektedir.

İzim bilmek dilersen sen de dilden

Özün kul et gönül al **mürşidinden** (R10/57)

Benim izimi kalpten gelerek takip etmek istiyorsan, nefsini kul ederek, mürşidinden gönül al.

Ma’nâyı nazmım bilmek dilersen

Bir **mürşide** ol hâdim u âhid (R12/11)

Eserlerimin manasını bilmek istiyorsan, Bir mürşide hizmet et ve sözünü tut.

Dahi **mürşidlere** hizmet olunmakdan murâd ol kim

²¹⁷ Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, s. 50-52.

²¹⁸ Kehf Suresi, 18/17.

Dil-i dânáda yer yapıp makâmın eyleye cennât (R17/16)

Mürşidlere hizmet etmekten maksat, bilge gönülde yer edinip makamını cennet eylemektir.

Mürşid-i kâmil olanlar âlem içre dâimâ

Gâh celâl ü gâh cemâl-i Hak ile hem-demlenir (R62/3)

Kâmil mürşidler, dünyada daima bazen Allah'ın (c.c.) celâliyle, bazen cemâliyle hemhâldir.

Mürîd oldum irâdetten geçip teslim-i **şeyh** oldum

Cemâl-ı zâtını asla dirîğ etmem hayâlimden (R11/34)

İrademden geçerek mürid oldum, şeyhe teslim oldum. Zâtının cemalini hayalimden asla çıkarmam.

Îtâ'at eyleyip **şeyhe** eğer kavlen eğer fi'len

Yüzüm döndürmedüm kat'en cefâyı ihtiyârımdan (R11/35)

Sözle ve fiille şeyhe itaat ettim; İsteğimle gelen cefaya asla yüz çevirmedi.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, tasavvufî terbiyede mürşid-mürîd ilişkisini; sadakat, hizmet ve teslimiyet çerçevesinde ele almaktadır. Saliğin manevî yolculukta bir mürşide duyduğu ihtiyaç ve bu yolda gösterilmesi gereken ahlaki davranışların önemini zikretmektedir.

İlk iki beyitte, hakîkatin keşfedilebilmesi ve manevî sırların anlaşılabilmesi için bir mürşide yönelmenin gerekliliği açıkça ifade edilmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, kendi izinden gitmek isteyen kişinin öncelikli olarak nefsini kul etmesi gerektiğini sonrasında ise mürşidden gönül almanın şart olduğunu dile getirmektedir. Eserlerini idrak etmeyi dileyen kimselerin ise doğrudan bir mürşide hizmet etmeleri ve bu hizmette sadık olmaları gerektiğini belirtmektedir. Buradaki hizmetten maksat ise sadece fiziki bir hizmet değil aynı zamanda gönülden bir teslimiyet ve iradeyi terk etmek olarak anlaşılmaktadır. Diğer beyitlerde ise, yapılması istenilen bu hizmetin amacına değinmektedir. Mürşide yapılan hizmet, kâmil

gönüllerde yer edinip orada manevî bir cennet kazanmak için yapılmaktadır. Çünkü kâmil mürşidler, Allah'ın (c.c.) hem “Celâl” hem de “Cemâl” sıfatlarının tecelligâhları oldukları için müridin hem nur hem de sır tecrübelerinde ona rehberlik edecek salahiyyete sahip oldukları belirtilmektedir. Müridin şeyhinin cemâlini hayalinden hiç çıkarmaması gerektiği, onunla sürekli olarak manevî bir bağ kurduğu, sözle ve fiille itaat etmesi gerektiği ve şeyhinden gelecek olan cefâyı bile isteyerek kabul etmesi gerektiği zikredilmektedir. Bunlardan anlaşılacağı üzere müridin mürşidine hem zahiren hem de bâtinen sadakat ve teslimiyet içerisinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

3.1.9. Evliya

Arapça “Veli” kavramının çoğulu olan “Evliya” kavramı sözlükte; dost, yar ve sevgili gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise, Allah'ın (c.c.) dostu olan, nefsi duygulardan arınmış ve Allah'ın (c.c.) iradesine tam bir teslimiyet ile bağlanmış şahsiyetler için kullanılmaktadır.²¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de evliya kavramı açıkça kullanılmakta olup, “İyi bilin ki Allah'ın (c.c.) evliyelerine korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.”²²⁰ Diye buyurulmaktadır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) ise bir hadisinde “Allah (c.c.) bir kulunu sevdiği zaman onun gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul Allah'tan bir şey dilese dileği kabul edilir. Allah'a (c.c.) sığındığında Allah (c.c.) onu korur. Allah (c.c.), velisine düşman olan kimselere harp ilan eder.”²²¹ Diye buyurmaktadır.

Kim ki makbûl oldu Hakk'a halk onun menfûrudur

Kim ki menfûr oldu halka Hakk'ın ol mağfûrudur

Kim ki mağfûr oldu Hak' tan Hakk'ın ol mestûrudur

Ol ecilden **evliyâ** halka görünür pâ-y-pes (R85/4)

²¹⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 379.

²²⁰ Yunus Suresi, 10/62.

²²¹ Buhari, Rekaik 38.

Hakk katında kabul görmüş olan kimse halk nezdinde kabul görmeyebilir. Halk nezdinde kabul görmeyen kimse Hakk nezdinde affedilmiş bir kimse olabilir. Hakk nezdinde affedilmiş kimse O’nun tarafından gizlenmiştir. Bundandır ki evliyâlar halk arasında değersiz ve sıradan görülebilir.

Evliyânın Hak katında izzetini Hak bilir

Sanma ki onu cihânda ey dilâ mahlûk bilir

Ey Kabûlî rütbe-i uşşâkı kim tahkîk bilir

Yine onlar bildi bilmez gayr kimse sözü kes (R85/5)

Evliyâ olan kimsenin değerini yalnızca Allah (c.c.) bilir. Ey gönül, halkın onların izzet ve yüceliğini bileceğini zannetme. Ey Kabûlî, aşıkların mertebesini kim hakkıyla bilir. Yine ancak aşıklar bilebilir başka kimse bilemez o yüzden sözü bitir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, manevîyat ile dünyevi olgular arasında fark olabileceğini belirtmektedir. Bunu da Hak katında “velî” olan bir kimsenin halk arasında dışlanabileceği örneği üzerinden anlatmaktadır. Allah’ın (c.c.) bazı kullarını kendisine yakın kılarak onları halkın nazarından gizlediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle velî olan bir kimse, toplumda değersiz hatta sıradan bir kimse olarak görülebilmektedir. Bu gizlilik Allah’ın (c.c.) velî kullarının nefislerinden soyunmuş, gösterişten uzak ve gerçek mânâda Allah’a (c.c.) yönelmelerinin sonucu olarak anlaşılmaktadır. Velî olan bir kimsenin değerini ve makamını ancak ona değer ve makam veren veya onunla aynı değer ve makamda olan kişinin bilebileceği zikredilmektedir. O makamda ve değerinde olmayan bir kişinin bu hali anlayabilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu anlayış da aşığın halinden ancak yine bir aşığın anlayabileceği örneği üzerinden açıklanmaktadır.

3.1.10. Muhib

Muhib kavramı sözlükte, “seven, sevgi besleyen dost” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta bir tarîkata yeni girmiş kişiyi tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu anlamın Mevlevilik ve Bektaşilik yollarında kabul gören bir

anlam olduğu bilinmektedir. Bu anlayışa göre kişi bir yola girdiği vakit ilk başta muhib olup sebat gösterip yolda devam ettiği vakit ise derviş olmaktadır.²²²

Bir başka anlam olarak ise, “sûfî ve tarîkat ehli olmadıkları halde onlara karşı muhabbet duyanlar” olarak tanımlanmaktadır. Burada ise muhib Hak dostu olanların dostu olarak tanımlanmaktadır. Sufiler ve tarîkat ehli olan kimseler muhiblere karşı sevgi beslemiş ve kendilerinden görmüşlerdir.²²³

Muhib ol sen dahi gel evliyâyâ

Kabûl etsin seni ol bi'l-velâye (R10/60)

Sen de evliyayı sevenlerden ol, gel yaklaş onlara. Onlar da seni velayetleriyle kabul etsin.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, sâliğin manevî yolculukta ilerleyebilmesi için evliyâyâ muhabbet beslemesi gerektiği vurgulamaktadır. Tasavvufî anlayışta “muhib olmak” sadece bir sevgi hali değil aynı zamanda bir bağlılık, yöneliş ve teslimiyet hali olarak zikredilmektedir. “Gel” hitabıyla da sâlik, pasif bir izleyicilikten çıkıp aşkın ve bağlılığın fiili boyutuna davet edilmektedir. Bu sevgi, bağlılık ve teslimiyetin sonucunda ise Allah'ın (c.c.) velî kullarının sâliği kabul etmeleri söz konusu olabilmektedir.

3.1.11. Pervâne

Geceleyin ışığın etrafında görülen küçük kelebek manasına gelen “pervâne” dîvân edebiyatında âşık olan kimseyi tanımlamak için sıkça kullanılmaktadır. Dîvân şairleri eskiden şiirlerini mum ışıklarında yazmaya çalışırken ışığa gelen bu küçük kelebekleri de şiirlerinde konu edinmiş ve ilahi aşk yolculuğunda hareket eden dervişleri de pervânelere benzetmişlerdir.²²⁴ Edebiyatta bu konu ile ilgili Şem ü Pervane alanında birçok mensur eser ve mesnevinin kaleme alındığı bilinmektedir. Bu mensur eser ve mesnevilerin haricinde sembolleşmiş olan şiirlerin de olduğu

²²² İskender Pala, *a.g.e.*, s. 346.

²²³ Süleyman Uludağ, “Muhib”, *DİA*, Ankara 2020, C. 31, s. 34.

²²⁴ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 370.

görülmektedir. Bu semboller gazel, beyit ve rübâîlerde âşıkâne bir tarzda kaleme alınmaktadır.²²⁵ Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) bir hadisinde “Benim misalim ateş yakan bir adamın misali gibidir. Ateş, etrafını aydınlatınca pervâneler ve benzeri hayvanlar içine düşmeye başlarlar. Adam onları engellemeye başlarsa da onlar kendisine galebe çalarak ateşe atılırlar. İşte benimle sizin misaliniz budur. Ben ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum: Ateşten uzaklaşın! Ateşten uzaklaşın diyorum. Siz, baskın çıkarak onun içine atılıyorsunuz.” Buyurmaktadır.²²⁶

Dilâ aşk âteşin Ferhâd gibi dîvânelerden sor

Muhabbet şem’ine sûzân olan **pervânelerden** sor (R73/1)

Ey gönül, aşk ateşini Ferhat gibi delilere sor. Muhabbet mumuna yanmış pervanelere sor.

Nâr-ı aşkınla Kabûlî yanalı **pervâne**-veş

Kalmadı cismimde tâkat tut elin koyma zelîl (R100/7)

Kabûlî aşk ateşiyle pervane gibi yandığından beri, vücudumda hiç güç kalmadı, elini tut da bırakma beni düşkün hâlde.

İki yanında mihrâbın uyandı şem’-i aşk-ı Hak

Ona **pervâne**-veş cânın yakan gelsin bu meydâna (R134/4)

İki yanında mihrabın, Allah aşkının mumları yanar. Ona pervane gibi canını yakan buyursun bu meydana.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, aşk yolunun bilgiyle değil yanmakla yürünmesi gerektiğini, sözle değil hâl ile anlaşılabilirliğini ve gerçek muhabbetin ancak bedel ödemeye razı olanların meydana olduğunu “pervâne” mecazı üzerinden dile getirmektedir.

²²⁵ Sadık Armutlu, Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem‘ü Pervâne Mesnevileri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2009, S. 39, s.903-904.

²²⁶ Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi (Trc. Ahmed Davutoğlu), İstanbul 1983, C. 5, s. 6005-6006.

Aşkın mahiyetinin anlaşılabilmesi için onun derinliğine vakıf olan; Ferhad gibi meczuplara ve muhabbet uğruna ateşe uçan pervanelere sorulması gerektiği belirtilmektedir. Bu aşka, teorik bir bilgiyle değil hâl ve tecrübe ile ulaşılabileceği anlaşılmaktadır. Aşk bir ateş olarak zikredilse de gönül ehli için yalnızca bir arınma ve vuslat sebebi olduğu bildirilmektedir. Pervane gibi yanmak mecazı aşk yolculuğunun hem güzelliğini hem de zorluğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Son beyitte “mihrabın iki yanında yanan ilahî aşkın mumları”, Allah’a (c.c.) olan yönelmenin merkezindeki ilahî sevgiyi belirtmektedir. Bu ateşe giren kimsenin tıpkı bir pervane gibi canını ortaya koyması gerekmektedir.

3.1.12. Recâ

Recâ kavramı sözlükte, “ümit, beklenti ve istek” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise, “kulun ilâhî rahmetin genişliğine nazar etmesi, Allah’ın (c.c.) lütfunu kendine yakın hissetmesi ve sonucun daima iyi olacağını düşünüp bütün olacakları cemal gözüyle görmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca terim olarak, insanın hoşuna gitmeyen bir durumun bitecek olma temennisine “recâ” denilmektedir.²²⁷ Kur’an-ı Kerim’de recâ kavramı farklı şekillerde geçmektedir. Bu ayetlerin geneline bakıldığında zaman insanın Allah’ın (c.c.) rahmetinden ümidini kesmemesi gerektiğini ve Allah’ın daima onunla olduğunu hatırlayıp idrak etmesi gerekmektedir.²²⁸ Tasavvuf ehli recânın çeşitli şekillerinden bahsetmektedirler. Recâ’nın, yeis ve havf gibi kavramlarla ilişkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda tasavvuf ehli havf ve recâyı amelin iki kanadı gibi görülüp onlarsız vuslata erilememe tasvirleri bu iki kavramın tasavvuftaki önemini göstermektedir. Tasavvuf ehli şairler, recâ kavramını Allah’ın rahmetinden daima ümitvar olma şeklinde kullanmaktadırlar.²²⁹

Özüm teslim edip ona **recâmend** olduğum hâlde

Bana bir nush pend etti kabûl ettim cinânımdan (R11/33)

²²⁷ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2016, s. 507.

²²⁸ Zümer Suresi, 39/9.; Kehf Suresi, 18/110.; Ahzab Suresi, 33/21.

²²⁹ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s.162.

Özümü O'na teslim edip beklentiye girdiğim halde, O da bana bir nasihat verdi, ben de gönülden kabul ettim.

Ente'r-Rifâ'ıyyü rafe'akellâhu kadren ve menziletin

V'azherekellâhu fî evliyâihi burhânen ve kerâmeten

Dehálnâke yâ seyyidenâ bi'l-isti'âneti ve'l-istimdâd

Akbil **recâunâ** ve **recâu'l**-müstemedîn

Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ kutbe zevi'r-reşâd

Umdud lenâ bi-sırrike v'erşid ile's-sedâd²³⁰ (R32/2)

“Sen Rifâî'sin, Cenâb-ı Hak senin kadrini ve menzilini yüce kıldı, velîleri arasında kerâmet ve burhan ile izhar eyledi. Ey efendimiz, sana yardım ve istimdad için müracaat ediyoruz, bu isteklerimizi kabul buyur. Allah (c.c.) için bize yardım et, sırrınla bize imdat buyur ve bizi doğru yola ulaştır”.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, sâliğin tam bir teslimiyet içerisinde bulunmasını ve bu teslimiyetin neticesinde gelen nasihati gönülden kabul edip yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Kendini Hakk'a teslim edip gönülden bir beklentiye girdiğini belirten Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, bu yönelişin sonucunda O'na gelen öğüdü de gönülden kabul ettiğini zikretmektedir. Bu da tasavvuf anlayışında bir mürşide ya da Hakk'a teslim olmuş olan müridin gelen her sözde bir hikmet görüp, sorgulamadan uyması düşüncesiyle örtüşmektedir. Diğer bölüm ise, Rifâî tarikatına ait dua içeren Arapça bir metin zikredilmektedir. Bu bölümde Rifâî şeyhi bir kutup olarak çağırılmakta ve Allah'ın (c.c.) O'na lütfettiği kerametler zikredilip yardım çağırısı yapılmaktadır.

---

²³⁰ “Sen Rifâî' sin, Cenâb-ı Hak senin kadrini ve menzilini yüce kıldı, velîleri arasında kerâmet ve burhan ile izhar eyledi. Ey efendimiz, sana yardım ve istimdad için müracaat ediyoruz, bu isteklerimizi kabul buyur. Allah için bize yardım et, sırrınla bize imdat buyur ve bizi doğru yola ulaştır”.

3.1.13. Zikir

Sözlükte, “anmak, açıklamak, bildirmek ve hatırlamak” gibi anlamlara gelen “zikir” kavramı, Allah’ın (c.c.) adının belli sayılarda tekrarlanması demektir. Hakiki zikir kalbi mâsivâdan arındırmak olarak açıklanmaktadır. Tasavvufta zikrin mutasavvıfın bütün hücrelerine etki etmesi ve ilahi aşka giden yolda adımların zikir ile atılması gerekmektedir.²³¹ Zikir kavramı Kur’an- Kerim’de; en büyük ibadet,²³² itaat ve amel,²³³ kalp ile zikretmek²³⁴ ve dil ile zikretmek²³⁵ gibi anlamlarda işlenmektedir. Allah (c.c.) Kur’an’ı Kerim’de aynı zamanda varlıkların içinde bulundukları her halde Allah’ı (c.c.) zikrettiklerini “Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerinde yatarken Allah’ı (c.c.) anarlar...”²³⁶ Bildirmektedir.

Mutasavvıfların ortak esaslarından biri olan zikir, Allah’ı (c.c.) anmak için temel esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeryüzünde bulunan cümle mahlukatın Allah’ı (c.c.) kendi lisanlarında zikrettikleri bilinmektedir. Bu da canlıların aldığı her nefesin zikir olarak değerlendirilmesi ile açıklanmaktadır.²³⁷

Zikir ibadeti tarîkatlarda iki şekilde icra edilmektedir. Bunların ilki zikr-i hafi (gizli zikir) gönülden yapılan zikir, ikincisi ise zikr-i celî (sesli zikir) dervişlerin yüksek sesle ve cem’en yaptıkları zikirdir.²³⁸

Zâhidâ fikr-i Hudâ’dır dâimâ **ezkârımız**

Zînet-i dünyâyâ yoktur meyl için efkârımız

Bizi görüp bu kesrette cîfeye dalmış deme

Bi’n-nazâre me’mûrlarız yoktur asla vârimiz (R82/1)

²³¹ Kaplan Üstüner, *Divân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik yay., Ankara 2007, s. 152.

²³² Ankebut Suresi, 29/45

²³³ Bakara Suresi, 2/152.

²³⁴ Bakara Suresi, 2/200.

²³⁵ Al-i İmran, 3/135.

²³⁶ Al-i İmran, 3/191.

²³⁷ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, s. 409.

²³⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 506.

Ey zâhid, bizim zikrimiz daima Allah (c.c.) fikridir; Dünya süsüne karşı hiçbir meylimizi gösteren bir düşüncemiz yoktur. Bizi bu çokluk içerisinde görünce dünyaya dalmış zannetme! Biz bakmakla görevlendirildik. Hiçbir varlığımız yok bizim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, kendilerini dünya süslerine dalmış gibi yorumlayan kimselere yönelik; kendilerinin Allah (c.c.) dışındaki her şeye sadece bakmakla görevli olduklarını, hiçbir aidiyet hissetmediklerini ve tek zikirlerinin Allah (c.c.) fikri olduklarını söylemektedir. Buradan yalnızca dillerinin değil aynı zamanda gönülleri ve akıllarıyla da daimî olarak Allah'ı (c.c.) zikrettikleri ve O'nun dışında hiçbir şeye meyletmedikleri anlaşılmaktadır.

3.1.14. Rind

Rind Farsça bir kavram olarak sözlükte, “aldırışsız, dünya işlerini boş gören ve kalender” olarak tanımlanmaktadır. Dîvân şiirinde kullanılan âşık, mâşuk ve zâhid gibi tiplerin yanında rind tiplmesi de sıkça kullanılmaktadır. Bu kavramın çoğulu ise “Rindan” olarak geçmektedir. Acı ve tatlıyı, üzüntü ve sevinci bir gören kimseye rind denilmektedir.²³⁹ Her ne kadar rind ve kalenderlik birbirine benzetilse de muhteva açısından birbirinden ayrılmaktadır.

Klasik Türk şiirinde rind ve zâhid sürekli olarak çatışma halinde işlenmektedir. Zâhidde bulunan özelliklerin rindde olmaması gerekmektedir. Klasik şiirde “zâhid” kaba bir sofı olarak tanımlanırken “rind” ise olgun bir kişilik olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁰ Birçok kimsenin sürekli ulaşmak için peşinden koştuğu makam, mevki ve parayı umursamaz kendi değer yargılarına uygun bir yaşam tarzını benimseyen kimselerdir. Din karşısında hoşgörülü, yaşam ve geçim kurallarını boş veren rindler kimsenin kınamasına aldırış etmeden yalansız ve riyasız yaşayan kimseler olarak işlenmektedirler.²⁴¹

²³⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 396.

²⁴⁰ Kader Keleş, *Dîvân Edebiyatında Rind Tipi*, https://www.academia.edu/5410577/Dîvân_Edebiyat%C4%B1nda_Rind_Tipi, 30.01.2019

²⁴¹ Gülay Durmaz, *Dîvân Şiirinde Rind*, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bursa 2005, S. 8, s. 58.

Sûretâ fenn-i hakâyık içre lâlim zâhidâ

Der ledünnî nüshayım **rindâne** gelmişlerdenem (R105/5)

Ey Zâhid! Hakîkat ilmi içerisinde dilsiz görünürüm. Ben, ledün ilmin bir nüshasıyım, dünyayı terk etmişlerdenim.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, rindliğin yalnızca şarap ve mest olma hallerinden ibaret olmadığını, görünüşte suskun; içte ise ilim ve irfanla dolu olan, dünya ile bağını kesen hakîkat ehli bir duruş olduğunu belirtmektedir. Zâhidin zahirî ibadet ve bilgi temelinde olan anlayışına nazaran rindin, kalbi derinliği ve içsel keşfi ön plana çıkartılmaktadır.

3.1.15. Felek

Arapça bir kavram olan “Felek” sözlükte; “gök, gökyüzü, sema, talih, kader ve her gezegene mahsus gök tabakası” olarak geçmektedir. Çoğulu ise eflaktır. Batlamyus düşüncesinde dünya kâinatın merkezi olarak kabul edilmektedir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlarda tıpkı soğan zarı gibi iç içe geçmiş şekilde birbirlerini çevrelemektedirler. Edebiyatta ise felek, daha çok şikâyet amaçlı kullanılmaktadır. Felek-câh, felek-rif'at, felek-pâye gibi birleşik sıfatlar ile kullanıldığı vakit ise daha müspet anlamlar teşkil etmektedir. Eflâk, çerh, semâ ve gök gibi eş anlamlısı olabilecek bu kavramlar dîvân şairleri tarafından daha çok yükseklik, sonsuzluk ve parlaklık gibi muhtevalarla işlenmektedir. Sevgili felekten bile daha yüce değerde görülmektedir. Aşığın çektiği sıkıntılardan kaynaklı ettiği âh ve figanlar felekler kadar sonsuz olarak değerlendirilmektedir.²⁴²

Cânım alacak zannederim her nazarında

Cellâd-ı **felek** gözleri kirpikleri hançer (R78/8)

Her bakışında canımı alacak sanıyorum. Feleğin celladı gibi gözleri, kirpikleri hançer gibidir.

---

²⁴² İskender Pala, *a.g.e.*, s. 159-160.

Ne kadar **çarh-ı felek** aksine etse güzeri

Edemez cümleten küm kıymet-i ehl-i hüneri (R148/1)

Feleğin çarkı ne kadar aksine dönse de ehl-i hünerin kıymetini cümlesi silemez.

Ruhların pertavidir nûr-ı hurşîd-i semâ

Nüh **felek** hem arş u kürsî nûr-ı çeşminde cemîl (R100/4)

Semânın güneş ışığı olan nur, ruhların parıltısıdır; Dokuz felek, arş ve kürsî onun gözünün nurunda cem olmuştur.

Gelip cânânımın bu dem ruhundan bû meşâm ettim

Olup ben mest-i lâ-ya'kıl (u) **çarh** döndü semâ'ımdan (R11/64)

Şu anda cananımın ruhundan bir koku aldım; Akıldan geçerek mest oldum ve gök döndü semâ'mda.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î felek kavramını, teşbih sanatıyla sevgilinin bakışlarına benzetmektedir. Sevgilinin her bakışta canını alacağını dile getirmektedir. Felekten kasıt kader, dolayısıyla sevgilinin nazarını kaderden de keskin olarak zikretmektedir. İkinci beyitte ise, feleğin çarkının her ne kadar tersine dönse de ehl-i hünerin değerini düşüremeyeceğini ifade etmektedir. Bu da kaderin değişkenliği karşısında mâ'rifetin kalıcılığını ve hakîkatin direncini göstermektedir. Üçüncü beyitte ise felek, kozmik bir düzen ve ilahî aşkın bir bakışta tecelli olduğu manevî âlem olarak ele alınmaktadır. Son beyitte, sevgiliden gelen ruh kokusu ile mest olan aşığın, akli sınırları aşarak göğün dönmesini semâî bir vecd hali olarak yaşadığı belirtilmektedir.

3.1.16. Cezbe

Cezbe kavramı sözlükte, “çekmek” anlamına gelirken tasavvufi ıstılahta ise, “Allah'ın (c.c.) kulunu kendine çekmesi ve aniden huzuruna yükseltmesi” anlamında kullanılmaktadır.²⁴³ Tasavvufta hakîkate erişmek cezbe ile gerçekleşmektedir.

²⁴³ Hasan Kâmil Yılmaz, “Cezbe”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 504.

Dervişin cezbe ile varlığını terk etmesi gerekmektedir. Cezbe haline giren kimseye “meczub” denilmektedir. Cezbenin meydana gelmesi için zikir, fikir ve çile gerekmektedir. Cezbeye gelmek için bir mürşide ihtiyaç yoktur lakin bu şekilde cezbe gelen kişi yol-yordam bilmeyeceğinden kaynaklı cezbisinin herhangi bir faidesi olmamaktadır. Dîvân edebiyatında âşık sevgilinin cezbisine kapılmış olarak işlenmektedir. Mutasavvıflar ise ilahi aşk sarhoşluğu ile cezbe halinin oluştuğunu belirtmektedirler. Sufiler “Allah (c.c.) dilediğini kendisine çeker.” Mealindeki ayeti cezbe için kaynak olarak görmektedirler.²⁴⁴

Temevvüc eyledi aşkım karıştı bahr ile katre

Vücûdum küllü mahvoldu erişti şemse çün zerre

Urûc ettim mu'allâya geçip akl-ı meâdımdan

Delîl oldu bana **cezbe** kavuşturdu beni sırra (R19/1)

Aşkım kabardı, damlayla deniz karıştı. Varlığım tümüyle yok oldu, güneşe erişince zerre gibi oldum. Yüce makama çıktım, aklımı aşıp geçtim. Cezbem bana kılavuz oldu ve beni sırra ulaştırdı.

Hüsyâr olana sunar idi sâgar-ı aşkı

Mest eyler idi nûş edeni **cezbe-i** Rahmân (R34/10/7)

Aşk kadehini ayık olana sunardı; İçen, Rahmân'ın cezbesiyle mest olurdu.

Şol mest olanı **cezbe** eriştirdi vusûle

Uydurmak ile hâlini ahvâl-i Resûl'e (R34/10/8)

O mest olanı cezbe vuslata eriştirirdi. Halini Resûl'ün (s.a.v.) hallerine uydurarak.

Nesîm-i **cezbe-i** Rahmân erişip cezbeder Hakk'a

Hemîşe seyr-i lâhûta sefer eyler Rifâ'iler (R58/2)

---

²⁴⁴ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 101.

Rahmân'ın cezbe meltemi erişip Hakk'a çeker; Rifâîler daima ilahi âleme sefer eder.

Nesîmî **cezbe-i** Hak'la dimâğ pür olan uşşâk

Şemîmî ıtr-ı nesrîn nergis ü sünbül den almazlar (R67/2)

Hak cezbisiyle zihni dolmuş âşıklar, güzel kokuyu Gül, sümbül ve nergisden almazlar.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, “cezbe” kavramını sâlikî fenâ mertebesine ulaştıran bir anahtar gibi zikretmektedir. Aşkın kabarmasıyla damlanın denize karışması ve nefsin ilahî varlıkta yok olması olarak tanımlanan cezbe, kişiyi ilahî sırlara eriştiren asıl kılavuz olarak anılmaktadır. İkinci beyitte cezbe, aşkın doğrudan etkisinin bir sonucu olarak değil de Rahmani kaynaktan gelen vecd hali olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü beyitte cezbe halinde olan kişinin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnet-i seniyyesi ile ahlaklanmasından kaynaklı terbiye ve vuslata ermenin yolu olarak görülmektedir. Dördüncü beyitte cezbe, sürekli bir seyr ü sülûk hâli ve devamlı olan manevî bir yolculuk olarak ifade edilmektedir. Son beyitte cezbe, insanın gönül ve zihin dünyasını tam manasıyla doldurmasından kaynaklı fiziki güzelliklerin, bâtinî lezzetlerin karşısında silinmesine vesile olan hâl olarak görülmektedir.

3.1.17. Vecd

Vecd kavramı sözlükte “istediğine kavuşmak, yitiğini bulmak yüksek heyecan duymak; aşk ve iştihak sarhoşluğuyla kendinden geçme” anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufî ıstılahta ise “zorlama durumu olmadan Allah'ın (c.c.) bir ihsanı şeklinde tâlibe gelen ve onu kendinden geçiren manevî hal” olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁵ Murakabe sonucunda vicdani bir zevk coşkuluğuna sahip olan sufinin bedeninin boş bir saray gibi olduğu, mâsivâ ile ilişkisini kesip yalnızca Allah (c.c.) ile beraber olduğu belirtilmektedir. Bu hâlin olma durumunda ise sufinin yapılan burhanlardan (ağza şiş sokma, başa topuz indirme) haberdar olmadığı bilinmektedir.

²⁴⁵ Semih Ceyhan, “Vecd”, *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 583-584.

Vecd hali ruhun, aşka yenik düşüp ona tahammül edememe halidir. Bu yüzden bu hâl isteyerek olan bir durum değil irade dışı gerçekleşen bir hâl olarak bilinmektedir.²⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah (c.c.) anıldığı vakit kalpleri ürperir..."²⁴⁷ ve "Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar..."²⁴⁸ Ayetleri vecd hali içinde bulunan kimseleri tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

Hatâ kıldım sa ey ihvân bu nazmın güft ü vezninde

Ayıp görmen özüm mecnûn idi **vecd** u hiyâcımdan (R11/126)

Ey kardeşlerim, bu şiirin söz ve vezninde hata ettiysem ayıplamayın zira özüm şiddetli bir aşk halindeydim.

Çünkü bildi Hakk'ı bunlar hâl-i **vecd** u keşf ile

Oldular me'mûr Hak'tan âlemi ikâz ile (R16/81)

Bu kimseler Hakk'ı vecd ve keşif hâliyle bildiler. Allah (c.c.) tarafından halkı gafletten uyandırmak için görevlendirilmiştir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk beyitte vecd kavramını aklın sınırlarını aşarak bir aşk ve coşku hâline gelmesi olarak tanımlamaktadır. Bu hâlden kaynaklı eğer yazdıklarında zahirî mânâda bir kusur görülse de bunun ilahî aşkın bir tezahürü olduğunu belirtmektedir. İkinci beyitte ise vecd, keşifle beraber Allah'ı (c.c.) tanımanın bir yolu olarak zikredilmektedir. Buradaki vecd hali yalnızca bireysel bir hâl değil aynı zamanda sosyal ve irşâdî sorumluluk oluşturan yüksek bir mertebe olarak zikredilmektedir.

3.1.18. Zâhid

Dîvân şiirinde sıkça rastlanan zâhid tipi, zahirî dindarlıkla tanımlanan, dinîn biçimsel yönlerine sıkı sıkıya bağlı ancak bu bağlılığın ötesine geçemeyen bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Zâhid, temel olarak Allah'ın (c.c.) emirlerini yerine getiren,

²⁴⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 486.

²⁴⁷ Enfâl Suresi, 8/2.

²⁴⁸ İsra Suresi, 17/109.

hatta şüpheli olan durumlardan dahi sakınan bir dindar görünümündedir. Ancak dîvân şairlerinin bakış açısından bu dindarlık, içsel derinlikten ve samimiyetten yoksun, yüzeysel bir bağlılığa işaret etmektedir. Bunun da nedeni olarak aşktan uzak olmaları ve tek emellerinin cennete kavuşmak olduğu anlaşılmaktadır. Zâhid tipi, çoğunlukla dinin ruhuna nüfuz edemeyen, kavrayışı sınırlı ve şekilci bir kimse olarak resmedilmektedir.²⁴⁹

Dîvân edebiyatında zâhidin karşısına çoğunlukla rind çıkar. Rind, dünyevî zevklerden sakınmayan ancak içsel bir hakikat arayışında olan, şekilcilikten uzak, derûnî bir inanç taşıyan kişidir. Bu bağlamda rind-zâhid karşıtlığı, dîvân şiirinde sadece iki farklı yaşam tarzını değil, aynı zamanda dinin içselliği ile dışsallığı arasındaki hâli de temsil etmektedir.²⁵⁰

Zâhid figürü yalnızca "zâhid" olarak değil; aynı zamanda vaiz, fakih, şeyh, molla, hatib, nasih, imam gibi çeşitli isimlerle de karşımıza çıkar. Ancak bu isim farklılıkları, temsil edilen zihniyetin değiştiği anlamına gelmez. Şair, bu isimler aracılığıyla aynı yüzeysel ve biçimci dindarlık anlayışını hicvetmeye devam eder. Dîvân şairi, zâhidi kimi zaman alaycı, kimi zaman sert, kimi zaman da öğüt verici bir üslupla eleştirir; ancak her durumda onu içtenlikten uzak, ikiyüzlü ve dünyayı da ahireti de kazanma hırsıyla hareket eden bir kimse olarak resmetmektedir.²⁵¹

Bu eleştirel yaklaşım, dîvân edebiyatının sadece estetik değil aynı zamanda düşünsel boyut taşıdığını; dönemin dinî ve toplumsal yapısına karşı da söz söyleme cesareti barındırdığını ortaya koymaktadır. Zâhid tipi, bu yönüyle hem bir sembol hem de bir eleştiri aracıdır.

Halk-ı âlem onu **zâhid** anlayıp bilsin diye

Dilden eksik etmez asla zikr-i âh-vâh ile (R16/28)

²⁴⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 501.

²⁵⁰ Mine Mengi, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 216-217.

²⁵¹ Nurgül SUCU, Zâhid-Sufi Tipinin Kimliği, Dîvân Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri, *İstem Dergisi*, Konya 2007, S.10. s. 233.

Alem halkı onu zâhid olarak anlayıp bilsinler diye, hiçbir zaman dilinden sızlanma zikri eksik olmaz.

Menzil-i ilme'l-yakîne erdi bunlar cehd edip

Dendi **zâhid** bu gürûha halk içinde nâm ile (R16/38)

Bu kişiler, çaba ile kesin bilgi (ilme'l-yakîn) makamına ulaştılar. Bu topluluk halk içinde zâhid diye isimlendirildi.

Sanman bizi **zâhid** gibi beyhûde mekâliz

Biz kâşif-i esrâr-ı me'ânî vü me'âliz (R34/1/1)

Bizi zâhid gibi boş sözler söyleyen sanmayın. Biz mana ve yücelik sırlarını keşfedenleriz.

Eğer duysandı ey **zâhid** bu ilmin şemmesin zerre

Ururdun terkini varın kıldın dâim istikzâz (R51/6)

Ey zâhid, bu ilmin kokusunu bir zerre duysaydın; Her şeyi terk eder, sürekli onu istemeye başladın.

Ey **zâhid** beyhûde kâl aldanma yanıştır bu fâl

Çekme ta'ab hayvân-misâl âdemdeki irfânı gör (R72/3)

Ey zâhid, boş yere aldanma bu fal yanıştır. Sıkıntı çekme, hayvan gibi olma, insandaki irfanı gör.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, ilk iki beyitte zâhid, halkın nezdinde takva sahibi, sürekli zikreden ve çilekeş bir kimse olarak tanımlanmaktadır. Zâhidin sürekli olarak “ah-vah” ile zikirde bulunması, kişinin gerçekten manevî bir derinlikte olmadığını, toplumun algısını yönlendirmek amacıyla sergilenen bir davranış olduğunu ima etmektedir. Diğer beyitlerde ise zâhid, genellikle eleştirel bir düzlemde değerlendirilmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î hakîkatin sırlarına erişmiş bir kimse olmasından kaynaklı beyhude söz söyleyen bir kimse olarak tanımlanmaması gerektiğini zikretmektedir. Zâhid, yalnızca dış görünüşteki ibadetle yetinip, irfanî hakîkatten mahrum kalması bakımından eleştirilmektedir. Son beyitte zâhidin, boş

sözlere ve yanlış yollara inanmaması, hayvani heveslerden uzaklaşarak insandaki irfanı görmesi tavsiye edilmektedir.

3.1.19. Nefs

Nefs kavramı sözlükte “ruh, can, hayat, beden, insan ve zât” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁵² Ruh ile nefis aynı muhtavaya sahip görülmekle beraber, insanın iyi şeylere yönelmesinin ruh ile kötü şeylere yönelmesi ise beden ile açıklanmaktadır. Nefs kendi dairesi içerisinde yedi kısma bölünmektedir. Bunlar; kötülüğü emreden nefis “nefs-i emmâre”, yaptığı kötülükten pişman olup hayra yönelen nefis “nefs-i levvâme”, Allah (c.c.) tarafından iyilik ilham edilmiş ve kötülüklerden arınan nefis “nefs-i mühimme”, imanında hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış nefis “nefs-i mutmainne”, Allah’tan (c.c.) razı olan nefis “nefs-i râzıyye”, Allah’ın (c.c.) kendisinden razı olduğu nefis “nefs-i marzıyye” ve kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis “nefs-i sâfiyye” olarak kabul edilmektedir. Bu kısımlar kişinin Allah yolundaki yolculuğunu temsil etmektedir. İnsan bu mertebeleri aşmaya gayret göstererek Allah ile yakınlık kurmayı talep etmektedir. Bu nefis kısımlarının her birinde Allah’ın (c.c.) esmalarında bir tanesi zikredilmektedir. Esmâ-i Seb’a denilen bu esmalar “Lâilâhe İllallâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahrîr” olarak bilinmektedir.²⁵³

Nefs kavramı Kur’an-ı Kerim’de “Zatullâh”,²⁵⁴ “insan ruhu”,²⁵⁵ “kalp ve sadır”,²⁵⁶ “insan bedeni”,²⁵⁷ “bedenle beraber ruh”,²⁵⁸ “zât”,²⁵⁹ “cins”,²⁶⁰ ve “insana kötülüğü emreden”²⁶¹ anlamlarında birçok kez kullanılmaktadır.

Eyledim isyân u cürmü ben kulun yâ Rabbenâ

²⁵² Süleyman Uludağ, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 526.

²⁵³ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 368.

²⁵⁴ Tâhâ Suresi, 20/41; Mâide Suresi, 5/116.

²⁵⁵ Fecr Suresi, 89/27; Zümer Suresi 29/42.

²⁵⁶ Yusuf Suresi, 12/77; Bakara Suresi, 2/77; Nisa Suresi, 4/113.

²⁵⁷ İsrâ Suresi, 17/33; Yusuf Suresi, 12/26,30,61.

²⁵⁸ Zümer Suresi, 29/70; Yunus Suresi, 10/23,44,54.

²⁵⁹ Bakara Suresi, 2/48; Müddesir Suresi, 74/38.

²⁶⁰ Tevbe Suresi, 9/128; Rum suresi, 30/28.

²⁶¹ Yusuf Suresi, 12/18,53; Tâhâ Suresi, 20/96.

Nefsime zulm eyleyip oldum ikâbına sezâ (R9/1)

Ey Rabbimiz, kulun olarak isyan ve günah ettim. Nefsime zulmedip cezaya layık oldum.

Bu günâh-ı cürm ü isyân ile geçti ömrüm hep

Hile-i **nefsimdir** ancak bunca isyâna sebep (R9/13)

Günah ve isyanla geçti ömrümün tamamı. Bunca isyanın tek sebebi nefsimin hilesidir.

Nice bir dil ola âlûde-i çirkâb u günâh

Ne revâ **nefs** ola sana püşt ü penâh (R22/1)

Bir gönül nasıl olur da günah ve pisliklerle dolu olur? Nefs, sana nasıl bir sığınak ve korunak olabilir?

Bâtından oku gel dersi ezber

Fehmeyle **nefsin** ol Hakk’a âbid (R12/4)

Gel, dersi dıştan değil içten oku, ezberle. Nefsini anla ki Allah’a (c.c.) gerçek ibadet eden olasın.

Nefs bilendir Hakk’ı bilenler

Bil men aref’tir bu söze şahid (R12/9)

Hakk’ı bilenler, nefsinin bilenlerdir. 'Men arefe' hadisi bu söze şahittir.

Gel dinle Kabûlî bu dem **nefsini** tanı

Bî-havf u hüzn ol okun atıp da yayın âs (R87/9)

Gel Kabûlî dinle, bu an nefsinin tanı. Korku ve hüzn olmadan okunu atıp yayını as.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î ilk iki beyitte nefsi, insanın günah işlemesinin temel kaynağı olarak zikretmektedir. Kişi işlediği günahları açık bir şekilde kabul ederek cezaya müstehak olduğunu ifade etmektedir. Bu itiraf, günahın dışardan değil,

nefsin iç hilelerinden kaynaklandığını gözler önüne sermektedir. Bundan ise nefsin kişiyi sürekli olarak günah işlemeye çağıran bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü beyitte nefis, sığınılacak bir yer değil terbiye edilip arındırılması gereken bir benlik katı olarak zikredilmektedir. Dördüncü ve beşinci beyitlerde ise kulun, Allah’a (c.c.) gerçek anlamda ulaşabilmesinin yolu olarak nefsini terbiye etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Son beyitte ise Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î okuyucuyu nefsini tezkiye etmeye davet etmektedir. Nefsin tanınmasıyla beraber kişinin, korku ve üzüntüden azade bir hale ulaşabilmesi mümkün olmaktadır.

3.1.20. Kutb

Kutb kavramı sözlükte “değirmen mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzeyindeki yıldız veya bir topluluğun yöneticisi” olarak geçmektedir. Tasavvufi ıstılahta ise “veliler zümresinin başı, dünya ve âlemin mânevi yönetici olduğuna inanılan en büyük veli” anlamında kullanılmaktadır. Bu kimsenin makamı “kutbiyyet” makamı olarak adlandırılmaktadır. Bazı velî gruplarının başında olan velîlere de kutup denilmesinden kaynaklı Allah (c.c.) katındaki en büyük veli için kutbu’l-aktab kavramı da kullanılmaktadır.²⁶² Kutba en yakın iki kişiye “imameyn” denilmektedir. Bunlar üçler olarak anılmaktadır. Onlardan sonra sırasıyla yediler, kırklar ve abdallar gelmektedir. Kutbun sıkıntıya düşenlerin yardımına gelmesinden kaynaklı aynı zamanda “gavs” olarak da anıldığı bilinmektedir. İnsan kâinatın ruhu, kutub ise insanların ruhu olarak kabul edilmektedir.²⁶³

Dört durur evtâd(ı) arzın hem imâmân ikidir

Bir durur ol **kutb-ı** âlem küfvü yok emsâl ile (R16/89)

Yeryüzünün dört köşesinde dört direk, iki de imam vardır. Bir de âlemin kutbu vardır ki, eşi benzeri yoktur.

Kalb-i kutba cümlesi nâzır durur her rûz u şeb

²⁶² Süleyman Ateş, “Kutub”, *DİA*, İstanbul 2002, C. 26, s. 498.

²⁶³ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 292.

Mazhar-ı Hak'dır **kutub** çün âlem içre zât ile (R16/93)

Kutbun kalbine her gündüz ve gece nazar edilir. Hakk'ın mazharıdır. Çünkü O, alemde Allah'ın zâtı ile daima beraberdir.

Her ne hizmet emrederse **kutb-ı** âlem onlara

Emrine fermân-berdir herbiri âdâb ile (R16/94)

Âlemin kutbu ne hizmet emrederse, Herkes o emri edeple yerine getirir.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î kutbun kalbine gece-gündüz ilahî bir nazarın yöneldiğini belirterek onun daimî olarak Allah (c.c.) ile beraber olduğunu ifade etmektedir. Kutbu, yalnızca Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarıyla değil aynı zamanda O'nun zatî tecellisine mazhar olmuş kimse olarak tanımlamaktadır. Buradan kutbun âlemin manevî eksenî olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İkinci beyitte ise kutbun emir ve tasarruf yetkisi ön plana çıkarılmaktadır. Kutbun görev verdiği herkesin bu görevi edep içerisinde yerine getirdiği bildirilmektedir. Bu da kutbun manevî rütbesine duyulan derin saygıdan kaynaklanmaktadır.

3.1.21. Câm

Farsça bir kavram olan “câm” sözlükte “sırça, cam, şarap kadehi” olarak ele alınmakla birlikte en çok kadeh manasında kullanılmaktadır. “Câm” kavramı sevgilinin ağzı ve dudakları olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni ise içi dolu bir sırça kadehin tıpkı dudaklara benzetilmesinden kaynaklanmaktadır. Şarabın sarhoşluk hali sevgiliden gelen bir bûseye benzetilirken, acılığı ise sevgilinin ağzından çıkan acı sözlere benzetilmektedir. Kırmızılığından kaynaklı gonca veya güle, şekil itibarıyla laleye, parıltılı halinden kaynaklı güneşe ve aşğın kendisinden geçmesine neden olduğu için sevgilinin güzelliği ile tasvir edilmektedir. Bu kadar fazla anlama sahip olan “câm” kavramı, şairler tarafından sıkça kullanılmaktadır.²⁶⁴ Câm, gerçek anlamda içindeki içkiden öte mecazi anlamda kendisiyle sunulduğu tasavvur edilen baht, kader ve ecel gibi başka anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufî manada kullanıldığı vakit,

---

²⁶⁴ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 92.

kadehe konulan şarap ilahi aşkı, kadeh ise aşığın gönlünü veya mürşid-i kâmilin aşğa telkin eylediği “İsmullah”ı ifade etmektedir.²⁶⁵

Bu dîn uğruna nûş etti şehâdet **câmını** bunlar

Verince âyîn-i Peygamber’e bu resme takviyyât (R17/7)

Bu din uğruna şehadet şarabını içtiler. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine bağlı kalarak bu yolu desteklediler.

Şol ârif-i bî-bend ola mürşidliğe lâayık

Hem mest ola destinden içen **câm-ı** musaffâ (R34/16/7)

O, bağımsız ârif mürşitliğe layıktır. Zirâ onun elinden saf aşk şarabını içen kişi mest olur.

Kor lezzet-i dünyâyı vü ukbâyı çekip dest

Etmek dileyen **câm-ı** me’ârifle özün mest (R34/16/8)

Ma’rifet şarabıyla kendini mest etmek isteyen kimse dünya ve ahiret nimetlerini bir kenara koyup onlardan el çeker.

Tutup destinde **câm-ı** mey bir ol nûş eylese bir ben

Alıp **câmı** dudağın verse emsem ol cihân-ârâ (R39/4)

Aşk şarabını elinde tutsa, bir o içse bir ben. Kadehi alıp dudağını emsem bile hakîkate eririm.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î “câm” kavramını ilk olarak şehadet kavramıyla özdeşleştirmektedir. Şehadet şerbetini içen kimselerin din ve sünnet ekseninden sapmadan hareket ettiklerini göstermektedir. İkinci beyitte “câm-ı Musaffâ” tamlamasıyla, tasfiye edilmiş saf aşk şarabı zikredilmektedir. Bu şarabı sunan kişi mürşit olarak görülmektedir. Câm burada mürşidin elindeki ilahî aşk ve hakikat bilgisi olarak anlaşılmaktadır. Üçüncü beyitte “câm-ı me’ârif” tamlamasıyla,

²⁶⁵ Cemal Kurnaz, “Câm”, *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 41-42.

Allah'ın (c.c.) dışındaki her şeyi terk eden sâlik için mâ'rifet yolunun mest eden içeceği olarak tanımlanmaktadır. Buradaki “mestlik” kavramı ile, Hakk'ın bilgisiyle varlığın yok olması anlaşılmaktadır. Son beyitte ise “câm” ve “dudak” teşbihleriyle sâliğin, mürşidinin dudaklarından dökülen manevî feyz işaret edilmektedir.

3.1.22. Derviş

Farsça bir kavram olan “derviş” sözlükte, bir tarıkata bağlı kimse olarak geçmektedir. Asıl manada ise ilahi yolda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse olarak geçmektedir. Feragatten kâinat hazinesini bulması bakımından âşığa benzetilmektedir. Edebiyatta; kerametleri, kanaatkarlığı, masivayı terk etmesi, kul gibi görünen sultan olması, ızdıraba alışkın ve evinde daima misafir olması gibi konularla işlenmektedir.²⁶⁶

Türk edebiyatına bakıldığı zaman, dervişler üzerinden İslamiyet'in Anadolu topraklarında yayılması dervişlerin, insanlar arasında sıkıntı çeken ruhlara, muhtaç oldukları manevî sükuneti ve huzuru vaat edip asıl saadete ancak ölümle ulaşabileceğini söylemişlerdir. Bu söylemler ve dervişlerin söylemlerini sadece dilde değil aynı zamanda bir de halde göstermelerinin etkisi olarak da Anadolu topraklarındaki insanların Müslümanlığı benimsemelerinde önemli bir yer edindiği bilinmektedir.²⁶⁷

Dervişler divân şiirinde genellikle; sülûk eden dervişin aynı zamanda âşık olduğu, çile ehli olmasına rağmen gönlünün yaralı olduğu, hakikat yolunda vuslata ermeye gayret eden seyyah olduğu, şair ile dervişin kader ortaklığı, hor görülmesine rağmen hoşgörüsünden taviz vermediği, her zaman “fakır” ı tercih etmesinden dolayı manevîyatın sultanı olduğu, keramet sahibi olmaları ve dualarının kabul olduğu ve semâ eden bir fikir olarak işlendiği görülmektedir.²⁶⁸

²⁶⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 122.

²⁶⁷ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s.196-197.

²⁶⁸ Bkz. Teymur Erol, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bursa 2009, S.17.

Ona **derviş** olan âdem tarîkinde olur hâtem

Muhakkak kutb-ı dü-âlem Rifâ'î Seyyid Ahmed'dir (R25/4)

Şüphesiz ki iki alemin kutbu Seyyid Ahmed Rifâ'î'dir (k.s.). O'na derviş olan kimse o yolda zirveye ulaşır.

Ben Kabûlî'yim cihânda gerçi **dervîştir** adım

Lîk ma'nâyâ nazar ben âlemin sultanıyım (R123/7)

Ben Kabûlî'yim bu cihanda adım derviş olarak bilinse de ma'naya bakıldığı zaman âlemin sultanıyım.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î “iki alemin kutbu” olarak yücelttiği Rifâ'î tarîkatının piri olan Seyyid Ahmed Rifâ'î'ye derviş olan kimsenin hakikat yolunun zirvesine ulaşabileceği zikretmektedir. Dervişliği, bir mürşide bağlanma ve manevî seyri tamamlama vasıtası olarak göstermektedir. İkinci beyitte ise Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î, kendisini zahirî anlamda derviş olarak görmekte lakin mânâyâ bakıldığında âlemin sultanı olarak görüldüğünü dile getirmektedir. Buradan dervişliğin, dışta fakirlik ve tevazu, bâtında ise sultanlık olarak anlaşılmaktadır.

3.1.23. Fenâ-Bekâ

Arapça bir kavram olan “fenâ” sözlükte “geçici olmak, ölmek ve yok olmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bekâ kavramı ise “sürekli olmak ve var olmak” gibi anlamlar içermektedir. Genel itibariyle birbirinin zıddı olan bu iki kavram birlikte kullanılmaktadır. Tasavvuf yoluna giren kimse mürşidin gözlemi altında yürüdüğü yolda, fitratına uygun bir süre içerisinde mücahede ve riyazetlerle nefsini terbiye etmeye gayret etmektedir. Bu yolun sonunda ulaşılan makama, fenâ-bekâ makamı denilmektedir. Farklı tarifler yapan müellefler olsa da bu düşüncede olanların çoğunlukta olduğu bilinmektedir.²⁶⁹

Fenâ hâli, kulun benliğinden geçerek tevhide ulaşması demektir. Bu da tevhidin en yüksek derecesi olarak kabul edilmektedir. Fenâ halinde olan kimsenin

²⁶⁹ Mustafa Kara, “Fenâ”, *DİA*, İstanbul 1995, C. 12, s. 333-335.

niyeti, davranışı ve ahlakı düzelmeye başlayıp haline yansıdığı görülmektedir. Kulun, bütün dünyevi hazlardan uzaklaşıp Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccüh ile yönelmesine “fena fillah” denilmektedir.²⁷⁰

Fenâ kavramı dîvân şiirinde daha çok maddi varlık ve hayat çerçevesinde değerlendirilmektedir. Varlığın geçici olmasından kaynaklı “fenâ” rüzgâr veya sele benzetilmektedir. Bekâ kavramı dîvân edebiyatında insanın varlığının geçiciliğinden bahsetmek maksadıyla kullanılmaktadır.²⁷¹

Gel **bekâya** tâlip ol terk et **fenâ** kavgâsını

Kıl u kâldan ihtirâz et kim atıp imlâsını

Zikr-i Hakk'a meşgul ol tâ sile kalbin pâsını

Şöyle meşgul ol ki hâlî gitmeye hiç bir nefes (R85/2)

Gel bekâya talib ol fenâ kavgasını bırak. Dedikodu ve boş sözden uzak dur, çünkü o kalbi karartır. Allah (c.c.) zikriyle meşgul ol ki kalbindeki pas silinsin ve bu zikirle öyle meşgul ol ki, boş geçen tek bir nefesin olmasın.

Bâkî olayım der isen et kendini **fânî**

Bul lübb-i **bekâyı** arayıp kışr-ı **fenâda** (R34/8/4)

Eğer ebedî kalmak istiyorsan, önce kendini fanî kıl. Fenâ kabuğunda dolaşarak onun içinde gizlenmiş bekâ özünü bul.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î okuyuculara doğrudan seslenerek fani olan varlıkları ve nefsi arzularını terk edip, ilâhî varlıkta kalıcı olmayı yani bekâya ulaşmalarını nasihat etmektedir. Kalbi paslandıran her şeyi terk ederek kalbin cilası olan zikr-i Hakk'a yönlendirmektedir. Bu zikir yalnızca dilde değil insanın her zerresini kuşatması gerekmektedir. Bu zikir, fenâ hâline sıyrılıp bekâ hâline ulaşmanın ilk aşaması olarak gözükmektedir. İkinci beyitte ise fenâ hâli, bekâ hâline

²⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 81.

²⁷¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 73,160-161.

ulaşmak için bir araç olarak görülmektedir. Fenâ kabuk, bekâ ise içteki öz olarak değerlendirilmektedir.

3.1.24. İlham

Sözlükte “içmek ve birden yutmak” anlamlarına gelen “lehm” kökünden türeyen “ilham” kavramı “yutturmak” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “Allah’ın (c.c.) bizzat kendisi veya melek aracılığı ile iyiliği tavsiye eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması” diye tanımlanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ilham kavramı, “O’na kötülüğünü ve takvasını ilham edene andolsun ki” ayetiyle Allah’ın (c.c.) insana hem manevî zaafı hem de güçleri yerleştirdiği bilinmektedir. Şeytanın vesvese aracılığı ile insana kötülükleri telkin etmesine karşın, Allah’ın (c.c.) veya Allah’ın (c.c.) izniyle meleklerin de insanı, hayra ve güzelliğe eriştirecek bilgileri ilham yoluyla telkin ettikleri İslam alimleri tarafından kabul edilmektedir.²⁷²

İlhâm ile nazm etti Kabûlî bu peyâmı

Kim ala sebak ârif olan Hakk’a merâmı (R34/17/8)

Kabûlî bu şiiri ilham yoluyla yazdı. Zira bu sözler, Hakk’a yönelen gerçek âriflere hitap eder.

Ey Kabûlî söyle nazmın bahşeder uşşâka cân

İlm-i hikmet fenn-i şâ’ir mi Hak **ilhâmı** mıdır (R53/7)

Ey Kabûlî, söyle aşıklara can veren şiirini, sıradan ebedî bilgi ile mi yoksa Hak’tan gelen ilham ile mi yazıldı?

Kabûlî ârif-i billâh olan **ilhâma** nâzırdır

Nukûşa aldanıp kâle yekûlû kıl’dan²⁷³ almazlar (R67/5)

²⁷² Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 98-100.

²⁷³ “*Kâle yekûlû kıl*”, Arapça “kâle” kelimesinin mâzî, muzârî ve meçhul sigâ çekimleri olup, “dedi, diyor ve denildi” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî düşüncede bu ifadelerden genellikle zâhir ilimleri ve âlimleri kastedilmektedir.

Kabûlî gibi Allah'ı bilen ârif, yalnızca ilhama bakar. Süslü sözlere aldanıp, boş laf ve dedikodulardan nasiplenmez.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î yazdığı eserin kendisine ilham edildiğini ve bu eseri ancak Hakk'a yönelen ârifler tarafından tam manasıyla idrak edilebileceğini belirtmektedir. İkinci beyitte bu ilim şairliğin bir ürünü mü yoksa ilahî bir ilham mı? Sorusu sorulup aşıklara can veren bu sözlerin yalnızca ilahî bir kaynaktan geldiği yönünde cevap verilmektedir. Son beyitte ise, gerçek ârifin yalnızca ilhâmı ölçü olarak aldığını belirtmektedir. Buradan ârif olan kimsenin; boş söz, dedikodu ve laf kalabalığına itibar etmediği yalnızca kalpten gelen hakîkatî önemseddiği anlaşılmaktadır.

3.1.25. İhlâs

Sözlükte “bir şeyi, içine karışan ve değerini düşüren şeylerden arındırıp, saflaştırmak” anlamına gelen “ihlâs” kavramı terim olarak “ibadetleri, iyilik ve davranışları riyadan arındırıp yalnızca Allah (c.c.) rızası için yapmak” anlamında kullanılmaktadır. Sufi nazarında ibadetin özü ihlas olarak kabul edilmektedir. Bu denklemden ihlâssız amel ile, amelsiz ihlâsın insana fayda vermeyeceği hatta amelsiz ihlâsın, ihlâssız amelden daha efdal olduğu kabul edilmektedir.²⁷⁴

İrfân ile ben bahr-ı dile olalı gavvâs

Buldum sadef-i sıdkın içinde dür-i **ihlâs** (R87/1)

Hakiki bilgi ile gönül denizine giren bir dalgıç oldum. Doğruluk sedefinin içinde samimiyet incisini buldum.

İhlâs ile tevhîde erip cümle bir oldu

Yek renk görünür bana cihân âlem ü hem hâs (R87/2)

Samimiyet ile birliğe ulaşınca her şey bir oldu. Ondan sonra bana cümle kâinat (halk ve seçkin) tek renk görünür.

---

²⁷⁴ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *DİA*, İstanbul 2020, C. 21, s. 535-537.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î ihlâsı, manevî bir cevher olarak tanımlamaktadır. İrfân ile gönül denizine dalıp bu yolculuğun sonunda doğruluk kabuğunun içerisinde samimiyet incisini bulduğunu ifade etmektedir. İkinci beyitte ise ihlâs, tevhide ulaştıran araç olarak işlenmektedir. Bu sayede sâlikin, çokluk içerisinde birliği idrak ederek, her şeyi tek bir renk yani birlik sırrı içinde gördüğünü zikretmektedir.

3.1.26. Gül

Gül Farsçadan dilimize girmiş ve çağlardan beri hem güzel kokusu hem de rengiyle insanları derinden etkileyen bir çiçek ve sembol olarak kullanılmaktadır. Birçok kültürde önemli bir yere sahip olan gül, İslam inanç ve kültüründe ayrı bir önem arz etmektedir. Dîvân edebiyatında sembolik ve estetik anlam dünyasının merkezinde yer alan gül hem biçimsel güzelliği hem de çağrıştırdığı mecazi anlamlarla edebiyatın en çok kullanılan çiçeği olarak kabul edilmektedir. Sevgilinin yüzü, yanağı ve endamıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınmaktadır. Seher vaktinde sabâ yeliyle açılması, onun tazelik ve sevinç kaynağı oluşunu simgelerken; solması ile de varlığının geçici olduğunu ve âşğın faniliğini işaret etmektedir.²⁷⁵

Bülbül ile gül arasında kurulan mecazi aşk ile doğu edebiyatında “Gül ü Bülbül” gibi eserlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Gülün dikenini ile, aşkın önündeki engelleri ve rakibi; fidanı ve dalı ile sevgilinin uzuvları tasvir edilmektedir.²⁷⁶

Gül kokusu, şekli ve rengi ile birçok benzetmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu benzetmelerin en önemlisi Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) benzetilmesi olarak kabul edilmektedir.²⁷⁷

Onun benden dahi mezdâd olup aşkı vü kıskandı

Beni tutup oda attı **gül** oldu od ferâhımdan (R11/62)

²⁷⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 182-183.

²⁷⁶ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 485-486.

²⁷⁷ Cemal Kurnaz, “Gül”, *DİA*, İstanbul 1996, C. 14, s. 219-222.

O (aşk), benden daha fazla çoğaldı ve beni kışkandı. Beni alıp ateşe attı, ama o ateş ferahlığımdan güle döndü.

Menzil verip ona Hak

Etti Halil'e mülhak

Nârı **gül** eden ancak

Şeyh Ahmed er-Rifâ'î

Şey'en lillâh yâ Rifâ'î yâ sâhibe'l vedâd

Umdud lenâ bi-sırrike v'erşid ile's-sedâd (R31/4)

Hak O'na menzil verdi. Hz. İbrahim'e (a.s.) benzer kıldı. Ateşi gül eden ancak Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'dir (k.s.). Ey sevgi ve dostluk sahibi olan Ahmed Rifâ'î (k.s.), Allah (c.c.) için bize yardım et. Sırrınla bize imdat buyur ve bizi doğru yola ulaştır.

Mutrib-âsâ hoş nevâlar **gülde** yok bülbülde var

Rîş-i câna em sadâlar **gülde** yok bülbülde var (R65/1)

Güzel ve mest eden melodiler gülde yok bülbülde var. Canın tüyüne dokunan nağmeler gülde yok bülbülde var.

Gülde gûn-â-gûn zînetle letâfet var ise

Cân bahş etmek safâlar **gülde** yok bülbülde var (R65/2)

Gülde çeşitli süs ve zerâfetler olsa da cana hayat veren manevî safalar gülde yok, bülbülde var.

Her seher şevk-i sabâ ile ederse **gül** hırâm

Hüzn ile Hakk'a ricâlar **gülde** yok bülbülde var (R65/3)

Gül her sabah sevinç rüzgarıyla nazlansa da hüzn ile Allah'a (c.c.) yakarış gülde yok bülbülde var.

Gül ruh-ı Şîrîn'de mesken tutsa da Hüsrev gibi

Şol levendâne edâlar **gölde** yok bülbölde var (R65/4)

Göl Hüsrev gibi Şirin'in ruhunda yer edinse de gösterişli davranışlar gölde yok bülbölde var.

Ey Kabûlî gölde varsa bûy-ı dilberden eser

Yârına her dem vefâlar **gölde** yok bülbölde var (R65/5)

Ey Kabûlî, göl sevgilinin kokusunu taşısa bile sevgiliye her zaman vefâ gölde yok bülbölde var.

Misâl-i bülböl-i şeydâ şeb u rûz eylerim feryâd

Ne **göl** gülşen ne hûrî vü cinân eylencem olmuştur (R70/3)

Deli-divâne bülböl gibi gece-gündüz feryad ederim. Göl, göl bahçesi, huriler ve cennetler artık bana eğlence değil.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î ilk beyitte, aşkın kendisini geçerek kıskançlık duygusuyla onu ateşe attığını, lakin ateşin onun aşkıyla göle dönüştüğü işlemektedir. Göl burada aşk ateşinin sonucunda ortaya çıkan manevî güzelliği simgelemektedir. İkinci beyitte ise Seyyid Ahmed er-Rifâ'î'ye (k.s.) Allah (c.c.) tarafından makam verilerek Hz. İbrahim'e (a.s.) benzer kıldığı belirtilmektedir. Göl burada ise, ateşin içinden çıkan ilahî bir lütuf ve himmet simgesi olarak anılmaktadır. Diğer beş beyitte ise göl ile bülböl arasındaki farklar zikredilmektedir. Gölün; biçimsel ve mecazi güzelliği, zâhirî letafeti, mecazi bir aşk objesi ve yalnızca sevgilinin güzel kokusunu taşıyan bir çiçek olarak zikredilmektedir. Bülböl ise göle nazaran; aşkın iç sesini, aşk yolunda feda oluşu ve samimi aşkı, bâtinî feryadı, aşkı yaşayan özne ve sadık âşık olarak işlenmektedir. Bu nitelendirmelerden Bülbölün; sadakatiyle, feragatiyle ve aşkın mecazını aşır hakîkatine ulaşmış bir ârifin suretinde olduğu anlaşılmaktadır. Göl ise bu yolculukta geçilen bir durak ve geçici bir cezbe olarak zikredilmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î son beyitte kendisini aşk yolunda deli-divâne bir bülböle benzeterek; gölün geçici güzelliğinin, göl bahçesinin, huri ve cennetlerin kendisine cazip gelmediğini belirtmektedir. İlahî aşka ulaşan kimse için mecazi güzelliklerin bir önemi kalmadığı anlaşılmaktadır.

3.1.27. Ârif

Daha çok tasavvuf literatüründe kullanılmakta olan “ârif” kavramı “tanıyan, bilen, halden anlayan ve vâkıf olan” anlamlarına gelmektedir. Ârifin sahip olduğu bilgi mârifet olarak kabul edilmektedir.²⁷⁸ Sufiler irfanın Allah (c.c.) vergisi olmasından kaynaklı ilimden daha üstün olduğunu kabul etmektedirler. Ârif olmanın yolu kitabi bilgiden geçerek ilham, hâl ve şüphe perdesinin ötesine geçerek olunduğu kabul edilmektedir. Ârifler ibadetleri sevap kazanmak veya cenneti elde etmek için değil, yalnızca Allah’ın emrini yerine getirmiş olmak ve O’nun zâtını ibadete layık yegâne zât olarak görmelerinden kaynaklı ifâ etmektedirler. Dîvân şiirinde şairler sevdiklerini ârif kisvesiyle tasvir etmektedirler. Ârif; zamanını zikirle geçiren, kendisini hiçbir menfaat gütmekten Hâkk rızası için halka hizmet etmeye adanmış, cömert, kanaatkâr ve tevekkül sahibi kimse olarak resmedilmektedir.²⁷⁹

Ârif-i billâh olanlar Hakk’ı kendinde bulup

Rûz u şeb nâ'im u bîdâr Hak ile mahremenir (R62/4)

Allah’ı (c.c.) gerçek anlamda bilen kimseler, O’nu kendinde bulup gece gündüz uyku ve uyanık halde iken Allah ile yakınlık içerisinde olurlar.

Cennet dil-i **ârif** durur ona yine **ârif** girer

Nâdân onu kande görür **ârif** olup ihsânı gör (R72/2)

Cennet, ârifin gönlüdür. Ona ancak ârif olan kimse girer. Cahil olan kimse onu nasıl görebilir, ârif ol ki lûtfu gör.

Züh-d-i huşkten çekmişem el **ârif-i** dâñadanım

Sûret u sîrette zîrâ âdem-i ma'nâdanım (R109/1)

Şekilci sühdden elimi çektim, hikmet sahibi bir kimseyim. Hem görünüşte hem de karakterde mâ'na sahibi bir kimseyim.

²⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Ârif”, *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 361-362.

²⁷⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 36.

Dizildi **ârifân** saf saf salât-ı kurbe kâmet şod

Kabûlî hod imâm oldu uyan gelsin bu meydâna (R134/5)

Arifler Allah’a (c.c.) yakınlık namazı için saf saf dizildiler ve kamet getirildi. Kabûlî imam oldu, O’na uyan gelsin bu meydana.

Eylemez meş’ale-i câh-ı emel **ârifi** süst

Ki bilir nahnu kasemnâ da olan cilveleri (R148/2)

Gerçek ârif, arzuların meşalesine yönelmez ve tembelleşmez. Çünkü “Biz andolsun ki...” ayetindeki cilveyi bilirler.

Ârife gör nice kudret kerem etti yâri

Mûr şîr eyler erişse ger inâyet nazarı (R148/6)

Allah’ın (c.c.) ariflere nice kudretler bahşettiğini gör. O’nun ihsan nazarı değdiği vakit karıncayı aslan eder.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î, mâ’rifetullaha ulaşan ârifin Hakk’ı kendisinde bulacağını ve her haliyle Hakk ile beraber olacağını belirtmektedir. İkinci beyitte cennet, ârifin gönlüne benzetilmektedir. Gerçek huzur ve mutluluğun onun gönlünde olduğunu ve bunu ancak yine bir ârif tarafından idrak edilebileceği belirtilmektedir. Cahil kimsenin bunu anlamayacağını, bundan dolayı ârif olup Allah’ın (c.c.) ihsanına mazhar olunması öğütlenmektedir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î üçüncü beyitte, “zühd” ve “mâ’rifet” ayrımı yapıp kendisinin şekilci ve kuru zâhidliği geride bıraktığını ve hakikî bir ârif olduğunu belirtmektedir. Dördüncü beyitte ise âriflerin, Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’yi imam kabul edip onun ardında namaz kılmak için saflar halinde dizildikleri belirtilmektedir. Buradan Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin manevî mertebesinin yüceliği anlaşılmaktadır. Beşinci beyitte gerçek ârifin; makam, mevki gibi dünyevi heva ve heveslerin peşinden koşmayacağını ve tembellik etmeyeceklerini ifade etmektedir. Bunun da nedeni olarak ilahî sırları ve Kur’an’ın ledünni bilgilerine vakıf olmaları zikredilmektedir. Son beyitte ise, Allah’ın (c.c.) bir kimseyi kudret nazarıyla yüceltip onu ârif mertebesine çıkarmasıyla, o kimsenin bu lütuf ile bir karıncayı aslana çevirme salahiyetinin olduğu belirtilmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışması, 19. Yüzyıl tasavvuf geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin kaleme aldığı Kabûlî Dîvânını, dinî ve tasavvufî düzlemde değerlendirme amacıyla yazılmıştır. Kendisi yaşadığı coğrafyada son derece etkili bir mutasavvıftır ve dîvânı sadece yerel anlamda değil evrensel açıdan da birçok kişiye hitap etme özelliğine sahiptir. Bu çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı gibi Kabûlî Dîvânın bir diğer önemli özelliği de tasavvufî meselelerin çok derinlikli bir şekilde ele alınmasıdır. Bu açıdan beyitler sadece edebî açıdan güzel yazılmış söz dizinlerinden ziyade mâ'rifet makamında olan bir mutasavvıfın hakikat bilgisini aktardığı ifadelerdir. O halde Kabûlî Dîvânı (1) önemli bir edebî eser (2) çok yönlü bir tasavvufî metin (3) deruni bilgiyi aktaran bir metin (4) hayatın içinden insana dair önemli meseleleri aktaran bir metin (5) insanın yaratılış amacı ile ilişkili anlam üreten bir eser gibi daha sayısı arttırılabilecek çok sayıda özelliğe sahiptir. Bu nedenle Kabûlî Dîvânı her dönemde muhataplarına farklı bir bakış açısı sunan, duygu ve düşünceleri manevî bir bakış açısıyla etkileyen bir eser olduğu görülmüştür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin dîvânı, tevhid istikameti üzerine inşa edilmiştir. Bu istikamet, Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin hem hayat tarzını hem de nazmını kapsamış ve hâline yansımaya vesile olmuştur. Yaşamıyla dîvânı arasında bir bütünlük bulunmasından kaynaklı insanlar üzerinde manevî bir tesir bırakmıştır. Bu bütünlük insanın en şerefli mahluk olması ile yakından ilişkilendirilmektedir. Bundan dolayı Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î muhataplarının bu süreçte nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiğini ve bu sürecin nasıl nihayete kavuşabileceğini nazmıyla aktarmıştır.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin dîvânında dikkat çeken konulardan biri de İslam'ın insanı koyduğu konunun manevî bir idrak ile anlaşılmasını ve o konuma gelebilmek için neler yapmaları gerektiği aktarılmıştır. Onun nazmında işlenen her konunun sadece teori ile kalmayıp aynı zamanda hâl diliyle de yansıtılan konular olduğu anlaşılmıştır. Bu da asıl tamamımız olan tasavvufun, yalnızca okumakla anlaşılamayacağını, tecrübe ve hâle dönüştüğünde anlam kazandığını göstermiştir. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ'î'nin kaleme aldığı konuları yalnızca onlar gibi olanların

anlayabileceğini ifade ederek bu gerçekliği gözler önüne sermiştir. İnsanların gönülleri muhatap alan bu nazmı kavramalarının ve bu yol ile kemâlâta erişmelerinin ancak tüm benlikleriyle Allah’a (c.c.) yönelmeleriyle mümkün olacağı anlaşılmıştır.

Bütün mutasavvıflarda olduğu gibi Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin de yalnızca bir bilgi aktarıcısı değil aynı zamanda hâl ehli olup insanları irşâd ettiği de çalışma ile ulaşılan önemli sonuçlardan bir diğeridir. Dîvânda ele alınan “mürîd-mürşid, irşâd ve Allah (c.c.) aşkı” temalarının yalnızca bilgide kalmayıp hâl diline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkarak dîvânın yalnızca edebî bir eser olmakla kalmayıp aynı zamanda manevî bir rehberlik kaynağı olduğu da görülmüştür.

Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin nazmı, her okuyucunun idrak seviyesi doğrultusunda seslenmekte, bu yönüyle de eserin evrensel bir anlatımının olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin yaşadığı dönemde insanlar üzerinde oluşturduğu etkinin günümüzde hala devam ediyor olması yazmış olduğu bu eserin, gönülleri muhatap aldığını düşündürmektedir. Bu etkinin Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin Allah’a (c.c.), Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’e, Ahmed er-Rifâ’î Hazretlerine (k.s.) ve şeyhi İbrahim Ecel Hazretlerine (k.s.) duyduğu muhabbetten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’yi idrâk edebilmek yalnızca eserlerini okumakla değil, eserlerinin gösterdiği yolda yürümekle mümkün olacaktır.

Son olarak her ne kadar bu dîvânı inceleme gayretinde bulunmuş olsak da eserin muhteviyatının öneminden kaynaklı çok daha geniş bir çalışma ile daha iyi idrak edilebileceği anlaşılmıştır. Tezin sınırları çerçevesinde yapılan bu çalışma, Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâ’î’nin din, tasavvuf ve edebiyattaki konumunu ortaya koymakla beraber, yapılacak olan yeni araştırmalara kapı aralayacak bir başlangıç niteliğindedir.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, Beyrut, 1351-1352, II, 265; et-Tusî, Ebu Serrac, el-Luma, Çev: H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

Akkaya, Hüseyin, “Süleyman (Edebiyat)”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010.

Akkuş, Mehmet, “Hüsâmeddin Uşşâkî”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998.

Algar, Hamid, “Bahâeddin Nakşibend”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

Algar, Hamid, “Hasan el-Akerî, Hasan b. Ali”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997.

Algar, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.

Altuntaş, Halil- Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB Yay., Ankara 2011.

Arı, Muhammet, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Tez (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E., Konya 2016.

ARMUTLU, Sadık, Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem‘ü Pervâne Mesnevileri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2009.

Aruçi, Muhammed, “Ülû'l-Azm”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012.

Ateş, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993.

Ateş, Süleyman, “İhlâs”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2020.

Ateş, Süleyman, “Kutub”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002.

Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Azamat, Nihat, “İbrâhim Gülşenî”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000.

Bağdatlı İsmail Paşa, “*Hediyyetü ’l-Ârifîn Esmâi ’l-Müellifîn Âsârü ’l-Musannifîn*” (Haz. Kilisli Rıfat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal), Kültür ve Maarif Yayınları, C. 2, İstanbul 1995.

Bahadıroğlu, Mustafa, “İbrâhim Zâhid-i Geylânî”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000.

Baktır, Mustafa, “*Kur’an’da Tanıtılan Model Şahsiyet Hz. İbrahim*”, Editör: Ali Bakkal, 1. Hz. İbrahim Sempozyumu, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2007.

Birişik, Abdulhamit, “Kur’an (Tarihi ve İsimleri)”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002.

Bozkurt, Nebî, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. C. Kurnaz, M. Tatçı), Bizim Büro Yayınları, C. 1, Ankara 2000.

Canım, Rıdvan, “*Edirne Şairleri*”, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Cebecioğlu, Ethem, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *SGAD*, C. 7, 1995.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ceyhan, Semih, “Vecd”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012.

Çağrııcı, Mustafa, “Hakikat”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997.

Çağrııcı, Mustafa, “Şükür”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010.

Çağrııcı, Mustafa, “Tevekkül”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012.

Çelebi, İlyas, “Hızır”, *DİA*, C.17, İstanbul 1998.

Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek*, Afşar Yayınları, Gümüşhane 2012.

Davutoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (Trc.), C. 5, İstanbul 1983.

Demircan, Adnan, “Hz. Hasan ve Halifeliği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Şanlıurfa 1995.

Demirci, Kürşat, “Haram”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997.

Demirci, Kürşat, “Helal”, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998.

Demirci, Mehmet, “Desûki, İbrâhim b. Abdülazîz”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

Demirci, Mehmet, “Hakikat (Tasavvuf)”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997.

Demirci, Mehmet, “Himmet”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998.

Demirli, Ekrem, “Sadreddin Konevî”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.

Develioğlu, Ferit, “*Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lügat*”, Akaydın Yayıncılık, İstanbul 1998.

Durmaz, Gülay, *Dîvân Şiirinde Rind*, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Bursa 2005.

Eraydın, Selçuk, “Feyiz”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995.

Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2016.

Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

Erol, Teymur, *Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi*, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, Bursa 2009.

Erzincan, Tuğba, “Mihrap”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2020.

Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, c. 10, İstanbul 1994.

Fayda, Mustafa, “Muhammed (Hayatı)”, *DİA*, C.30, Ankara 2020.

Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hasan”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997.

Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hüseyin”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998.

Güler, Zülfi, *Dîvân Şiirinde Peygamber Hikayelerine Telmihler*, Uğurel Matbaası, Malatya 2006.

Harman, Ömer Faruk, “Cehennem”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Harman, Ömer Faruk, “Dâvûd”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

Harman, Ömer Faruk, “Firavun”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996.

Harman, Ömer Faruk, “İbrahim”, *DİA*, C.21, İstanbul 2000.

Harman, Ömer Faruk, “İsmail”, *DİA*, C. 23, İstanbul 2001.

Harman, Ömer Faruk, “Mûsâ”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020.

Harman, Ömer Faruk, “Nûh”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007.

İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa- Bederettin Çetiner, Çağrı Yayınları, C. 2, İstanbul 1983.

Kara, Mustafa, “Ahmed el-Bedevî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Kara, Mustafa, “Dâvûd et-Tâî”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

Kara, Mustafa, “Fenâ”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995.

Kara, Mustafa, “Gülşeniyye”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996.

Kara, Mustafa, “Tekke”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1995.

Karagöz, İsmail, vd., *dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2017.

KELEŞ, Kader, *Dîvân Edebiyatında Rind Tipi*,

https://www.academia.edu/5410577/Dîvân_Edebiyat%C4%B1nda_Rind_Tipi,

30.01.2019

Kılavuz, Ahmet Saim, “Ali el-Hâdî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Ali er-Rızâ”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

Kılıç, Mahmud Erol, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, C. 20, İstanbul 1999.

Kırboğa, Mehmet Ali, “*Kâmûsu' l-Kütüb ve Mevzuâtı' l-Müellefât*”, Yeni Kitap Basımevi, c. 1, Konya 1974.

Komisyon, “Edebiyatta Allah”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (haz. Orhan F. Köprülü), DİB Yayınları, Ankara 1976.

Köprülü, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara 1993.

Kurnaz, Cemal, “Bülbül”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992.

Kurnaz, Cemal, “Câm”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Kurnaz, Cemal, “Gül”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996.

Kurnaz, Cemal, “Hızır (Edebiyat)”, *DİA*, C.17, İstanbul 1998.

Kuyumcu, Fehmi, *Evliyânın Dilinden*, Nur Yayınları, Ankara 1978.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Zemzem”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

Mengi, Mine, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Mertoğlu, M. Suat, “Salâtüselâm”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Bektaşîlik”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996.

Öngören, Reşat, “Ma’rûf-i Kerhî”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003.

Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004.

Öngören, Reşat, “Şeyh”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010.

Öngören, Reşat, “Tarîkat”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011.

Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011.

Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

Öz, Mustafa, “Ca‘fer es-Sâdık”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Öz, Mustafa, “Mehdî el-Muntazar”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003.

Öz, Mustafa, “Muhammed el-Bâkır”, *DİA*, C. 30, Ankara 2020.

Öz, Mustafa, “Muhammed el-Cevâd”, *DİA*, C. 30, Ankara 2020.

Öz, Mustafa, “Mûsâ el-Kâzım”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020.

Özeryarlı, M. Sait, “Melek”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004.

Özköse, Kadir, *Tasavvuf*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017.

Pala, İskender, “Bezm-i Elest (Edebiyat)”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

Salihoğlu, Mahmut, “Sâmirî”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009.

Seçkin, Necâti, “*Edirne Evliyâları*”, Ülkü Basımevi, İstanbul 1971.

Sucu, Nurgül, Zâhid-Sufî Tipinin Kimliği, Dîvân Edebiyatındaki Yeri ve Sosyal Hayattaki Örnekleri, *İstem Dergisi*, S.10, Konya 2007.

Şahin, Süreyya, “Cennet”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Şimşek, Selami, *Edirneli Şeyh Kabûlî Mustafa er-Rifâî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2013, c. 1-2.

Tahrallı, Mustafa, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989.

Tahralı, Mustafa, “Rifâiyye”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.

Tanman, M. Baha, “Âsitâne”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991.

Tayşi, Mehmet Serhan, “Ömer el-Halvetî”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

Topaloğlu, Bekir, “Cehennem (Kelâm)”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, *DİA*, C.7, İstanbul 1993.

Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, *DİA*, C. 25, Ankara 2022.

Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012.

Tuğluk, İbrahim Halil, Klasik Türk Şiirinde Manzum Tevbe-Nâmeler, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 38, 2009.

Türcan, Talip, “Şerîat”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010.

Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988.

Uludağ, Süleyman, “Ârif”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991.

Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997.

Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997.

Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997.

Uludağ, Süleyman, “Hızır (Tasavvuf ve Halk İnancı)”, *DİA*, C.17, İstanbul 1998.

Uludağ, Süleyman, “Muhib”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020.

Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.

Uludağ, Süleyman, “Serî es-Sakatî”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009.

Uludağ, Süleyman, “Sidretü’l-Müntehâ”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009.

Uludağ, Süleyman, “Tevekkül”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.

Uzun, Mustafa İsmet, “Aşk (Edebiyat, Kültür ve Sanat)”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

Uzun, Mustafa İsmet, “İsmail”, *DİA*, C. 23, İstanbul 2001.

Uzun, Mustafa İsmet, “Kur’an (Edebiyat)”, *DİA*, C.26, İstanbul 2002.

Uzun, Mustafa İsmet, “Tübâ (Kültür ve Edebiyat)”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012.

Uzun, Mustafa İsmet, “Besmele”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992.

Uzun, Mustafa İsmet, “Dede Ömer Rûşenî”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

Uzun, Mustafa İsmet, “Edebiyatta İbrahim”, *DİA*, C.21, İstanbul 2000.

Ümit, Mehmet, “Şuayb”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010.

Üstüner, Kaplan, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik yay., Ankara 2007.

Yağmur, Selim, *Yunus Emre Dîvânı*, Dergâh Yayınları, Haziran 2011.

Yavuz, Kemal, *Türk Hayat ve Şiirinde Besmele*, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, KTB Yayınları, Aralık 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki, “İlham”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefâat”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Vahiy”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki; Zeki Ünal, “Cebrâîl”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Yetik, Erhan, “Habîb el-Acemî”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Akademi Yayınları, İstanbul 2010.

Yılmaz, H. Kâmil, “Celvetiyye”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Yılmaz, H. Kâmil, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991.

Yılmaz, H. Kâmil, “Cezbe”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993.

Yılmaz, H. Kâmil, “Sa’deddin el-Cebâvî”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.